

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

OBRAZ RUSKA V ČESKÉ MEZIVÁLEČNÉ LITERATUŘE

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Vladimír Papoušek, CSc.

Autor práce: Bc. Veronika Tesařová

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: třetí

2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice 25.4. 2010

.....

Ráda bych poděkovala panu profesorovi Vladimírovi Papouškovi za trpělivost při vedení diplomové práce, za cenné rady a podnětné připomínky.

Anotace

Diplomová práce si klade za cíl analyzovat především reportážní texty, které spadají do české meziválečné literatury a podílejí se na utváření obrazu Ruska. Avšak předcházet bude náčrt proměny či stability tohoto obrazu v legionářské próze a také pozorování vývoje ruského obrazu v dvojdílném reportážním románu Jiřího Weila. Součástí jsou také kapitoly, ve kterých se pokusíme zodpovědět, jaké okolnosti vedly českou společnost a literáty k zájmu o ruskou látku.

Annotation

This thesis aims to analyze particular reportage texts that fall into the Czech inter-war literature and participate in shaping the image of Russia. But will be preceded by an outline of the changes or stability of this image in the legionary prose, and observation of Russian image development in the two-part reportage novel Weil. Also includes chapters in which we try to answer what circumstances led the Czech society and the writers to focus on Russian theme.

Obsah

1. Úvod.....	1
1.1. Teoretické pozadí.....	3
1.2. Imagologie.....	3
1.3. Autoobraz a heteroobraz	5
2. Hledání v čase	6
2.1. Počátky aneb mezi panslavismem a austroslavismem	6
2.2. Druhý dech.....	9
2.3. Rusko nebo západ?	9
2.4. Neutuchající víra	11
3. Náčrt generační diskuze.....	12
4. Slovo o reportáži.....	19
5. Obraz Ruska v legionářské próze	22
5.1. Adolf Zeman.....	23
5.2. Jaroslav Kratochvíl.....	25
5.3. Václav Kaplický.....	29
5.4. Shrnutí.....	33
6. Obraz Ruska ve vybrané próze Jiřího Weila	35
6.1. Moskva-hranice.....	35
6.2. Dřevěná lžice	39
6.3. Shrnutí.....	43
7. Analýza reportážní produkce 20. a 30. let 20. století	46
7. 1. Ivan Olbracht.....	46
7.2. Marie Majerová.....	49
7.3. Franc Carl Weiskopf	54
7.4. Egon Ervin Kisch	57

7.5. Josef Kopta	60
7. 6. Václav Tille.....	63
7.7. Adolf Hoffmeister.....	65
7.8. Julius Fučík	69
7. 9. Marie Pujmanová.....	72
7. 10. Géza Včelička.....	74
7. 11. Gide vs. Neumann	77
7.11. 1. André Gide	77
7.11. 2. Stanislav Kostka Neumann.....	81
7.12. Shrnutí.....	84
8. Shrnutí analýz reportážní produkce	86
9. Závěr	90
10. Použitá literatura	95

1. Úvod

Pokud náš zájem padne na českou meziválečnou literaturu (v našem případě máme na mysli léta 1919/1938), povšimneme si, že českou literaturu pojil s Ruskem určitý druh přátelství. Zájem o tuto východní zemi byl podnícen především dvěma událostmi. Zcela určitě byl podstatným mezníkem zápas o národnostní osvobození české země, na kterém se podílely i československé legie v ruské zemi. Legionáři tak měli možnost osobně se seznámit s touto zemí a byli také účastníci sporů, které se snažily vyřešit tehdy nové a naléhavé společenské události. Navíc nesmíme opomenout dlouhodobý vztah českého lidu k Rusku. Český lid navazoval na kulturní spojitosti a zdůrazňoval slovanskou jednotu. Později se někteří Češi přikláněli také k některým idejím, které měly mnohé společné s ruskou revolucí v roce 1917. To se projevilo samozřejmě i v literárním prostředí. V prvních letech po revoluci se tak začíná rozvíjet překladatelská činnost a proniká do českého světa sem několik sovětských děl. Čeští literátové zaujímal k novým společenským událostem různé postoje a mnozí z nich se často nechali ovlivnit ruskými stanovisky. Právě tyto události mají za úkol zmapovat první kapitoly práce, v nichž se budeme pokoušet odhalovat nasměrování českého myšlení k východu, vysledovat historické a literární kontakty české a ruské země. A protože řada českých spisovatelů se rozhodla odjet a podat zprávy o stavu ruské země a o jejím vývoji prostřednictvím literatury faktu, především prostřednictvím reportáže, pokusíme se nalézt odpověď na otázku, proč si právě tento typ literatury tvůrci zvolili, a samozřejmě rovněž podáme krátkou definici reportáže.

Proměnlivost obrazu Ruska, protože samozřejmě předpokládáme, že se nebude jednat o konstantní a jednomyslný obraz, budeme sledovat v několika časově rozrůzněných publikacích. Pozornost bude soustředěna nejen na reportážní tvorbu, ale i na prózu s reportážními a memoárovými prvky. Nejprve se soustředíme na legionářskou prózu, která sice zachycuje především Rusko v době První světové války. Ale protože vychází až v meziválečné produkci, a tudíž se podílela na utváření ruského obrazu, zařazujeme ji také. Chopíme se románů legionářů Václava Kaplického, Jaroslava Kratochvíla a souboru povídek legionáře Adolfa Zemana. Rusko ztvárnil ve svém díle i Jiří Weil. Vytvořil mimo jiné dvojdílný dokumentární román, jehož druhá část sice vychází oficiálně až v devadesátých letech dvacátého století, ale protože společně utváří jeden celek, a jelikož máme obě knihy k dispozici, budeme se zabírat oběma částmi. Následovat budou rozbory reportáží přibližně desíti českých autorů, které se stanou

těžištěm této práce. Jednou z prvních reportáží, které vyšly, byly dílem Ivana Olbrachta (1921). Pak nastává několikaletá pauza a až v roce 1925 vydává svou knihu Marie Majerová. Posléze jsou podnikány časté výpravy českých delegací do Moskvy a objevuje se u nás téměř souvislá řada reportážní produkce. Tvoří Kopta, Hoffmiester, Pujmanová, Včelička, V. Tille, Fučík. Zařazujeme i dva německy píšící autory, kteří ovšem zcela jistě patří do českého literárního prostředí. Jsou jimi F. C. Weiskopf a E. E. Kisch. Zároveň si také přiblížíme francouzskou publikaci Andrého Gida. Naším cílem je totiž podat ucelené informace o knize Stanislava Kostky Neumanna, který reaguje polemicky právě na Gidovu reportáž. To je základní výčet autorů, kteří se věnovali reportážní tvorbě a podíleli se na vytvoření obrazu Ruska.

Cílem práce je nejen odkrýt celkový obraz Ruska v české meziválečné literatuře, ale také prozkoumat dílčí obrazy, jejich vzájemné fungování. Práce se tak stane jakousi mozaikou, přičemž pravděpodobně některé její části budou do sebe zapadat a jiné budou konzistenci mozaiky narušovat. Nakonec ovšem záleží na pozorovateli, jaký obraz se mu po odhalení všech dílků a v jejich součinnosti vyjeví. Domníváme se totiž, že literatura vytváří obrazy, které vykresluje ve své mysli až samotný čtenář. Znak v tomto případě tedy není chápán jako odraz jediné univerzální skutečnosti, ale je reprezentantem možného. Schopnost tohoto „utváření obrazu“ (tj. přístup imagologie) si blíže přiblížíme v jedné z kapitol.

1.1. Teoretické pozadí

Ačkoliv se budeme v prvních kapitolách zabývat historickým pozadím a částečně si zmapujeme česko-ruské kulturní vztahy, nebude pro nás při analýzách literárních děl podstatné, zda texty naplňují obecně platná historická fakta a zda naplňují kritérium pravdivosti. Naším cílem není odhalit vztah mezi obrazem a realitou, rozluštit skutečnost. Tyto informace jsou souhrnem zkušeností, pozadím, na jehož základě budeme teprve stavět ruský svět. Opouštíme tedy aristotelovské pojetí literatury, jehož hledisko spočívá v procesu mimesis (nápodoby). Literatura je pro nás aktivní činnost, která rozšiřuje to, co je kognitivně rozpoznatelné a stává se re-representativní záležitostí.¹ Literatura je prostředníkem, který totiž umožňuje vytvoření něčeho, co není opodstatněné zkušeností. Přikláníme se tedy k principu, který zastřešuje pojem performativní akt. Literatura předkládá možnosti a čtenář si zvolí, jestli přistoupí na hru a text přijme a ztotožní se s vylíčeným obrazem, či ne.

„It is a state of unending oscillation by means of which closed positions are opened again and apparent finalities are outstripped. To provide conditions for this state to be imagined, its paging must simultaneously deprive these conditions of any claim to authenticity. [...] If this state, however, can never take on the character of an authenticated object, its presence is always an aesthetic semblance, and representation is first and foremost an act of performance, bringing forth in the mode of paging something which in itself is not a given.“²

1.2. Imagologie

„Asi před sto lety v Rusku se pronásledovaní marxisté začali tajně scházet v malých kroužcích, v nichž studovali Marxův manifest; zjednodušili obsah té jednoduché ideologie, aby ji šířili do dalších kroužků, jejichž členové zjednodušující ještě více toto zjednodušení jednoduchého, ji předávali a šířili dál, takže když se stal marxismus známý a mocný na celé planetě, zbyla z něj jenom sbírka šesti či sedmi

¹ Reference se prolíná s individuální a kolektivní zkušeností. „Re-representace je pak záležitostí jak takto vymezené mimesis, tak i intertextovosti a odkazování ke zkušenostním komplexům textových a mimotextových subjektů“ (BÍLEK, Petr A. *Hledání jazyka interpretace*. Brno: Host, 2003. S. 195)

² ISER, Wolfgang. *Representation: A performativ act*. In: *The Aims of Representation*. Stanford: Stanford University Press, 2008. S. 232

hesel, navzájem tak chatrně spojených, že je těžko ji nazývat ideologií. A právě proto, že to, co zbylo z Marxe, netvoří už dávno žádný logický systém idejí, ale jen sled sugestivních obrazů a hesel [...], můžeme právem mluvit o postupné, obecné a planetární proměně ideologie v imagologii.³ Podstata imagologie⁴ spočívá tedy v obrazech, které se mohou střídát. Nevytváří neměnný prostor, ale naopak má schopnost se přizpůsobovat.

Imago/obraz, přesněji řečeno „heteroobraz“ – image de l' autre a „autoobraz“ – mirage jsou termíny, s kterými budeme v práci operovat. Tyto termíny mají původ ve francouzské literární vědě a rozpracovává je právě imagologie. Nicméně se v mnohých středoevropských vědních oborech můžeme setkat s pojmem stereotyp. My upouštíme od pojmu stereotyp, na který je nahlíženo jako na kognitivní kategorii. Pro potřeby našeho bádání budeme užívat termín obraz, jež je pro literárněvědné bádání vhodnější. Důvodů je hned několik. Jedním z nich je nahlížení na trvání stereotypu. Na rozdíl od obrazu je u stereotypu předpokládána časová neměnnost. Zároveň je stereotyp nositelem převážně negativního emociálního náboje, ale obraz vyvolává jak negativní, tak i pozitivní konotace. Stereotyp je také všeobecně vnímán jako zafixovaný verbální obraz společnosti, o kterém existuje již jisté povědomí se shodnými složkami a který podává jasné hodnocení. Literatura nabízí ovšem širší manipulační plochu. Jednotlivé obrazy totiž mohou vykazovat specifické rysy, jež jsou podmíněny samotným autorem. A v neposlední řadě může být součástí obrazu stereotypní prvek, tj. obraz nám umožňuje odhalit různou míru stereotypnosti obrazů. Obraz chápeme jako nadřazený stereotypu.

Je obtížné najít uspokojivou definici obrazu pro literárněvědné účely. Omezili jsme jej na výčet základních elementů, jež se opakují. V popředí naší práce budou tedy především složky obrazu, které jsou pevné, opakují se. Pokusíme se sice zachytit stereotypnost obrazů, ale zároveň zohledníme specifika, která jsou podmíněná individuálně.

³ KUNDERA, Milan. *Nesmrtelnost*. Brno: Atlantis, 1993. S. 117

⁴ „Imagologie [...] (z lat. imago: obraz), pojem komparatistická ideologie označuje liter. vědný směr srovnávací liter. vědy, který se zabývá obrazy druhých i sebe sama, formovaný národní identitou, jak se vyskytuje v lit., jakož i v dleších oblastech liter. vědy a kritiky.“ (NÜNNING, Ansgar. *Lexikon literární teorie*. Brno: Host. 2006. S.335)

1.3. Autoobraz a heteroobraz

Autoobraz je obraz, který si příslušníci určité skupiny (národa) vytvořili sami o sobě. Takto se také vytváří obraz o skupině stojící mimo jejich společenství. Heteroobraz se pak nejčastěji uplatňuje při definování nepřítele, v jehož hodnocení převládají negativa. Často jsou tyto heteroobrazy nepřítele výsledkem intenzivního působení politické propagandy. Důležitou roli při utváření těchto obrazů bezesporu hraje historický kontext. Obrazy mají sice velmi silný vztah k přítomnosti, ale zároveň vyprávějí o předešlé generaci. Heteroobraz je výsledkem procesu, ve kterém se formoval. Proto je třeba se seznámit i s historickými okolnostmi. Avšak nelze tvrdit, že je založen pouze na faktech. Může být historickou realitou zásadně ovlivněn, ale také může být čistou fikcí.

Při definování obrazu jiných se také projevuje jistá hierarchizace, jíž vymezujeme sami sebe. Zařazení a hodnocení druhých níže či výše je prostředkem sebeidentifikace. „S překvapením tak zjišťujeme, že v obrazech druhých etnik a národností je vlastně zakódováno především jasné, v dějinném toku proměnlivě vědomí o sobě samém, o problémech pocíťovaných v národu a zejména v jeho aspiracích.“⁵ Autoobraz a heteroobraz jsou tedy určitým způsobem podmíněny a lze vysledovat, že negativní heteroobraz dává vzniknout pozitivnímu vnímání autoobrazu. Zároveň však pozitivní obraz druhého vede ke korekci svých vlastních nedostatků a způsobuje mobilizaci sil.

Často dochází při utváření heteroobrazů ke generalizaci. Přenáší se jak vlastnost jednotlivce na skupiny obyvatel, tak i vlastnosti typické pro určitý region jsou povýšeny na prvek charakterizující celý národ. Zevšeobecnění jednotliviny často nabývá emocionální náboj a jedná se vždy o generalizaci přehnanou.

Na vzniku obrazů se podílí nejen aktuální historický kontext, politická situace, vývoj společnosti a další makrosociální okolnosti, ale při jejich genezi se také uplatňují individuální podmínky prostředí, výchova, vzdělávací instituce aj. Všechny tyto aspekty se pokusíme zohlednit.

⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka. *Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a německého Žida před sto lety. Pohled etnologa*. In: *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: AV ČR, 2001. S. 57

2. Hledání v čase

Předmětem našeho zájmu je obraz Ruska v české meziválečné literatuře, ale abychom pochopili utváření tohoto „obrazu v našich hlavách“, je třeba se nejprve pozastavit nad atmosférou doby, nad politickými a kulturními poměry, protože při zkoumání literatury nelze historické okolnosti opomíjet. Avšak účelem není jen podat stručný přehled dějinných událostí, ale odhalit důležité momenty pro nasměrování českého myšlení na východ k Rusku a pozvolna odkrývat ideje, které se nejen v literatuře staly hybnou silou.

2.1. Počátky aneb mezi panslavismem a austroslavismem

Cestu Čechům k Rusku ukázal německý spisovatel a filozof Johann Gottfried von Herder⁶ již v 18. století. Jeho názor o síle slovanských národů a budoucím historickém významu, kterou můžeme najít v knize *Idee zur Philosophie der Geshichte der Meschheit*, ovlivnil první generaci národního obrození. Ta posléze směřuje svou pozornost k slovanské jednotě tj. k panslavismu a soustředí se především na ruský svět. Rusofilství⁷ v počátcích národního obrození bylo zcela nekritické. Na rozdíl od ostatních evropských zemí nevnímali čeští obrozenci Rusko jako zastaralou, despotickou zemi. K přehodnocení panslavismu dochází po roce 1830, po listopadovém povstání v Polsku.⁸ Zatímco první generace podporuje Rusko, druhá nastupující generace vyslovuje podporu Polákům. Začíná se prosazovat reálnější vztah k Rusku a je přehodnocován program panslavismu. Do diskuze o všeslovanství se zapojuje po návratu z Ruska i Karel Havlíček Borovský. Odmítá idealizaci Ruska a vyjadřuje se silně nacionálně. Rází heslo „nejprve Čech a pak teprve Slovan“. V roce 1846 formuluje v cyklu *Slovan a Čech* koncepci austroslavismu, ke kterému se přikláněl například i

⁶ Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803) byl německý spisovatel a filozof, průkopník preromantické estetiky v Německu a protestantský kazatel. Významné jsou Hegerovy myšlenky, ve kterých zdůrazňoval city proti rozumu, a názory o národu, který je podle něj spojený jazykem, z něhož vyrůstá, a jejich společnou od všech ostatních odlišnou kulturou. Herder zdůrazňoval spolupráci národů, jež je jediné může posunout dále.

⁷ Herder podnítl například práci Jana Kollára (1793-1852), který celý život propagoval ideu všeslovanství. Tuto ideu vtělil Kolár do svého díla *Slávy dcery* (1824) nebo ji můžeme nalézt v rozpravě *O literární vzájemnosti mezi kmeny a nářečnými slavskými* (1836).

⁸ Povstání v Polsku bylo proti Rusku, které po vídeňském kongresu ovládalo většinu polského území. Poláci toužili naplnit vlastenecké cíle a vytvořit suverénní stát.

František Palacký. Zastánci austroslavismu propagovali spojení menších slovanských národů žijících na území Habsburské monarchie, kterým by nedominovali německy mluvící části. V této chvíli vedle sebe existují dvě linie s politickými ambicemi. České rusofilství, podle nějž se měli všechny slovanské národy spojit pod Ruskem, a austroslavismus, který nadále počítal s Rakouskem. Role Ruska by byla v případě austroslavismu zcela okrajová.

Dalším významným mezníkem byl rok 1848 a revoluční vlna, která neznamenala změnu jen v sociální dimenzi, ale měla i rozměr národní. Vyostřily se konflikty mezi vládnoucími a utlačovanými národy a došlo k vzestupu národních hnutí. Liberálně-nacionální⁹ požadavky se zdály Čechům jako vyhovující a panslavismus byl postupně odsunut. Nicméně téma Ruska se i přes toto nacionální směřování stále objevuje, ale s jistými posuny. Vůdcem již nemělo být carské Rusko, jak tomu bylo dříve, nýbrž revoluční.¹⁰ Josef Václav Frič navíc přichází s úvahou o slovanském centru v Rusku, které má zachraňovat Čechy a jiné slovanské národy. Avšak Fričovi se plán nepodařilo uskutečnit, česká politika se nadále soustředila na austroslavismus.

Národnostní otázky v Evropě byly bezesporu propleteny. Česká otázka byla propojena s polskou, německou, maďarskou i jihoslovanskou. „Národní hnutí Jihoslovanů (a Arménů) se tak stala hrotem oštěpu carského Ruska k „osvobození slovanských ortodoxních bratří“, což odpovídalo ideálu panslavismu.“¹¹ Všeslovanská idea se tak vrací do politických diskuzí a Rusko je interpretováno jako mladé, slabé, které roste pro potřeby nejen Ruska, ale i Čechů. Navíc prochází Rusko radikální změnou, označovanou jako „evropeizace“. Ruská země, která byla dříve považována za tyranskou, přejímá zásady a ideály jako Francie, Anglie, Německo. Navíc je Habsburská monarchie nejen národními hnutími oslabována, a tak se Palackého

⁹ Pro myšlenkové proudy 19. století je všudypřítomné nacionální cítění. Přičemž nacionalismus má dvě odnože: nacionalismus utlačovaného národa a velmocenský šovinismus vládnoucího národa. V prvním případě je kladen důraz na prosazení národní, kulturní či politické svébytnosti a rovnoprávnosti vlastního národa. Pro druhou odnož je typická přezíravost k ostatním národům a přesvědčení o vyvolení národa. Vedle nacionalismu se objevuje liberalismus, který hlásá důležitost člověka a občana, svobodu myšlení, náboženství, odmítá tyranii a absolutismus. Třetí výrazné hnutí je demokratické, podle nějž se má podílet na politickém rozhodování každý občan bez ohledu na majetek.

¹⁰ „Pro vztahy v trojúhelníku dělnictvo-šlechta-buržoazie, který se stal poprvé platný v roce 1848, byla revoluce podkladem k rozvoji marxismu a socialismu, u Marxe prošpikovaného odkazy na francouzskou revoluci 1789...“ (GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Praha: Ivan Železný, 1999. S. 336)

¹¹ GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech*. Praha: Ivan Železný, 1999. S. 348

politická představa spojení Čechů a Rakouska pomalu vytrácí. „Úměrně tomuto jevu, byla posilována vidina Ruska jako přirozeného protektora českých zájmů a zároveň země, jež se stane hrozbou pro Rakousko, pokud jeho vnitřní politika bude směřovat nežádoucím směrem.“¹² Rakušané varují před „ruským kolosem“, ale česká společnost se obává spíše dualistického rozdělení říše. Rieger společně s Palackým demonstrativně odjíždějí roku 1867 na „pouť na Rus“. Vrcholem jejich odjezdu se stalo přijetí samotným carem. Pražský tisk oslavoval vítězství panslavismu. Avšak čeští politici začínají pociťovat prosazování zájmu nacionálního Ruska, které sice oficiálně prosazovalo všeslovanství, jako příliš sobecké. Ránou pro českou politiku bylo rakousko-uherské vyrovnání v únoru téhož roku.

V Čechách pod vlivem těchto událostí stoupají proruské sympatie. Spoluvlastník Národních novin Julius Grégr propagoval „nové Rusko“ a vyslal žurnalistu Serváce. B. Hellera na východ, aby čtenářům podal přesvědčivý obraz tohoto Ruska. Vznikla tak knížka *Život na Rusi*. „Hellerův text se svým pojetím navracel k mýtotočornému pojetí Ruska z období před Havlíčkem. [...] Právě tato kniha může být nejzřetelnějším dokladem víry české společnosti v budoucí Rusko, přehlížející jeho realitu a vytvářející obraz v intencích vlastních představ a potřeb.“¹³

Pro slovanský svět přišel další důležitý okamžik v polovině sedmdesátých let, po vypuknutí konfliktu na Balkáně.¹⁴ Ačkoliv Rusko ve válečném konfliktu podporovalo panslovanskou ideologii, v české zemi panovala obava o české slovanství, neboť evropská veřejnost věnovala pozornost východu. Přichází osmdesátá léta a zklamání. Rusko začalo politicky vystupovat protislovansky. Dopisovatel Národních listů Josef Holeček zaznamenal skutečný postoj Rusů k české otázce uveřejněním rozhovoru se slavistou Lamanským, ve kterém se psalo (asi musel být rozhovor někde uveřejněn, když se psalo; nebo zvolit obecnější slovo: hovořilo, uvádělo) o české zemi, jako o zemi

¹² DOUBEK, Vratislav. *Česká politika a Rusko (1948-1918)*. Praha: Academia, 2004. S. 115

¹³ Tamtéž. S. 150

¹⁴ Národnostní konflikty na Balkáně (povstání v Bosně a Hercegovině, válka Srbska/Černé Hory proti Turecku) přerostly postupně v rusko-turecký vojenský konflikt.

roztržené mezi Rakousko a Německo. Češi na čas odsunuli z politického života slovanskou iluzi¹⁵ a soustředili se na zájmy národní.

2.2. Druhý dech

Vypuknutí I. světové války znamenalo oživení slovanské otázky a především postoje k Rusku. Do popředí se dostává i otázka česko-slovenská, která zpočátku nebyla součástí slovanských koncepcí, nejspíše proto, že v Masarykově pojetí byli Češi a Slováci příslušníci svébytného národa, národní české větve, odlišující se jen dialektem.

Masaryk v emigraci neustále propagoval myšlenku samostatného českého státu, ale existovaly dvě koncepce zahraniční akce, ruská a západní. Masaryk sice propagoval západní, ale bylo nutné brát ohled na vývoj na východní frontě. Navíc byla společnost opět proruský naladěná a nesmíme opomíjet slovanské politické předválečné vazby. Nicméně panslavismus byl nakonec oživen i samotným Masarykem, ale v jiné podobě. Masaryk totiž neviděl v panslavismu (a už vůbec ne v panrusismu) budoucnost Čechů. Všeslovanství mělo posloužit pouze jako politický prostředek, nikoliv jako cíl. Byl to způsob, jak se vymezit historicky a kulturně proti západním německým sousedům. Na rozdíl od Masarykovy politiky v emigraci byl politický vývoj na domácí půdě načas nasměrován prorakousky. Ale pod vlivem únorové revoluce v Rusku a tlakem veřejnosti,¹⁶ čeští politici začali také proklamovat právo národů na sebeurčení. Vyvrcholením českých snah byl 28. říjen 1918, vznik samostatného československého státu, v jehož čele stanul T. G. Masaryk.

2.3. Rusko nebo západ?

Počátky státu ovlivnily svobodomyšlné, demokratické ideály vycházející z odkazu francouzské a americké revoluce, ke kterým se přikláněl Masaryk i Beneš. Rovněž text *Ústavy*, který byl schválen v roce 1921, vycházel především z ústavy USA a Francie. Mladý a malý stát se tedy svou zahraniční politikou opíral především o Francii. Vztahy s Ruskem byly napjaté. Do zahraničních vztahů se promítla i otázka československých legií, které zůstávaly ještě nějakou dobu po skončení války stále

¹⁵ T. G. Masaryk zastával nutnost šíření vzájemné slovanské jednoty, ale již jen kulturně a nikoliv politicky.

¹⁶ Projevem tohoto tlaku byl i manifest spisovatelů, ve kterém byli čeští poslanci vyzváni, aby hájili národnostní zájmy, nebo aby odstoupili.

v Rusku.¹⁷ Po návratu se někteří legionáři hlásili k Masarykovu socialismu, ale u četných legionářů převládly revoluční, sovětské ideály. „Praha se tak [...] stávala jedním ze dvou center ruské porevoluční emigrace: [...] zde se soustřeďovala hlavně její levější [...] část.”¹⁸ Na vzrůstu revolučních nálad a radikalizaci dělnictva se podílelo československé poválečné rozvrácené hospodářství. Sociální demokracie, jedna z největších politických stran, se pod těmito vlivy rozštěpila na pravici a levice. V průběhu roku 1921 založila levice Komunistickou stranu Československa (KSČ).

Hospodářskou krizi vystřídala prosperita a české obyvatelstvo opět věřilo, že cesta, kterou se vydali na konci války, je správná. Naopak komunistická strana upadla do krize. Situaci využila Komunistická internacionála, která propagovala bolševizaci všech komunistických stran, tj. bezvýhradné podřízení moskevskému centru, a dosadila Gottwalda do čela československých komunistů.

Do dalších událostí zasáhla velká hospodářská krize, jež způsobila vzrůst sympatií s komunistickým hnutím, které podobně jako nacionalistické hnutí, bojovalo proti demokratickým formám. KSČ volá po dělnickém revolučním boji a svržení kapitalismu. Rovněž vývoj v sousedním Německu, kde v roce 1933 nastupuje Hitler a sílí nacismus, vyvolává v českém politickém životě obavy. Politici si byli dobře vědomi hrozícího nebezpečí a přiklání se ke kolektivní obraně, kterou prosazoval Sovětský svaz a podporovala i Francie.¹⁹ V roce 1935 se Beneš dokonce vydává do Moskvy, kde prohlašuje: „Přijel jsem do Moskvy [...], abych...ještě více upevnil vzájemný přátelský poměr našich států a národů...Přes rozdílnost vašeho režimu...naš stát...ustavičně naléhal na...sjednocení s vámi v mírové spolupráci a všemožně se vynasnaží, aby Sovětský svaz co nejdříve zaujal...zvláště v Evropě to velké místo, které mu právem náleží. V tom totiž naše zahraniční politika vždy viděla svůj prvořadý životní zájem.“²⁰

¹⁷ Velmoci zdržovaly návrat vojska. Československé vojsko zůstávalo v Rusku, kde střežili sibiřskou magistrálu. Francie trvala na nutnosti protisovětské intervenci, zatímco ve vyčerpaných legiích, které toužili po návratu domů, převládalo stanovisko neintervenci.

¹⁸ KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard. *Československá zahraniční politika 1919-1938: kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. S. 34

¹⁹ V květnu 1935 došlo nejprve k podpisu dohody o vzájemné pomoci mezi SSSR a Francií, následovala smlouva mezi SSSR a Československem, která ale obsahovala odstavec, jenž upravoval platnost smlouvy. SSSR mělo poskytnout pomoc pouze tehdy, jestliže tak učiní i francouzská strana.

²⁰ KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny zemí koruny české*. Praha: Paseka, 2002. S. 331-334

Veřejnost, komunisté a socialisté přijali Československo-sovětskou smlouvu s nadšením, jedině pravice byla proti. Kramář protestoval: „Slovanská zrada je dokonána...S kterým národem se to myslí p. ministr přátelit: s tím nešťastným lidem, který umírá hlady, který je mučen v Solovákách a v koncentračních táborech nebo který jako otroci Faraonovi kopal průplav z Bílého moře do Baltického, či s ‚národem‘, který žije v nádheře a přebytku Kremlu.“²¹ Osud Československa byl zpečetěn v září 1938 na Mnichovské konferenci. Německo postupně začlenilo českou zemi do své říše. Rusko ani západ nenabídli podporu.

2.4. Neutuchající víra

Česká politika a společnost dlouhodobě sledovala vývoj v Rusku, převážně byl tento zájem podnícen vlastním zájmem. Češi jako malý územní celek v obrovské Habsburské monarchii (později v dualistickém Rakousku-Uhersku) potřebovali širší slovanství, aby mohli být sami sebou. Na druhou stranu znalost Ruska zdůrazňovala rozpor ideálu svobodného slovanského státu evropského výrazu, ale protože Rusko zůstávalo pro Čechy symbolem slovanské svébytnosti a síly, upínala se k němu s vírou, že se promění a přizpůsobí evropskému obrazu. Po zklamání z nedosažení těchto proměn přišel únor 1917. Velká říjnová socialistická revoluce (VŘSR) a poválečný vývoj v Rusku vrhly na ruskou zemi nové světlo. Československo opět spatřovalo v revolučním Sovětském svazu socialistických republik (SSSR) cestu ke svobodě a ačkoliv byl český lid opět vývojem v Rusku rozčarován, „ruský duch“ se stále vznášel nad českými hlavami.

²¹ KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard. *Československá zahraniční politika 1919-1938: kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. S. 72

3. Náčrt generační diskuze

Tato kapitola se pokusí poukázat na některé ideje, které se uplatňovaly v meziválečném období a které ovlivňovaly literární produkci. Na několika následujících řádcích se budeme tedy věnovat generační diskuzi, která má objasnit časovou genezi rozebíraných děl, tj. klademe si otázku proč právě v tomto období nastává rozmach literatury založené na faktech. Zároveň sledujeme momenty důležité pro spolupráci české a sovětské literární tvorby. Zcela určitě tuto problematiku nezachytíme v úplnosti, jedná se o náčrt základních bodů. Zároveň předpokládáme, že čtenář této práce má již povědomí o meziválečné literární historii.

Debata o literatuře se rozpoutala téměř okamžitě po první světové válce. Umění se rozchází s buržoazií, která není schopna uchopit nové umění. Avšak nejedná se jen o boj o budoucí umění, ale zároveň se bojuje o budoucnost společnosti. Válečná léta a poválečný vývoj v Rusku propojují literaturu s revoluční perspektivou. Postupně se vyčleňují programové skupiny, které buďto úzce spojují otázku umění s politickými tendencemi, anebo naopak taková stanoviska odmítají.

Dvacátá léta dvacátého století jsou obdobím nástupu proletářské poezie a poetismu. Organizace Proletkult²² zdůrazňuje kolektivní vědomí a literatura má sloužit proletariátu, odstoupit od měšťanské ideologie. Jiří Wolker předložil základy proletářského umění²³ například v přednášce Proletářské umění: „Mladí umělci nechtějí jen kritizovat skutečnost, ani pohádkově malovat budoucnost. Chtějí o budoucnost bojovat a boj je jejich hlavním vztahem mezi dneškem a zítřkem. [...] Umělec odhazuje kult osobní. Slučuje se v zástupu stejně bojujících. [...] Tendenčností pak nerozumíme

²² V Rusku Proletářská kulturně osvětová organizace tj. Proletkult působí již od roku 1917, kde se soustředil na vytvoření kultury dělnické třídy, především na literaturu a divadlo. Vycházel z práce A. Bogdanova, jež zdůrazňoval organizační funkci literatury. Umění má odrážet kolektivismus, ideu práce a sounáležitost. V tvorbě se objevovaly především témata práce, továrny a revoluce. V Československu vznikl Proletkult v srpnu 1921 na základě usnesení ÚV KSČ. Jednalo se o organizaci, která měla šířit komunistické ideje mezi pracující lid. Proletkult fungoval do roku 1924 a jeho členy byli např. S. K. Neumann, Z. Nejedlý, M. Majerová, I. Olbracht, J. Wolker, J. Hora.

²³ Proletářské umění se formulovalo na stránkách časopisů *Kmen* a *Červen* (redigovány S. K. Neumannem), *Varu* (redaktor Z. Nejedlý) a v *Rudém právu* (kulturní rubriku vedl J. Hora). Proletářská poezie byla určena pro široké masy, poezie tak nabývá rétorických rysů. Středem pozornosti je pracující lid, je zdůrazňována brzká revoluce.

zveršování několika politických tezí, tendence není nám vnějším nátěrem – ale, názorem a vnitřním pojetím. [...] Nebudeme hledat něco nového, [...] budeme chtít nově se dívat. [...] Nový optimismus totiž nespočívá ve víře v dokonalost stojícího světa, ale ve víře v možnost jeho zlepšení.²⁴ J. Hora zdůrazňuje revoluci jako způsob, kterým člověk překonává osamělost jedince a zároveň nabízí pracujícímu člověku spravedlnost. S. K. Neumann odsouvá estetickou úlohu umění a hlásá příklon k bezprostřední agitaci, umění se stává nástrojem revoluce. Vyzývá k boji za beztřídní společnost. Rázně odmítá koncepci exotismu a dobrodružství, kterou hlásá nově nastupující generace sdružená v Devětsilu²⁵ (1920). Ta zdůrazňovala, oproti starší generaci Proletkultu, novost revoluční tvorby. Teoretikové Devětsilu prosazují literaturu jednoduchou, zábavnou, srozumitelnou dělnické třídě a proto zdůrazňují lidovost. Nové umění se tak stává „obrazem ze života“. Avšak Devětsil se distancuje od sociálních románů a povídek, protože ty přinášejí nelehký obraz skutečnosti plné šachet a hutí. Literatura má nasměrovat své čtenáře do dalekých krajů, předkládat obrazy exotiky, které nadchnou. Devětsil ztrácí spojení s proletářskou poezií a obrací se k poetismu²⁶ (1924), který se pokouší znázornit svět jako optimistickou báseň, v níž nebude trýzně.

Poválečná generace se soustředila i v Literární skupině²⁷ (1921), jejíž příslušníci se hlásí k americkému pragmatistovi Williamu Jamesovi, pozitivistickému sociálnímu filozofovi Emilu Durkheimovi a Francouzi Henrimu Bergsonovi. „Po jejich příkladu se usilují překonat pocit rozpolcení duše a světa. [...] Promítají kosmos do zdrobnělé každodennosti. [...] Hlavní poslání poezie vidí v pronikání do záhad lidské duše.“²⁸

²⁴ Převzato z: VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. *Prameny*. Praha: Československý spisovatel, 1978. S. 49-52

²⁵ Podnět k založení Devětsilu dal Vladislav Vančura. První programové prohlášení se objevilo v prosinci 1920 v tiskovině *Pražské pondělí*. Posléze se jejich články objevovaly v Neumannových tiskovinách, ale jejich tribunou se stali brněnské *Rovnosti*. Po příchodu Vítězslava Nezvala se skupina vzdaluje programu proletářské literatury, se kterou zpočátku měli společné teze, a přiklání se k poetismu. Devětsil tvořili především K. Teige (mimo jiné redigoval měsíčník *Revue Devětsil* tj. *Red*), V. Nezval, J. Seifert, J. Štyrský.

²⁶ Poetismus se rozvíjí jen v české literatuře. Zakladateli byli V. Nezval a K. Teige. Teige nazval poetismus „uměním žít“. Poezie měla oslavovat lidské štěstí, vyzdvihovat osvobozeného jedince a senzitivnost.

²⁷ V roce 1921 v Brně byla založena Literární skupina, která byla ovlivněna expresionismem a unanismem. Členy byli např. Lev Blatný, Fr. Götze, J. Chaloupka, Č. Jeřábek.

²⁸ VLAŠÍN, Štěpán. *Jaro poválečné generace*. In: *Od proletářského umění k poetismu*. Praha: Svoboda, 1971. S. 28

Literární skupina měla s poetismem a proletářskou poezií některá společná východiska. Především se chtěli vymanit z pouhého uměleckého programu a stát se životním programem, dále pak propagovali odpor k maloměšťanství a individualismus a sociální názory. Rozkol nastává v chápání revoluce, socialismu a v přístupu k funkci literatury. Počátky revoluce byly rozmanité, byla dána součinností politických, sociálních i nacionálních rysů, proto ji nelze omezit jen na třídní boj. Společenská přeměna se má uskutečnit, ale odmítají revoluční násilí. Nesouhlasí s marxismem, který vše redukuje na hospodářskou produkci a předkládá mechanický obraz světa. Na svět je třeba nahlížet novým způsobem a ten se musí v poezii odrážet. „Básníci Literární skupiny věří v pedagogické poslání tvorby, chtějí být vychovateli dělníků a vést je k etické revoluci a ke kosmickému bratrství.“²⁹

Tvorba Literární skupiny měla malý společenský dosah a polemiky byly vedeny především mezi skupinami Proletkult a Devětsil. Jak bylo naznačeno, rozcházel se ve svých programech. Jejich debaty ale spíše směřovaly k ujasnění jejich vlastních pozic, a přestože teoretikové proletářské poezie odmítali umění Devětsilu jako umění buržoazní, mnohokrát docházelo mezi nimi i ke spolupráci. Avšak otázka stále přetrvávala, jaká je přesně společenská funkce literatury, jak ji nejlépe uchopit.

Z nespokojenosti s vývojem situace se česká literatura rozhlíží častěji do jiných kulturních oblastí a častěji se i orientuje na jiné národy a na jejich umělecké tradice. Jeden z pohledů padl na východ do sovětské země. V ní stále častěji nalézají čeští spisovatelé oporu revolučního boje a právě vztah k SSSR vedl až k diferenciaci českého literárního prostředí. Od expresionismu, od jeho citovosti a subjektivity bylo upuštěno a operuje se s kubo-futurismem,³⁰ dadaismem³¹ nebo například s konstruktivismem.³²

²⁹ VLAŠÍN, Štěpán. *Jaro poválečné generace*. In: *Od proletářského umění k poetismu*. Praha: Svoboda, 1971. S. 33

³⁰ Z názvu je patrné, že se jedná o složeninu z názvu dvou uměleckých směrů. Kubo-futurismus byl jednou z větví ruského futurismu, který se datuje zhruba do let 1910-1930. Realita je věčná, předmětná existence bez kontextu. Svými novotvory, vulgarismy nebo hovorovými prvky uchopovali realitu. Projevoval se odpor ke konvencím, tradicím a společenským poměrům. Zároveň vyzdvihují chaos nového světa a oslavují techniku. V roce 1917 se přiklání k revolučním událostem.

³¹ Slovo dada vyjadřuje nejprimitivnější vztah ke skutečnosti. Umělci dadaismu odmítali všeobecně uznávané společenské a kulturní hodnoty. Trvali na odstranění hodnotových hierarchií. Propagovali umění zbavené společenské funkce a vyzdvihují bezprostřednost a hravost. Teorii dada vyložil Tristan Tzara.

Teoretikové se začali odvracet od poezie, protože postrádá moc v každodenním životě. Znovu ožívá angažována tvorba, která byla po Wolkerově smrti (1924) na ústupu, a převládly tendence, v nichž se vyzdvihoval jedinec, jež byl většinou pohroužen v pesimismu.

Poetismus, jeho „čistá“ poezie, byl téměř vyčerpán a revolučnost, ke které se hlásil, v realizaci pokulhával. Výtka Devětsilu, která směřovala do tábora Proletkultu, že je třeba trvat na přísném oddělování politiky od umění, se vytrácí i pod tíhou politicko-spoločenského vývoje. Od počátku třicátých let se opět probouzí proletářské umění. Ovšem dostává nové kontury. K českým spisovatelům promlouvají sovětští teoretikové RAPPU³³ na charkovské konferenci v roce 1930. Upozorňují na nesprávné mechanické přenášení politických norem do literatury. Navíc odmítají: „omezování revoluční slovesné práce pouze na reportáž a novinářské žánry.“³⁴ Jaké je nové proletářské umění? Umění se snaží vyjevit aktuální společenské problémy, umělec k nim zaujímá stanovisko a bojuje za proletariát. Tvorba musí odrážet revoluční cíl, nemůže být apolitická, bez ideového obsahu. Pro Bedřicha Václavka se všechny tyto požadavky nejzdařileji odrážejí v reportáži Julia Fučíka *V zemi, kde již zítra znamená včera* (1932).

Tyto myšlenky vykrytalizovaly mezi léty 1934/1935 v koncepci socialistického realismu.³⁵ Václavka společně s Konrádem distancují socialistický realismus od

³² Konstruktivismus se projevil především v SSSR a souvisí s industrializací a technikou. Literatura měla být součástí socialistické výstavby. Proklamovala program, ve kterém podtrhoval konstrukci jako základ každého umění. Významovým nositelem byl syžet a ideologie měla usměrňovat výběr prostředků vhodných pro ztvárnění tématu. Důležitá byla úspornost. Úkolem bylo s minimem materiálů vyjádřit maximální sdělení. V roce 1930 se směr rozpadá.

³³ RAPP neboli Ruská asociace proletářských spisovatelů působila v SSSR mezi lety 1925-1932. Zaměřovala se na koncepci proletářské literatury. Zdůrazňovali třídní charakter literatury a nutnost stranického vedení v literatuře. Kritika měla odhalovat v dílech třídní ideologii a objasnit, která literatura je vhodná či nevhodná v boji za beztřídní společnost.

³⁴ VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. *Prameny*. Praha: Československý spisovatel, 1978. S. 17

³⁵ „[Socialistický realismus] odráží boj pracujícího lidu za socialismus a komunismus a zároveň se na něm podílí.“ (*Slovník literárních směrů a skupin* Praha: Panorama, 1983. S. 301) Opírá se o teoretické teze marxismu a leninismu, kde je zakotvena i Leninova teorie odrazu. Což znamená, že umění není pasivním odrazem skutečnosti, ale nová realita na skutečnost a společnost aktivně působí. Typické jsou rysy komunistické stranickosti, lidovosti (umění slouží lidu) a typizace (zobecnění nové skutečnosti). V české literatuře je kladen důraz na revoluční události, popis společenských vztahů i na analýzu jednotlivých charakterů.

povrchního naturalistického fotografismu. Kurt Konrád hovoří o „ztvárnění skutečnost“, nikoliv o jejím kopírování. „Skutečnost není jen to, co smyslově vnímáme, nýbrž i to, co analýzou, rozborem odkrýváme za smyslovými dojmy. [...] Proti naturalistické fotografii povrchní skutečnosti staví tedy socialistický, revoluční realismus odkrývání podstaty skutečnosti.“³⁶ Podstatou skutečnosti je odhalení nových vztahů mezi věcmi a lidmi, ke kterým dochází pod vlivem rozvoje socialismu. V počátcích je běžné, že je hrdina líčen jako utlačovaná a ponižovaná osoba, která se dokáže vzbouřit a stát se přesvědčeným bojovníkem za socialistické ideály. V pozdějších letech se přidružuje hrdina, jenž je typický svým pracovním nasazením. Se zástupci sociálního realismu polemizovali převážně surrealisté.³⁷ Jedna z nejzdařilejších diskuzí proběhla mezi Konrádem a Teigem. Nejzákladnějším rozporem mezi těmito dvěma přístupy spočívá právě v nazírání na skutečnost. Teige píše o jednostranném nazírání, o pouhém sledování objektivitu a ztrátě smyslového a duševního rozměru: „Že tedy dosavadní realismus zná realitu jen ve formě empirie objektu a ignoruje psychický život jako realitu.“³⁸ Surrealisté rovněž poukazují na socialistický realismus jako na konstruktivní program nové sovětské skutečnosti. „Reportáž a histografie je schopna [...] podat co nejuplněnější a nejvšestrannější obraz skutečnosti, je schopna vyvinout velkou sílu racionálního přesvědčování i emotivní působení a svým stranickým zaostřením může spolupracovat na vytváření nové skutečnosti.“³⁹ Podle Nezvala je socialistický realismus životaschopný v sovětském Rusku, stává se konstruktivním. Avšak pro západ se stává dekonstruktivním, je bojem proti buržoazii. Pro Teigeho je text tvořený na základě programu sociálního realismu v západní Evropě agitací, nikoliv skutečností a takto protikladná působení nemůžou přijmout jeden společný světový názor.

³⁶ Převzato z: VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. *Prameny*. Praha: Československý spisovatel, 1978. S. 22

³⁷ Skupina umělců, která se sdružila v roce 1934 v Praze, navázala na představitele surrealismu (tj. nadrealismus) v Paříži. Termín poprvé užil G. Apollinaire v roce 1918 v díle Prsy Tirésovy a posléze jej použili André Breton a Philippe Soupault. Na základě Freudových analýz se pokoušeli o společenské osvobození člověka. V prvním manifestu kladli důraz na spontánnost textů, při jejich tvorbě se mělo upustit od jakékoliv rozumové kontroly. V druhém manifestu se přihlásili ke komunismu a společenské revoluci. Tvorba se tedy stává angažovanou. K nejvýraznějším osobám českého surrealismu patří V. Nezval, K. Biebl, J. Honzl, J. Ježek. K surrealistům přešli i někteří členi Devětsilu např. K. Teige.

³⁸ Převzato z: VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. *Prameny*. Praha: Československý spisovatel, 1978. S. 380

³⁹ Tamtéž. S. 372

Předešlé programové skupiny mají ovšem jednu věc společnou. Překonaly individualismus. Jedinec je součástí většího celku, součástí nové společnosti. Kolektivismus je povýšen na reprezentativní úroveň a autory spojuje s komunismem. Existovala samozřejmě i druhá strana, která se takovýchto stanovisek stranila. Proti komunisticky laděným spisovatelům a jejich ztvárnění skutečnosti vystupuje pragmatická generace.⁴⁰ Američtí filozofové a pragmatisté William James a John Dewey vyzdvihují jedince a jeho osobní zkušenost v praktickém životě. Svět je místem, kde se střetávají protichůdné síly, kde není jediná univerzální pravda, tj. skutečnost. Pragmatisty v Čechách oslovovali více západní národy než ty na východě a především odmítají být komunisté. T. G. Masaryk v rozhovoru s Karlem Čapkem odmítá komunismus, protože: „Bez individualismu, bez nadaných a vynalézavých jedinců, bez schopných vůdců, bez génů práce společnost se nedá rozumně a spravedlivě organizovat.“⁴¹ V anketě, kterou uspořádalo periodikum *Most* měli tito antikomunisté možnost se vyjádřit k třídnímu, proletářskému, komunistickému umění. Pro Otakara Fishera je takovéto umění nepřijatelné: „Nejsem stoupencem hesla umění pro umění, umělcem však ani není, kdo by tvořil jen a jen ve vleku stranických tendencí k nějakému vnějšímu účelu a pro jakékoliv fangličkářství: ať červenobílé, ať rudé.“⁴² Pro Arného Nováka je duše spisovatele lapena do komunistických tezí a omezena jeho tvůrčí síla. Umělec je donucen k otroctví. Miroslav Rutte odmítá spojení politiky a umění. Rovněž se zmiňuje i o nebezpečí, které komunismus přináší v podobě násilí a potlačování jiných názorů.

Jak jsme si ukázali, literární prostředí se v meziválečné literatuře diferencuje a jednotliví umělci a kritici se shlukují do různých programů. Nicméně existují dva hlavní tábory, jenž ovšem i něco spojuje. Oba se snaží nalézt nový životní styl a probudit v člověku kladný vztah k jinému člověku. Zároveň společně překračují národní rámec literatury a navazují zahraniční kontakty. Literatura tak nabývá mezinárodního charakteru. Jejich polarita je výsledkem různého nahlížení na skutečnost, která se stala

⁴⁰ Pragmatická tj. čapkovská generace se přiklání k demokratickému západu, k USA, Británii a Francii. Odmítali komunistickou revoluci, ideologický katolicismus a pravicový nacionalismus. Zástupci pragmatiků byli např. bratři Čapkové, Fr. Langer, F. Peroutka, J. Kodíček.

⁴¹ ČAPEK, Karel. *Hovory s T.G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

⁴² *Avantgarda známá a neznámá. Od proletářského umění k poetismu*. Praha: Svoboda, 1971. S. 281

určujícím elementem tvorby, a situovanost člověka ve společnosti. Jeden pól směřuje k radikalizaci sociálních zájmů a postupně se přiklání ke komunistické myšlence a jejímu revolučnímu programu, který má odrážet i literární produkce. Důležité je se aktivně účastnit zápasů za nový svět. Je podtrhováno ukotvení individua v kolektivu a jeho odpovědnost vůči němu. Úkolem literatury je v tomto případě zachytit reálný svět a upustit od smyšleného. Nejvhodnějším způsobem, jak zachytit pokrok je právě tvorbou založenou na faktech, například formou reportáže. Protichůdný pól se distancuje právě od principu kolektivity, komunistické myšlenky. Vylučují univerzální pravdu, naopak skutečnost pluralizují. Život je v jejich podání mnohvrstevný. Odmítají také kombinování politiky s literaturou a požadují názorovou toleranci.⁴³

⁴³ Ve třicátých letech se někteří autoři začali od komunistických idejí odvracet. První výrazný krok učinili autoři-komunisté již v roce 1929, když prohlédli některé nedostatky komunistické strany a vyslovili nedůvěru vedení. Sedm spisovatelů (Hora, Majerová, Helena Malířová, Seifert, Neumann, Vančura a Olbracht) bylo za nesouhlas ze strany vyloučeno a dokonce nazváni „zrádci a zbabělci“.

4. Slovo o reportáži

Jak jsme si v předešlém textu načrtli, meziválečnou literaturu můžeme považovat za jeden z vrcholů v české literatuře, neboť výrazným znakem tohoto literárního období je její rozmanitost. Právě ve dvacátých a třicátých letech 20. století se totiž v umění, literaturu samozřejmě nevjímaně, hledají nové postupy a formy. Dochází dokonce ke sblížování literatury s různými druhy umění a zároveň i k vymezení specifík literatury a jejích žánrů. Literatura se tak formuje do množství různorodých literárních směrů a stylů, které bezesporu výrazně obohatily české písemnictví. Počátkem dvacátých let dochází k pohybu například v prozaických útvarech, jež byly ovlivněny žurnalistikou. Jedním z takovýchto žánrů byla právě reportáž,⁴⁴ která si především ve třicátých letech vydobyla významné místo mezi ostatními žánry. Vedle reportážního typu literatury se vytváří zároveň i druh inspirovaný a podněcovaný fakty.

„K rozvoji reportáže a publicistických forem (politický pamflet, aktualita, agitační verše) dochází především v mladé literatuře sovětské. [...] Jsou plodem aktuální politické a ideologické situace, v níž literatura musela pohotově reagovat na rychlé změny skutečnosti a přitom být přístupná masám i vrstvám neškolených dělnických dopisovatelů (děldopů). [...] Síla faktu chápaného jako výraz pravdivého, bezprostředního vztahu ke skutečnosti, podávaného proto bez komentářů a bez prostředníků byla důležitým činitelem rodícího se socialistického umění. Fakticita se zde stala literárním postupem, nikoliv jen stavebním materiálem více či méně tradičních obrazů, jako tomu bylo v naturalismu.“⁴⁵

⁴⁴ Reportáž (z franc. přenášet) je „publicisticko-beletristický žánr podávající očitě svědectví o aktuálních společenských jevech“ (MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004. S. 568) „Svoji fotografičností je blízká zprávě, na rozdíl od ní autor reportáže předkládá fakta hodnotící a vyjadřuje k ní stanoviska.“ (PAVERA, Libor, VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. S. 303) „Převáží-li ve ztvárnění látky subjektivní hodnotící přístup v líčení události, pak jde o reportáž uměleckou. I ta má dokumentární hodnotu, pravdivost věcných informací je zachována, ale ‚reportér‘ má funkci vypravěče o faktické události [...]. Umělecká reportáž patří k nefabulované reportáži, jde o žánr literatury faktu.“ (LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: H&H, 2002. S. 279)

⁴⁵PYTLÍK, Radko. *O literatuře faktu*. Praha: Československý spisovatel, 1978. S. 44

Meziválečné reportáže se v ruském prostředí věnovala například revolucionářka L. Rejstrová, která líčí události nejen doma, ale i v Německu nebo Afgánistánu. Ruskou revoluci v reportáži *Deset dní, které otřásly světem* (1919) ztvárnil Američan J. Reed. I francouzští prozaikové našli v reportáži prostor pro své politické postoje, například A. Gide se vypisuje z deziluzí v *Návratu ze Sovětského svazu* (1936). Nejvýraznějším rozmachu reportáže pak došlo v německé literatuře, v hnutí Nová věcnost.⁴⁶ Vznikla jako protipól k patosu expresionismu. Ale za zakladatele tohoto žánru je považován pražský rodák, avšak německy píšící. E. E. Kish (*Z pražských uliček*, 1911; *Pražský pitaval*, 1931) je pokládán za nejvýznamnějšího představitele reportáže.⁴⁷

Reportáž v meziválečném období měla především zachytit všechny válečné a poválečné změny v jejich dynamice. Oficiálně byla odmítaná fikce a objevuje se nedůvěra v román. V Rusku na tomto principu stojí dokonce koncepce Levé fronty (tj. LEF).⁴⁸ I na stránkách českých časopisů se vedou polemiky o „umění výmyslu“. Právě Kish, pro kterého bylo životním posláním objevení zajímavé skutečnosti a pravdy, rozpoutal diskusi o budoucnosti románu v časopise *Čin*. Literární tvorba má být nasměrována k vytváření reportážních děl. Román se prohlašuje za přežitek, který nemá v budoucnosti uplatnění. Románové zápletky nemohou konkurovat skutečným životním lidským osudům. „Psychologický román? Ne. Reportáž. Pravdivá a skutečná, velkorysá reportáž má budoucnost.“⁴⁹ Benjamin Klička byl jeden z Kishových odpůrců, který naopak zdůrazňuje, že člověk v literatuře hledá zapomnění, hledá úkryt před realitou.

⁴⁶ Tendence v německé literatuře, které se projevují přibližně v letech 1924/1932. Snaží se uchopit umění objektivními formami, bez subjektivního hodnocení. Podobně jako v sovětské praxi je obsah povýšen nad formu. Jsou vyzdvihovány prozaické útvary, zvláště biografické, reportážní publikace. Hlavním cílem je podávat informace o skutečnosti.

⁴⁷ V českém kontextu měla reportáž jako taková samozřejmě východisko v díle „zuřivého reportéra“ Kische. Ale nesmíme zapomenout, že první náznaky reportáže najdeme už u Havlíčka, v jeho *Obrazech z Ruska* (1886) nebo v Nerudově próze *Trhani* (časopisecky 1872), která je situována do prostředí dělníku a železnic.

⁴⁸ Sovětská literární skupina, která je pojmenována jako Levá fronta, působila v letech 1922/1929. Částečně navazovali na program kubo-furistů. Odmítali estetické normy. Zdůrazňovali aktivní složku umění. Byli fascinováni novou sovětskou skutečností, na které se podílelo i umění. Skupina se soustředila na zpracování předem daných aktuálních témat. Tvůrčí duch byl potlačen. Odmítali psychologizaci a typizaci postav, uměleckou fikci. Požadovalo se ztvárnění činů a reality vhodnými formami (črty, reportáže, agitační žánry). Lyrika a román byli odmítáni jako buržoazní umění.

⁴⁹ Převzato z: ŠTORKÁN, Karel. *O reportáži prakticky i teoreticky*. Praha: Novinář, 1985. S. 121

Pokud by požadoval informace, nahlédne člověk do novin, ne do reportáže. František Langer zase ukazuje na to, že dobrou reportáž dělá to, co je v ní právě románové.

Podstatným znakem reportáže je věcnost, přesnost, detail a pokud možno nezaujatý pohled na skutečnost. Objektivnost reportáží je často diskutovaným tématem, a zatímco Kish preferoval nestranné pozorování, „většina českých autorů meziválečného období shodně se sovětskou praxí upřednostňovala zaujetí vyhraněného postoje k zobrazovaným jevům a připouštěla rovněž možnost dotvářet zjištěná fakta s pomocí fantazie tak, aby bylo docíleno žádoucího apelativního vyznění.“⁵⁰ Reportáž tak není výpovědí o skutečnosti a přechází k agitacní literatuře, protože se výběr informací podřizuje aktuálnímu politickému účelu. Například ruská propagace měla za úkol překroutit každodenní ruskou realitu a vytvořit nový svět, který by sovětské lidé pak považovali za opravdový.

První světová válka byla pro vývoj reportáže zcela určitě předělem, reportážní prvky pronikají dokonce i do fiktivní beletrie. Zkřížením fiktivního s fakty vzniká reportážní román. Po tomto způsobu ztvárnění vlastních zkušeností ze SSSR sáhl například Jiří Weil, který ve svém dvojdílném románu líčí každodennost sovětského života.

Reportáž se stala typickým žánrem 20. století. Její rozmach souvisel s obecnou tendencí objektivizace literatury. Česká reportážní produkce byla úzce spjata s levicovým prostředím a komunistickým tiskem v SSSR, kde se reportáž stala především zbraní v boji za revoluční ideály. Autoři byli vyzýváni, aby tento žánr pěstovali. Reportáž si svou prestiž zachovala dokonce i po druhé světové válce, kdy se ale spíše než o spontánní tvorbu jednalo o řízené psaní.

⁵⁰ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004. S. 568

5. Obraz Ruska v legionářské próze

Práce není sice zaměřena na legionářskou problematiku, ale bezesporu je legionářská tvorba jedním z prvních kontaktů s ruskou látkou. Autoři se vyrovnávali s válečnými běsy, které prožili během války v legiích v ruském prostředí, jedná se tedy o literaturu založenou na faktech. Bývali legionáři popisovali ve svých dílech vlastenecké a politické reflexe a položili základ národním mýtům. Mohli bychom se zabývat mýtem českých legionářů, kteří se stali hrdiny a symbolem vlastenectví. Nám však legionářská literatura poskytne odrazový můstek pro hledání obrazu Ruska. Tvorba zachycuje především carské, potažmo bolševické Rusko. Mohli bychom namítnout, že se v cestopisech budeme zabývat meziválečným Ruskem, ale je třeba si uvědomit, že legionářská literatura vychází v meziválečném období a stává se tedy součástí obrazu, kterým se hodláme zabývat. I zde se pokusíme poukázat na dynamický vývoj obrazu.

Legionářskou látku najdeme ztvárněnou v poezii, dramatu i próze. Záměrně vybíráme prozaické útvary. Z velmi prostého důvodu. Práce je zaměřena na reportáže a právě v legionářské próze lze nejpatrněji pozorovat prolínání prvků reportážních, memoárových a dokumentárních. Mezi nejznámější autory patří František Langer, Josef Kopta, Rudolf Medek či František Kubka. Přestože měla dnešní čtenářská obec možnost se zcela určitě setkat častěji s těmito autory a jejich díly, my jsme vybrali i spisovatele, kteří sice nejsou dnes příliš známí, nicméně nijak to jejich tvorbu nezmenšujeme, ba naopak se ji pokusíme vyzdvihnout jako nedílnou součást legionářského písemnictví. Výběr byl podřízen jednoduchému kritériu. V níže analyzovaných dílech je totiž kromě osudů legionářů věnována podstatná část ruské látky, kterou jiné legionářské publikace opomíjejí a neuspokojivě vyobrazují Rusko, tudíž nejsou dostatečně přínosné našemu záměru.⁵¹ Zároveň je nutné si uvědomit, že si neklademe za úkol zmapovat obraz Ruska pouze v legionářské próze, proto zastupují tuto tvorbu pouze tři, avšak výrazné publikace.

⁵¹ Ostatní publikace se uchylují spíše k zachycení ruské přírody, vypráví o hrdinství českých legionářů, o jejich boji s přírodou, s negativními stránkami války a také o boji se sebou samými.

5.1. Adolf Zeman

První knihou, jíž se budeme zabírat, je povídkový soubor *Sibiřské obrázky* (1922) publicisty a prozaika Adolfa Zemana. Kniha čítající něco kolem sta stran nám nabízí třináct kratších povídek, ve kterých je zpracováno nejen téma legionářů, ale odhalují nám i ten nejniternější a nejobyčejnější ruský život. Útrapy války společně s vnitřními politickými konflikty se často negativně odrážejí v mezilidských vztazích a ústí nevyhnutelně ve ztrátu lidskosti, života nebo sebe sama. Obáváme se, že by mohlo dojít k tomu, že náš rozbor sklouzne k obecnému vylíčení problematiky války, proto se nebráníme situaci, ve které nastane to, že se budeme více soustředit na detaily příběhů, než na příběh jako celek. Rovněž nepředpokládáme, že ve všech povídkách bude možnost odhalit něco vhodného, co by nám umožnilo vykreslit obraz Ruska, a proto je vypustíme.

V první povídce je pro nás důležitá postava mužika Semene, který se vrací po válce z Německa. Semen je rozčarován vývojem v Rusku. Je unaven všem tím „vojačením“. Chce se vrátit na své pole na Sibiř, obdělávat úrodnou ruskou půdu, kde k němu žádný carský útlak téměř nedoléhal. Proto mu uniká i význam revoluce a nově nabyté svobody. Je bezradný, neorientuje se v novém Rusku. Jedni ze sovětských úřadů ho nabádají ke vstupu do rudé armády, a druzí ho naopak odmítají jako zrádce, jako carského vojáka. Semen odmítá obojí, touží po míru. Nechápe proč a s kým bojuje ruský člověk. Proč se bijí dva bratři, dva Rusové. Jaký potupný konec Semene, který sice přežil světovou válku, ale nakonec je ubit rukou svého přítele Michaila. Michail se totiž domníval, že ho Semen připravil o peníze, a aniž se ptal, konal. Revoluce tedy není záležitostí všech. Pro Semena zastupuje libovůli jiných, ale přesto podléhá jako všichni domněnce, že změna, ať už jakákoliv, je přínosná. Paradoxem je, že se vrací z ciziny domů a očekává srdečné přijetí okolí, svých krajanů, které je ovšem podmíněno opět bojem. Bratrství je stmelováno sdílenou idejí. Postrádá sílu bratrství, jehož se nedočká ani v rodném kraji, kde ho naopak čeká smrt z ruky Slovana, krajana, přítele.

V následující povídce se nám předvádí ruská země očima legionáře. Sonda Ruska v jednom krátkém okamžiku. To se ukazuje ve své velikosti i malosti, jako země kontrastů. Země, která pomalu oddechuje a spí a na druhé straně země, která se bouří. Země tolerantní k víře ostatních a na druhé straně je nesnášenlivá, vzpurná. Za zmínku zcela určitě i stojí pasáž, ve které se legionář pozastavuje nad bolševickým odbojem. Povšimněme si, že ne všichni neschvalují odpor, ale zkrátka nemají na výběr, pak dále

zaznamenejme praktiky odboje a především, kdo tvoří odboj. „*Tlupy zdivočelých a na mizinu přišedších lidí, rozeštvané agitátory a uprchlými trestanci, organizovaly povstání pod nejrůznějšími hesly, ale všichni ti lidé svorně napadli trať, vytrhávali koleje, přepadli stanice, zapalovali železniční budovy a nutili vesničany, aby se k nim připojili. Nebylo vesnice, jež by tajně, dobrovolně, či nedobrovolně nepodporovala povstalce.*“⁵² Na úryvku jsme si ukázali, že skupinu tvoří ti ublížení, pocitující křivdu. Tedy ti nejchudší a trestaní. Jsou samozřejmě oslovovány jim pochopitelnými způsoby. Agitátoři vytvářejí hesla, která bývají zpravidla jednoduchá a lehce zapamatovatelná.

Na počátku třetí povídky zaregistrujeme rozdílnost skladby ruského obyvatelstva. Seznámili jsme se totiž s nezaujatou stranou, pak s bolševickou a následně se dočteme o straně carské, kterou zastupuje postava Petra Ivanoviče. Je to Rus, kterého bychom mohli považovat za spokojeného, s dobrou životní úrovní. Je vzdělaný, umí číst, psát a dokonce vlastní i několik knih. V tuto chvíli je přesným protikladem bolševika.

Další povídka nás zaujala tím, že se hrdinou stává ruská žena, jež v závěru padne. Povídka líčí příběh zdravotnice, která se nezalekne, uprchne ze zajetí, chopí se zbraně a útočí společně s muži. Její bolševičtí druzi prchají před Čechoslováky, ale ona jediná zůstává a bezhlavě střílí. Žena je zrovnoprávněna s mužem, je schopna ozbrojeného boje. Navíc muže svou odvahou dokonce předčí.

V jiné povídce s názvem *Stávka* jsou až pateticky vykresleny české jednotky, ale pro nás je důležitější pohled na nespokojené dělníky, kteří se chystali osvobodit politické vězně. Ti se však zaleknou ozbrojených Čechů a nespokojenci se dají na úprk. Ruský dělník není popisován jako neohrožený odbojář, jenž se ničeho nezalekne, ale jako bázlivec, který zbaběle uteče před skutečným konfliktem. Dělnictvo vládne silnými slovy, ne činy.

Povídka *První máj v Sibiři* je vzpomínkou na první máj v Čechách, kde je symbolem lásky, jara a práce. Legionáři jej konfrontují s ruským májem, který se nese v duchu revoluce a nepřátelství. „*Ale namísto nabízené ruky bratrské vrazili nám do zad nůž... [...] vypukly v hotovou válku se zrádným ruským bolševismem.*“⁵³

⁵² ZEMAN, Adolf. *Sibiřské obrázky*. Praha: Legiografie, 1922. S. 22

⁵³ Tamtéž. S. 107

Jeden z nejucelenějších pohledů na ruský lid je podán v povídce *Omsk se baví...* Podle hlavní postavy příběhu Vasilije nemůže demokracie v Rusku uspět, protože k vítězství demokracie je potřeba nejen síly, ale i rozumu, ale většinu ruského národa tvoří negramotní nevzdělanci, kterým byl pokrok: „*očkovaný násilím spolu s pouštěním krve*“⁵⁴, a proto se raději uchýlí ke „*komunistickému samoděržaví*“. Mezi nepočtenou ruskou inteligencí, jež se vzdělávala v Evropě, a dělnictvem vznikla nepřekročitelná propast. Inteligence ztratila kontakt s ruským lidem, nerozuměla jejich potřebám. A tak zatímco většina země strádala nedostatkem všeho a lid byl vyčerpán, Omsk „*se bavil ve své bezstarostnosti, necítil smrtelné únavy našich bratrů a ztajenou bolest i zklamání ruského lidu.*“⁵⁵

5.2. Jaroslav Kratochvíl

V roce 1934 vychází dvojdílný román Jaroslava Kratochvíla *Prameny*. Kratochvílovým původním záměrem bylo navázat na tento rozsáhlý román dalšími částmi, které měly společně vytvořit široký románový cyklus. Bohužel se jeho úmysl neuskutečnil. Zamyšlený cyklus s názvem *Řeka* nedopsal, nicméně v roce 1956 vychází po smrti alespoň torzo takto zaměřené tvorby. My jsme zvolili první díl *Pramenů*, jenž nevyobrazuje jen osudy válečných zajatců, ale je i sondou do ruského každodenního života. V knize, která je rozložena do třech oddílů, je zpodobňována realita vesničanů i městského obyvatelstva.

V prvním díle románů nahlížíme do postupů vedení války a do občanského života. Při tom vnímáme především kontrasty v konání chudé vrstvy obyvatelstva a bohatších měšťanů. Nejprve se ovšem budeme věnovat vojenskému prostředí. V prvním oddíle se vypráví o putování rakouské armády do ruského zajetí. Český voják se distancuje od německých spolubojovníků a zdůrazňuje slovanskou jednotu. Ohrazuje se proti tomu, aby byl začleňován do německé skupiny, vymezuje se jako Čech a hledá cestu k ruskému člověku. Čechům se dostávají do rukou ruské noviny, ve kterých apeluje Svaz československý spolků na Čechy a Slováky jako na Slovany, aby se vzepřeli a bojovali po boku ruských kamarádů za osvobození. "*Jsme přece Slované! A každý hlupák to chápe, že Češi bojující proti Rusům, bojují za vlastní okovy.*"⁵⁶

⁵⁴ ZEMAN, Adolf. *Sibiřské obrázky*. Praha: Legiografie, 1922. S.83

⁵⁵ Tamtéž. S. 73

⁵⁶ KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Prameny*. Praha: Čin, 1934. S. 138

V mužích se zvedá vlna důvěry v Rusko, jenž je podporována částečně i srozumitelností ruského jazyka. Zároveň je ale vyslovena lítost nad slovenskou roztržičností. Následně v zajateckém táboře nastává rozkol. Jedna skupina zajatců se chce podílet na prosperitě ruského majetku, protože jsou přece všichni Slované, bratři, a převládá myšlenka, že Rusové bojují také za českou věc. Druhá vlna se pak Rusku posmívá a stylizují se do vyžírání ruského blahobytu.

Ruský voják se zprvu jeví jako tvrdý, který se pokouší zastrašovat, sjednat striktně pořádek. Avšak odhalujeme v něm také lidskou tvář a často zapředl přátelský rozhovor se zajatci. V jednom z takových hovorů se ruský voják přiznává, že by raději padl do zajetí, aby si ušetřil život. Vojna je únavná a beztak je očekávána revoluce. Ruský voják hovoří se zajatci naprosto otevřeně, nic jim nezastírá. Ruská armáda je pokrokovější oproti německé. Češi obdivují ruskou výzbroj, stroje a dostatek kvalitního jídla. Avšak nemylme se. V druhém oddíle je ruský voják dokreslován dále. Řadový ruský voják není nebojácným hrdinou. Je lhostejným, slepě vykonávající úkoly, bez ambicí, manipulativní. Věrná vojenská služba není otázkou cti, nýbrž přináší odměnu v podobě majetku, tj. kusu půdy.

Druhá část odhaluje především ruské poměry na venkově. Celý kraj je ovládnut vojenskou vrchností, jenž většinou pobývala ve městech. Tito vysocí vojenští hodnostáři nabyli svůj majetek za věrnou službu vlasti již v první válce a všecken vesnický lid se jim musí zpovídat, jsou nositelem moci. Válka se pro ně stala prostředkem jak ještě více zbohatnout. Například svá upadající panská sídla pronajmou výhodně státu za účelem ubytování zajatců a navíc získají pracovní sílu. *"...zajatec, to znamená otrok...[Ruská země] Darovala jim život a to je dost. Aby za učiněnou škodu, za darovaný život odplatili našemu Rusku užitek."*⁵⁷

Válka není pro tento typ jen hromadou strastí a povinností, ale uchovávají si i prostor pro zábavu. Dcerušky těchto velitelů shledaly městský život za nudný a následují otce na venkov. Krátí si dlouhé chvíle laškováním s vojáky, vyjížděnkami po okolí, horkou lázní. Reprezentují skupinu vzdělaných, umí hovořit francouzsky, polsky. Své jazykové dovednosti upevňují v nezávazné konverzaci se zajatci. Oceňují vzdělaného člověka např. doktora, ale nechápou vřelé vztahy inteligentů s "obyčejnými

⁵⁷KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Prameny*. Praha: Čin, 1934. S. 86

vojáky" a také to, že nejsou vůdci, velitelé, nemají vyšší vojenské hodnosti. Podobně jako muzici si i tito váží kvalitní práce. Ta se pro zajatce stává prostředkem jak si polepšit a jak nalézt cestu k ruské duši. Pracující člověk je totiž pro ně ztělesněním kladných vlastností, jako je poctivost, upřímnost a bezelstnost. Přívrženec cara je reprezentován jako člověk vzdělaný, který v nějakém oboru (např. v zemědělství, lékařství) vyniká. Naopak neschopný nevzdělanec zastupuje prostý lid, který není schopen vést svobodný život a dělat závažná rozhodnutí. Existuje tedy hierarchizace lidu založená na konvencích. Lid, jenž byl bohem obdarován talentem, rozumem a majetkem, je nadřazen obyčejnému pracujícímu člověku a ani jedna ze stran nemá odvahu či zájem tyto pomyslné sociální hranice překračovat.

Revoluce je pro vyšší vrstvu nepředstavitelná, nemožná, neuskutečnitelná. Svoboda lidu je nepřípustná, protože rozměňuje staré pořádky. Snad proto jim uniká smysl snahy Čechů osvobodit svou vlast a tudíž i myšlenka slovanství. Neuznávají udělování výhod na základě toho, jestli jsou Slovany či nikoliv. Postrádají smysl pro bratrství. Ruská inteligence věří v nepřemožitelnost cara, která mu byla božím darem. Lid nebyl bohem ustanoven za vládnoucí sílu Ruska. Jako neexistuje možnost revoluce, stejně není možná porážka velkolepého Ruska, protože bůh nasměruje Němce a ti se jednou s důvěrou obrátí na ruskou vlast a stanou se její součástí. Ikony jsou součástí každého stavení. K bohu se obracejí obě strany, ale zatímco bohatí doufají v zachování pořádků, chudí prosí o milost a změnu.

Prosté ruské ženy jsou silné, pracovité a zastanou práci mužů. V jejich životě není příliš místa pro zábavu, snad jen pro chvíli zpěvu. I hovory jsou jim za těžko. Neexistuje lehká bezstarostná konverzace. Ženy nejsou navyklé hovořit s muži a už vůbec nejsou zvyklé na evropskou zdvořilost, kterou projevuje muž ženě. Jsou zdrženlivé až stydlivé. Ženy pokorně přihlíží mužským radovánkám. Ruská žena si nestěžuje, neodmlouvá. Naopak muzici se ochotně pouští do rozpravy se zajatci, dělí se s Čechy o tabák, čaj, vodku, jídlo. Jídlo venkovanů reprezentuje černý chléb, vyšší vrstvy bílý, ale nikdo netrpí nedostatkem. Zajatce a venkovany začne pojit přátelství. Venkovan porozuměl českému člověku a jeho touze se osvobodit od Němců lépe než ruská inteligence.

Staří muzici, kteří jsou nuceni odejít válčit, protože mladých už není, touží po konci války, chtějí se věnovat obdělávání půdy, nikoliv táhnout na Němce. *"Ne Němec,*

ale naši mužika žerou!"⁵⁸ Vina za válečné běsy nepadá jen na Evropany, ale i na cara a vrchnost. Mužici proklínají jejich hamižnost a touhu po vlastnictví, navíc postrádají válečného ducha, touhu po boji, vítězství. *"Náš car ani naši páni nedají zemi Němcům dobrovolně. To se ví, oni ji nedají ani mužikovi. Chtějí všechno sami pro sebe! [...] Car hájí taky jenom svoje. Mužickou krví...[...] Země je boží!"*⁵⁹ Mužici jsou odsouzeni k tichému nesouhlasu, zvykli si mlčet. Pánům se neodporuje, jejich slovo je vším. Pán sám zmůže vše. Mužik se pánovi nemůže rovnat. Postava mužik Timofej se rozhodne pro revoltu a stane se sabotérem na panství Antonoviče, protože je rozčarován nekonečnou Antonovičovou libovůli. Dostáváme se tedy do bodu, ve kterém se nejslabší rozhodnout jednat a ne jen slepě následovat vrchnost. Útočí na to, co považují bohatí za nejcennější, na jejich majetek.

V poslední části se děj přemísťuje z venkova do města. Postřehy z tohoto prostředí tlumočí postava českého vojáka Toman. Město je podobně jako venkov plné kontrastů, existuje přísné rozdělení obyvatelstva. Ošacení je dostatečně výmluvným znakem: *"Díval se na kočáry i tělegy, na koně, vozky, špinavě červené mužiky s houštinou vousů i vlasů, na měšťany v blůzách i rubáškách, dělníky černé i špinavě pestré [...], na důstojníky s ozdobenými rameny [...], na vysušené špinavé zelené vojáky, na úředníky a studenty v odřených uniformách."*⁶⁰

Zajatec je v tomto prostředí degradován na věc, která má cenu jen tehdy, pokud přináší užitek svému pánovi. *"Nabízím lacino inženýra. [...] Chce jenom potravu, nic víc. [...] Nabízíte kradenou věc."*⁶¹ Avšak Toman věří, že prací a kontaktem s ruským lidem dokáže pomoci osvobození české země, že dokáže oslovit ruské panstvo, že zvítězí slovanský duch. Přestože je přijímán jako host a nezapře se ruská pohostinnost, stává se spíše rozptýlením, zábavným elementem v zevšednělé konverzaci. Jeho snaha vylíčit úmysly legionářů, politické ambice nebo zkušenosti vycházejí do prázdna. Ruská společnost, v níž se Toman ocitá při večeři, je rozdělena na dva protichůdné tábory. Starší generace vychloubá ruskou dobrosrdečnost, přívětivost a svobodomyšlnost. Vyzdvihují evropskou vzdělanost a pokrokovost. *"U vás není zaostalých vesnických*

⁵⁸ KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Prameny*. Praha: Čin, 1934. S. 213

⁵⁹ Tamtéž. S. 214

⁶⁰ Tamtéž. S. 318

⁶¹ Tamtéž. S. 331

*hluší. Našich, nekulturních...*⁶² Lidová vláda je nebezpečné šílenství, které popírá "boží zákon přírody"⁶³ a přináší bídu a tmu. Brojí proti caru, tmelu ruské skály. Druhá mladší generace připouští nedostatky a přeje si, aby zvítězil lid: "*Ruský národ si přeje věrnosti pravých ruských lidí a potírání zrady.*"⁶⁴ Vysoce postavení Rusové nejsou jednotní v postoji a pronikají k nim myšlenky na lidovou vládu. Připouštějí si rovnocennost lidského života.

5.3. Václav Kaplický

Autorem třetí publikace je rodák ze Sezimova Ústí Václav Kaplický, který je znám především knihou *Kladivo na čarodějnice* (1963), jež byla zfilmována Otakarem Vávrou. Nicméně v roce 1936 vychází i kniha *Gornostaj*. Kaplický se soustřeďuje hlavně na československé legie a jejich sibiřskou anabázi. Může být zavádějící, že místy nebudeme sledovat přímý obraz Ruska, ale obraz legií, protože se jejich vnímání sebe sama transformuje právě na základě vazeb s ruským okolím. Leckde se tedy pro nás stává důležitější opět vzájemná interakce než přímý popis.

Jednou ze zásadních otázek, které budeme sledovat, je obraz ne/přítele. Český voják zpočátku bojuje za Rakousko. Nepřítel je jasně dán, je jím východ, Rusko. Vypravěč nám tedy nejprve podává Rusy jako druhou stranu, jež je třeba porazit. Jasně neexistuje možnost spřátelení s druhou stranou: „*Rusové, sviňáci, protrhli frontu.*“⁶⁵ Zatímco Češi a všechny národy, které jsou součástí rakouské armády, jsou neúnavní, silní vojáci, nepřítel je brán jako slabý, bojácny: „*Neměli však odvahu postupovat dále.*“⁶⁶ Mezníkem se stává chvíle, kdy se Češi střetnou s Rusem (není to hanlivé? nemělo by tam být s Rusy?) v zákopech a stanou se zajatci. Začíná se obracet role a vnímání toho, kdo je my a kdo jsou oni. Přestože jsou stále zajatci, začínají pocítovat pospolitost. Rusko se stává místem, kde je Čechům dána možnost projevit se, bojovat za svou věc. Bít se za svůj sen, za sebe, nikoliv za jiné. Ruský a český nepřítel se

⁶² KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Prameny*. Praha: Čin, 1934. S. 378

⁶³ Tamtéž. S. 381

⁶⁴ Tamtéž. S. 387

⁶⁵ KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982. S. 9

⁶⁶ Tamtéž. S. 13

ztotožňuje. Ruská armáda se tedy přetváří do silného protivníka, který může zvítězit nad rakouským vojskem.

Zcela určitě je vývojovým mezníkem revoluce. Ačkoliv z počátku nikdo nechápe, co revoluce obnáší, všichni chápou, že je výjimečná a je třeba ji oslavovat. Revoluce se stává na počátku knihy dalším bodem, který vyvolává mezi dobrovolníky a Rusy pocit sounáležitosti. „*A zatímco celý Kyjev manifestoval pro revoluci, v malinkatém a bezvýznamném Borispolu improvizovali v miniaturním měřítku něco podobného Čechoslováci. Uspořádali slavnostní průvod městečkem. Kapela hrála, vojáci zpívali. Lidé vybíhali z chat, vítali vojáky, mávali šátky, vyvolávali hesla, smáli se. Svoboda!*“⁶⁷ Češi chtěli podobně jako Rusové oslavovat svobodu své vlasti. S revolucí přichází i typická barva, se kterou je Rusko nadále spojováno. Barva revoluce je rudá a nesčetněkrát se objevuje. Seznamujeme se nejen s typickou barvou, ale zjišťujeme, že důležitou roli hrají i prapory. Ty se stávají společně s rudou barvou znakem, poznávacím znamením, vyjádřením ideje, příslušnosti. Češi a Rusové tvoří skupinu, společně s prostým lidem získávají prostor se vyjádřit, pocítují, že už nejsou jedincem, ale součástí něčeho většího. „*Mluvili Češi i Rusové, vojáci i civilisté. Jaká to záplava slov o svobodě, bratrství, o cti, povinnostech, nejvíce o boji do poslední kapky krve [...] ,Soudruzi, končil svou řeč předseda místního sovětu, my za vaši svobodu a vy za naši svobodu.*“⁶⁸ Ale nadšení se začne vytrácet. Rusové se s dobrovolníky rozcházejí a polemizují. Češi se domnívali, že získali v boji proti Němcům spojence, ale pro ty jejich svobodou válka s evropským nepřítelem končí. Odmítají válku a volají po míru. Je nově definován nepřítel. Pro bolševiky jsou jím ti, kteří jsou symbolem carského režimu. V minulosti silní a mocní, trávající na starých pořádcích, ti s vysokými vojenskými hodnostmi a bohatstvím. Přestože Rusové a Češi stojí stále na stejné straně zákopové linie, jejich boj směřoval již jiným směrem. V očích dobrovolníků se ruská armáda mění ze silného spojence v poděšené lidi. „*Nebylo velitelů, nebylo armády, byl jen neovladatelný houf lidí, z nichž každý se chtěl zachránit buď, co buď [...] Lidé, kteří před několika dny dovedli neuvěřitelnou odvahou vzít troje rakouské zákopy, opevněné*

⁶⁷ KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982. S. 30

⁶⁸ Tamtéž. S. 32

jako pevnost, utíkají nyní při náhodném výstřelu z pušky [...] Vojáci v nepříteli viděli své bratry.“⁶⁹

Hierarchizace se v Rusku proměňuje. Car a jemu věrní nejsou nejvyšší mocí, utlačovaný lid má konečně možnost rozhodovat, na čem se bude podílet. „*Nejvyšší autoritou ve městě je sovět vojáků, dělníků a rolníků.*“ Život se stává pro běžnou a rovněž nejrozšířenější skupinu lidí, pro dělníky a vesničany průhlednější, procítěnější a barvitější. Život už není jen vyhlídkou na dřinu pod vládou cara a statkářů. Prostí Rusové jsou líčeni jako přívětiví, pohostinní a ruský kraj plodný. „*Hospodyně i vojačky uctívaly vojáky brambory, mlékem, okurkami, prosnou kaší, a když byl svátek, slavnostním borščem s kousíčky masa a slaniny.*“ Další typickou vlastností, se kterou je ruský lid spojován, je bojovnost. Ačkoliv se armáda rozpadá, lid se stává útočnějším, dokáže se za svá práva konečně bít. Uplatnění jejich bojového ducha ovšem někdy hraničilo až s barbarstvím. Příkladem může být proces vyvlastňování. „*V noci se podnikl útok na zděný dům, a kdo co potřeboval, prostě si vzal. Pán byl často rád, zachránil-li holý život. O humanitě se při tom ovšem nemluvalo.*“⁷⁰

Rusko se rozpadá na dva tábory. Nepřítel Čechoslováků získává jasnější kontury. Byl jím silnější proud, bolševická strana. „*Pravda hrubá, nahá, primitivní, avšak pro milióny jasná a srozumitelná. Nový proud zachvátil všechno, co mu přišlo do cesty. [...] Jednou pro vždy umlčel proľhaná a prašivá ústa, která až dosud měla pravdu, a dal promluvit jazykům, jejichž údělem až dosud bylo – mlčet. A jejich slova nebyla jemná. Byl to řev přehlušující vodopády.*“⁷¹ Bolševická revoluce pokračovala v tom, co vůbec započala revoluce. Vyzdvihla prostý lid (lid z polí, továren, nevzdělané) a promluvila k nim jasným jazykem. Jejich jazykem, jednoduchým jazykem, jazykem hesel a revolučních písní. Jejich hlas byl konečně vyslyšen a neumlčen buržoazií. Bylo jich více, ale přesto byli jako jeden a uvědomili si svou sílu. Avšak jako každá větší změna, přinesla bolševická revoluce zmatek. Prostý, převážně nevzdělaný lid nevěděl co si s nově nabytou svobodou a mocí počít. „*Místní sověty se opíraly hlavně o dělnictvo a rudé gardy. Kde bylo dělnictvo vyspělé, udržoval se správní stroj ještě jakž takž v chodu, ale kde nebylo uvědomělé průmyslové dělnictvo, stála*

⁶⁹ KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982. S. 41

⁷⁰ Tamtéž. S. 45

⁷¹ Tamtéž. S. 55

*všechna veřejná moc na písku.*⁷² Revoluční letáky zasypávaly Rusko, oslovovaly všechny lid, ruský i zahraniční lid, aby podporovali sociální revoluci a bojovali proti imperialismu. Byla podněcována sounáležitost všech národů, bolševická revoluce má zasáhnout celou Evropu, je vyzdvihována sounáležitost, bratrství národů.

Zpočátku bolševická revoluce bojovala letáky, ale agitace nedosáhla všude. Navíc zbraně protibolševických, tj. bílých (bělogvardějců) byly jasnějším a důraznějším sdělením. Bolševici upustili od nenásilného přesvědčování a přistupují opět k agresivnějšímu způsobu obhajoby jejich revoluce. Smrt je součástí revoluce a je cíť položit za ni život. Avšak i přes rozhodnutí bránit revoluci životem není tak jednoduché čelit smrti. Někteří revolucionáři nejsou přece jen odhodláni za revoluci zemřít. *„Když opět otevřel oči, viděl, jak soudruzi utíkají, zahazující zbraně. Pojala ho hrůza.*⁷³ Akce revolucionářů postrádala onu oddanost věci, za kterou se měla prolévat krev, chtěli stále více věřit v sílu slova, jež byla bezbolestná. Rudí ovšem našli nový způsob jak škodit bílým a postavit se za jejich bolševickou revoluci. Ovládli místa jim vlastní, ta která nejlépe znali, tam kam bílý bohatý nezavítá. Získali převahu, protože odstoupili od pro ně neznámého boje zbraněmi a převedli boj na jejich válečné pole, tam kde si byli jistí, kde byli oni ti chytřejší a mocnější. *„V dílnách a továrnách a vůbec všude tam, kde pracovalo více lidí pohromadě, prováděla se sabotáž. Nepomáhalo ani to, že pro výstrahu každou chvíli někoho vytáhli na strom nebo zastřelili.*⁷⁴ Vytrácí se boj jednotlivce, rudí si uvědomují, že v množství je síla, nikoliv jedinec, ale kolektiv se stává hrdinou. Sebevědomí, které takto získali, jim dodalo novou odvahu chopit se zbraní, idea se stává tou nejsilnější hnací silou.

Jak jsme výše zmínili, Rusko není jen bolševické. Druhou tvář Ruska představují bílí. *„Ruští vlastenci, to je vysoké úřednictvo, velkoobchodníci, průmyslníci, důstojnictvo...*⁷⁵ Bohatý lid se všemi vymoženostmi, jež tehdejší doba nabízela. Protipólem byl prostý venkovský lid a proletáři. Podobně jako rudí nezapomínali bílí zdůrazňovat sílu slovanstva. A rovněž bohatí bílí Rusové dostáli slovům o ruské pohostinnosti. Avšak jak dojemně pak působí scéna, ve které je popsána sbírka pro

⁷² KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982. S. 59

⁷³ Tamtéž. S.93

⁷⁴ Tamtéž. S. 144

⁷⁵ Tamtéž. S. 86

Československé dobrovolníky. Bohatí, za které Čechoslováci válčili a cedili krev, nepřispěli, ale chudá babka darovala peníz. Nakonec bílí přestali sympatizovat s dobrovolníky, protože nebyli schopni dosáhnout toho, co buržoazie po nich vyžadovala, co chápala jako samozřejmost. Čechoslováci nebyli schopni odrazit útok rudých, zklamali. Čtenáři se tak pomalu vtírá pocit, že bílí jsou neuctiví, lakomí a sobečtí. Protikladem druhé bolševické strany. Jakého zadostiučinění se čtenáři dostane, když o několik stránek čte: „*Jakási dáma, která celý život jen poroučela, klekla na kolena a prosila dobrovolce, aby jí dovolil usednout na vůz s proviantem.*“⁷⁶ Ačkoliv jsou bílí zatlačováni rudými, bílí nachází útočiště v Omsku pod křídly Kolčakova, který: „*[...] mluví o demokracii, ale vládne jako car.*“⁷⁷ Tady zavládly staré pro ně dobré poměry. „*Společenský žebřík, dole s mužikem, nahoře s generály a ministry, fungoval bezvadně: generálové bili, mužici byli biti...*“⁷⁸ Legionáři se po zkušenostech s bílými nakonec přiklánějí na stranu rudých. Probudil se v nich pocit sounáležitosti. S rudými si připadali jako bratři, jako sobě rovní.

Jsme si vědomi, že publikace nám neposkytnou ucelený obraz Ruska v legionářské literatuře, ale zcela určitě jsme si ho alespoň zlehka načrtli a na několika následujících řádcích se pokusíme o krátké shrnutí. Nejspíše nevyzdvihneme všechny důležité momenty, některé poznatky se pravděpodobně stanou podstatné až při zhodnocení s dalšími analýzami.

5.4. Shrnutí

Zemanova kniha nám nabízí poněkud statický pohled na Rusko, kdežto Kaplický a Kratochvíl jsou dynamičtější. Lze říci, že ani u jednoho nenastává moment zcela černobílého vidění. Čteme o silných i slabých stránkách. Přesto lze spatřit lehké rozdíly. *Sibiřské obrázky* a *Prameny* volí vypravěče, kteří nám situace předkládají tak, jak jsou, zaznamenávají a zdržují se hodnocení. V *Gornostaji* vypravěč zaujímá k dění v Rusku postoj a tedy je větší možnost, že se čtenář přikloní k jeho úhlu pohledu. Sledujeme i rozchod v definování některých složek příběhů. Například postava bolševika, která v prvním případě zůstává po celou dobu stylizována jako nepřítel legionářů, se v třetí

⁷⁶ KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982. S. 108

⁷⁷ Tamtéž. S. 142

⁷⁸ Tamtéž. S. 142

publikaci transformuje z nepřítele v člověka, s nímž dobrovolníci sympatizují. V druhém románu postrádáme postavu bolševika zcela. Zachycuje postavy ruského občana v hybnosti, jeho vývoj v prostředí, ve kterém nastává politická diferenciacce a je třeba se přidat na jednu ze stran. U první knihy rovněž chybí okamžiky sbatření a zdůrazňování slovanské jednoty nebo postava ženy hrdiny či líčení ruské armády a formování legionářů. Avšak zabývejme se hlavně společnými znaky. Postava bolševika je charakterizována v určitém okamžiku jako člověk nejchudší, nevzdělaný, slabý a bojácný. Protikladem je bílý zástupce probíhající revoluce, postavy jsou zobrazovány jako vzdělanější, bohatší, nejednotní. Obecně všem uniká význam revoluce, ale očekává se změna k lepšímu. Rusko je popisováno jako země kontrastů. Země, jež oplývá nádhernou přírodou, ale která také dokáže ukázat svou nevlídnou tvář. Stejně tak i lidé jsou na jednu stranu velkorysí a pohostinní, ale zároveň jsou vzdorovití a uzavření.

6. Obraz Ruska ve vybrané próze Jiřího Weila

Tato kapitola je věnována dokumentární tvorbě spisovatele Jiřího Weila (1900-1959), která je reflexí jeho osobních zkušeností s Ruskem. Poprvé navštívil ruskou zemi ve 22 letech s mládežnickou delegací a následně několikrát v Rusku krátkodobě pobýval. Komunista Weil se v počátcích soustředil na překladatelskou a populizační činnost. V roce 1933 byl pak povolán do Moskvy, kde pracoval jako překladatel v mezinárodním vydavatelství. Avšak po politických čistkách a vraždě S. M. Kirova byl Weil v roce 1935 vyloučen z komunistické strany a poslán na půlroční pobyt do kirgizské kolonie. Po návratu do vlasti napsal knihu reportáží *Češi stavějí v zemi pětiletok* (1937) a současně vytváří dokumentární romány *Moskva-hranice* (1937) a *Dřevěná lžíce* (1992). Druhý z románů vyšel posmrtně, neboť po vydání prvního románu se zvedla obrovská vlna kritiky. Román byl zakázán, a proto upustil Weil od pokusu o vydání pokračování. Druhý díl tak vychází poprvé až o pár desítek let později v samizdatu a oficiálně až v devadesátých letech. Zařazujeme oba dva romány, protože společně tvoří jeden ucelený obraz, přestože druhý z nich je vydán v češtině oficiálně až v devadesátých letech.

6.1. Moskva-hranice

Román *Moskva-hranice* seznamuje čtenáře ve třech oddílech především s dvěma českými rodáky, s jejich sžíváním se s ruským prostředím. První kniha odhaluje osud Ri, která po peripetiích v Izraeli s jejím prvním manželem utíká zpět do Evropy, a její další cestu za manželem Robertem do Ruska, kde se učí opět novému životu v novém prostředí. Druhá část poddhaluje hlavně život postavy komunisty Jana Fishera, pracovníka tiskového oddělení v Moskvě. Muž, jenž je už - naopak od Ri - součástí obrovské lidské moskevské mašinérie.

Důležitou etapou v životě Ri bylo její první manželství se sionistickým agitátorem Karlem. Byl opakem toho, co doposud Ri znala. Ze snobské továrníkovi dcerušky se stala žena, která do úmoru pracuje na poli kdesi v Palestině. Bojovala za své sny sama se sebou i s arabským lidem. Postupně Ri ztrácí víru ve slova o zemi, kde se bude moci radovat. Nevěřila už v zemi, ke které měli vzhlížet všechny národy světa. V Izraeli se Ri poprvé setkává i s opravdovým komunistou, s jinou představou o vysněném místě, o Rusku. Komunista představoval obecně největší nebezpečí, ale Ri

nechácala, v čem jeden ubohý člověk, agitátor, který před ní ležel zkrvaven, je tak nebezpečný. Nakonec opouští Izrael, manžela Karla a sen o nejkrásnější zemi. Ri „[...] nevěří již žádným slovům a barevným snům [...]“⁷⁹, ať už jsou to slova o Izraeli nebo Rusku.

Ri je představena na počátku knihy jako manželka inženýra Roberta, který byl protikladem jejího prvního manžela. Ri je v tuto chvíli žena, která si užívá evropský způsob života a ovlivněna zprávami o Rusku se obává nové země. Na odjezd se pečlivě připravuje. Pořizuje věci, které nejsou v Rusku k dostání, a jako evropská dáma si neumí představit v tuto chvíli život bez těchto každodenních maličností, bez maličkosti jakou je třeba káva. Navíc je ženou, která se „*musí nějak bavit*“, ale ruští lidé nejezdí do hor, nechodí do kaváren, ale „*budují socialismus*“. Pro Ri je Rusko před odjezdem podivné, špinavé místo s baráky, zkrátka „*nemožnou zemí*“, kde lze očekávat jen jednotvárnou nesnesitelnou práci. Proto se rozhodne, že nebude pracovat a doma si vytvoří malý ostrůvek, kde zachová kousíček Evropy. Poskládá jej z příboru, hrníčků, knih, šatů, ubrusů, pudru, jídla aj. „*Ona bude hájit Evropu, drahou, ztracenou Evropu*“⁸⁰, protože Rusko přece bojuje s Evropou. Tato tvrdá a chladná země je bojištěm s politickými kroužky. Ri přijímá za svůj obraz, který ji předkládá denní tisk. Nemravná země, se špatnou lékařskou péčí, kde je nedostatek potravin. Cizost Ruska v očích Ri je ještě umocněna ruským podivným, protivním jazykem, jenž ji ještě více odlučoval od Evropy a vzbuzoval vzpomínky na život v Izraeli.

První setkání Ri s Moskvou a ruským světem byl naplněn šedí. Zapáchající Moskva byla jako velké mraveniště. Neustále v pohybu. Věci, které pro ni byly samozřejmostí, byly pro ruskou dívku Polju neobvyklé, nové a výjimečné. Evropa se zdála být tak vzdálená. Lidé chodili v podivných křiklavých šatech, hodiny jdou o tři hodiny napřed, protože: „[...] *zde jsou lidé se vším napřed.*“⁸¹ Lidé jsou uspěchaní a všichni vypadají jako dělníci, ať už se vozí v limuzíně nebo jezdí tramvají. Přestože jsou stále zaneprázdnění, „*Čekali trpělivě, nehlučeli, nenadávali. Rozhlíželi se tupě kolem, zdálo se, že je jim všechno lhostejné...[Ri] byla jako na trní, zatímco ostatní lidé jen*

⁷⁹ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Praha: Mladá fronta, 1991. S. 34

⁸⁰ Tamtéž. S. 80

⁸¹ Tamtéž. S. 50

*rezignovaně stáli.*⁸² Ri se odmítala podřídít, Rusko je pro ni nepřátelská země, se „*zachmuřenými, tupými obličejí*“. Lstivým nepřitelem, který ji chce připravit o její svět. Barevný svět, s malými zdvořilostmi, milenci a nenucenou zábavou. V Moskvě jsou jen zaměstnaní lidé, lhotejní k druhým. „*Rozmluva stále zahýbala k věcným tématům, všichni mluvili jaksi příliš přesně a účelně, snažili se vždy něco vysvětlit, dokázat a vyřešit. Nebylo stopy po společenském tónu, smích byl vždycky ihned vystřídán soustředěnou pozorností. Slova byla vždy pečlivě vážena.*“⁸³

Rivalita mezi Evropou a Ruskem není vlastní jenom Ri. Je všudypřítomná, záležitostí všech. „*Miša Straník chválil evropský sýr a proklínal ruskou nekulturnost, neumějí, nechtějí vyrobit dobré věci, ničemu se neučí, nedovedou nic udělat pořádně. [...] Ano stroje, velké stroje, dovedou dělat Rusové dobře. Ale maličkosti?*“⁸⁴ Miša je zástupce ruské populace. Evropa není vnímána jakou soupeř, ale jako vzor, je vysněným místem, kterému se chce Rusko přiblížit, ale chce tak učinit svou cestou. Kritika směřuje na jejich hlavy, je hnací silou k zlepšení jich samých. Připouští, že vykonali již mnoho, ale stále je toho málo, stále je třeba jít kupředu, nezastavovat se, vyvíjet se. Podobný je přístup Polji, která je oslněna vším zahraničním. Neustále chce získávat nové a jasnější představy o Evropě. Je okouzlena barevností, jemností a elegancí Evropy. Způsoby evropských mužů, jež pomáhají ženám do kabátů. Ri se zmiňuje o rovnoprávnosti mužů a žen, která ale přivodila i to, že ruští muži ztratili ohledy, galantnost. Protistranou jsou přistěhovalci. Evropa není příkladem, ale soupeřem. Odvrácenou stranou oné neustálé činnosti je i to, že vykonaná práce vždy nenajde své uplatnění, je zbytečná. Přesto neexistuje oddech, protože každou vteřinu se vede boj s imperialistickým světem. „*Strana říká: musíš. [...] Strana, které děkuje, že z něho udělala člověka, má právo žádat od něho všeho. [...] Umírat umí každý, strana chce práci.*“⁸⁵

Propast mezi Ri, jejím manželem a ruskými způsoby se prohlubuje. Všechno okolo bylo prosyceno neznámými slovy, každý hovor s Robertem a přáteli obsahoval slova, kterým nerozuměla. Nevedla už nezávazné, zábavné hovory, ale vedly se

⁸² WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Praha: Mladá fronta, 1991. S. 55

⁸³ Tamtéž. S. 63

⁸⁴ Tamtéž. S. 61

⁸⁵ Tamtéž. S. 106

nekonečné rozmluvy o továrnách, číslech, gumách. Navíc se cítila osamocena v zemi, kde neustále byli všichni v pohybu. „*Zdalo se jí, že všechno jí vyčítá nečinnosti a panské pohodlí.*“⁸⁶ Zatímco Ri byla vyvrhelem, Robert, přestože byl také cizincem, byl součástí ruského světa. Oceňoval ho, protože Robert je cizinec, který pracuje pro velkou ruskou věc, pro kolektiv a neohlíží se na sebe. Ri si začíná uvědomovat, že nemůže vyhrát, že se musí začlenit. Nesnese být vyděděncem. Stane se politicky angažovaným dělníkem. „*[Ri] Musí uvidět tuto zemi [...] stále krácející vpřed, z temnot barbarství, divoštví, vlastnických choutek a bahna zaprodanosti k socialismu a beztržní společnosti.*“⁸⁷ Nakonec Ri Rusko poskytne konečně vytoužený domov, oporu. Je místem, kde může dýchat, kde je najednou všechno jasné. „*Silná, všemohoucí, avšak cizí společnost jí dovoluje žít.*“⁸⁸

Straně s jejími nařízeními není úniku, nejde se před ní schovat, obejít ji, utéct jí. Strana formuje veškerý ruský život a v ní se odráží Rusko. Strana je stejně jako Rusko tvrdá, neústupná, ale dokonalá, silná a čestná. Takoví jsou i její lidé. Jsou stmeleni v jeden velký kolektiv, jedinec je nepodstatný. Kolektiv je mocný, jedinec nic nezmůže. Tato jednota a nekritický přístup k straně se reflektuje například při čistkách. Obviněný má možnost se hájit před svými spolupracovníky, ale ti následují rozhodnutí strany, protože: „*Účastníci schůze vědí velmi dobře, že by ani rajón, ani moskevský výbor nepřipustil obžaloby, kdyby ručil za obviněného.*“⁸⁹ O osudu obžalovaného je už tak dávno rozhodnuto a to za zavřenými dveřmi na schůzi členů strany, kam nemá přístup nestranická veřejnost. Součástí tohoto ruského světa je i postava Jana Fischera, který se poddává myšlenkám na osobní život, ale takový život je nemožný: „*Protože život, který vede, je pravým, skutečným životem a všechno ostatní - smích, radost, stisk ruky, dokonce i černá káva vyměněná za stříbrnou lžičku - , to všechno je neskutečné a nepravé.*“⁹⁰ Už jen samotná myšlenka je nebezpečná, jelikož vyvolává pochybnost o straně, o Rusku, a oslabuje kolektiv. Osobní život a emocionální účast je překážkou. Ruský lid je lapen v paragrafech, v číslech, pojmech, kterými se ohání strana. Lidský

⁸⁶ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Praha: Mladá fronta, 1991. S. 78

⁸⁷ Tamtéž. S. 106

⁸⁸ Tamtéž. S. 138

⁸⁹ Tamtéž. S. 238

⁹⁰ Tamtéž. S. 149

přístup se z běžného života vytratil. Lidé mechanicky plní nařízení a uniká jim život jiných jedinců. Vzorem toho může být příběh písarky Kleinmichelové, která ztratila svou práci, protože opakovaně přišla do úřadu o něco málo později. Po formálně stránce je vše v nejlepší pořádku, jelikož se netoleruje ledabylost. Avšak z druhého úhlu pohledu se dovídáme, že je matka dětí, která si nemůže dovolit chůvu, protože ji opustil muž. Tak obíhá písarka sousedky, aby ji děti pohlídaly, a navíc dojíždí každý den vlakem do Moskvy. „*Tak vypadá příběh Kleinmichelové lidsky, a nikoliv podle úředního záznamu. A kolem je veliká sovětská země, šlechtná, velkomyslná a spravedlivá.*“⁹¹ Ruská revoluce přinesla myšlenku rovnoprávnosti, která je sice navenek uplatňována, ale najde se i zde jiný, druhý svět. Nejen svět lidí s jejich osobními příběhy, ale i svět lepších šatů, lepšího jídla a chování. Svět cizinců, přestože rovněž budují socialismus v Rusku, má určitá privilegia, která jsou pro ostatní nedostupná.

6.2. Dřevěná lžice

Příběh Jana Fishera je rozvíjen i ve volném pokračování, v *Dřevěné lžici*. Ve dvou „knihách“, do kterých je tento román rozčleněn, má čtenář možnost sledovat především osudy čtyř postav. Vedle již zmiňovaného Jana Fishera, čteme, jak se vypořádávají s odsouzením a s nucenými pracemi další dva muži. Bývalý ruský diplomat Alexandr Alexandrovič a německý imigrant Tony Stricker, přítel Jana Fishera. Kontrastem k těmto postavám je žena, příkladná občanka SSSR Lída Raisová. Prostřednictvím publikace postupně opouštíme uzavřený prostor Moskvy a poznáváme i odlehlé kouty SSSR.

Vyprávění ovšem začíná opět v Moskvě, která je líčena jako středobod všeho, vše podstatné se odehrává v tomto městě a je povýšena na reprezentanta celé ruské země. Moskva je stavenišťem, staví nový svět. Nový svět nejen tím, že buduje třídní vědomí, ale je také prostorem, ve kterém je hmatatelný tento nový svět. Moskva je obrovské mraveniště, město v pohybu. Evropa se jeví vedle ní jako stará a nicotná.

Vypravěč odhaluje nejprve historii manželství Alexandra Alexandroviče s Evropankou Marcelou. Čtenář si nemůže nepovšimnout některých společných prvků s manželstvím, které je zachyceno v prvním díle, s párem Ri a Roberta. Marcela „[...] nemá ráda Rusko, je jí protivní ruský jazyk, měkký a prozpěvavý, jsou jí protivní

⁹¹ WEIL, Jiří. *Moskva-hranice*. Praha: Mladá fronta, 1991. S. 156

*Rusové, neohrabaní, nevychovaní, hrubí a neomalení. [...] není tu místo pro jemnost, pro vtipné slovo, pro slovní hříčku, pro ladný pohyb a úklon [...].*⁹² Avšak zatímco Ri překonala svůj nesouhlas s Ruskem a stala se součástí moskevské mašinerie, Marcela se pokouší uchovat evropský styl života a příliš nesplývá s ruským světem. Marcela Alexandra uvádí do složité situace, protože ten se jí pokouší v každém případě vyhovět. Tak Alexandr balancuje mezi Marcelinou Evropou a každodenní realitou SSSR. Alexandr, který rovněž jako Marcela prahne po návratu do Evropy, je svým vnímáním více nasměrován na Západ. Je navyklý na přepych, uniká mu kolektivní myšlenka, pracovní morálka i beztřídní společnost. Lichotí mu evropská hierarchizace, kde je pracovní svět rozdělen na pány a sluhy, na podřízené a nadřízené. Rusko je v očích manželů zpátečnická země, která se musí ještě mnoho naučit. „Evropský“ Alexandr je součástí Marcelina světa a ve styku se zahraničními hosty, ale v úřadě a na veřejnosti je to osvědčený soudruh, jehož: *„Celá postava ztratila lehkost a stala se těžkopádnou.“* (41) Jejich způsob života je položen do kontrastu s běžným každodenním životem většiny občanů ruské země. Povšimněme si, jak je líčena snídane v Alexandrově domě a v noclehárně: *„Na těžkém, hlomozném psacím stole jsou rozloženy na podnose růžové plátky lososa, kelímek kaviáru, máslo a eidamský sýr. Z niklového elektrického čajníku [...] si nalévá Alexandr Alexandrovič čaj do průsvitné broušené sklenice. [...] nyní teprve vidí zbytky jídla na jediném, dřevěném stole uprostřed místnosti [...] Někteří mají plechové čajníky, jiní krabičky konzerv, vytahují z kapes kornouty a hází do horké vody štipce čaje, pak nalévají čaj do otlučených hrnečků nebo jej pijí přímo z plechovek.“*⁹³ Opět vidíme, že existují dva světy, které jsou od sebe odděleny obrovskou propastí. V Rusku funguje svět privilegovaných, který se předvádí cizincům a do skutečné ruské praxe je jim jenom umožněno zlehka nahlédnout. Alexandr Alexandrovič hostí ve svém přepychovém domě cizince ze západní Evropy, kteří sympatizují se sovětskou myšlenkou. *„Jak dobrá je Moskva, říkají cizinci, jak laskavá je a pohostinná, jaká je bohatá, kdo viděl kdy takové spousty jídel, jak mohou tak nestydatě lhát evropské noviny o bídě v Sovětském svazu [...].“*⁹⁴ Na druhé straně Moskvy jsou lidé, pracující masy, kteří: *„spějí na pohovkách, v koupelnách a na postelích, spějí na schodištích a nádražích v jarním mrazu a ve společných noclehárnách [...] nebo stojí v čekárnách a*

⁹² WEIL, Jiří. *Dřevěná lžice*. Praha: Mladá fronta, 1992. S. 76

⁹³ Tamtéž. S. 46

⁹⁴ Tamtéž. S. 12

*čekají na lístky, dva dny, tři dny, týden, ve dne v noci ve frontě.*⁹⁵ Tuto zkušenost postrádají evropské návštěvy, neboť o jejich potřeby se stará Alexandr a ten jim lístky obstará. Nepřipustí, aby se do řady postavil někdo z delegace. Například na straně 19 děkuje Alexandrovi anglický profesor, jenž děkuje za ruskou pohostinnost a za lístky na vlak, které mu budou doručeny do hotelu.

Prostřednictvím zápisů, nařízení a rezolucí řídí strana celou zemi. Tato přehnaná byrokracie je neoddělitelná součást života. Na všechno je třeba mít různá povolení, dobrozdání, žádanky. Alexandr, přestože zastává vysokou pozici, není od těchto povinností oprostěn a o své postavení a přiděly, byty a služební auto se musí potýkat s vůlí strany. Pro Alexandra se tak stává ruské okolí nebezpečné, plné nástrah. Uvědomuje si, že žije nad poměry, které by samozřejmě strana neschválila, a stává se tak pro něj nikoliv oporou, ale hrozbou. Navíc je v boji proti sovětskému zřízení osamocen, protože Marcela si neuvědomuje, jak je její počínání ohrožuje. Nebere na vědomí, že jsou některé věci tabu a je nanejvýš nevhodné se o nich zmiňovat. Alexandr se obává budoucnosti, protože chápe, že stranu nelze porazit, že nelze bojovat proti stanovám příliš dlouho. Navíc ví, jaké nebezpečí na ně číhá, jak se nakládá s nepřítelem. Trestanci jsou vyloučeni z veřejného života, stávají se osamělými vyvrheli, kterým je zkonfiskován majetek.

Nepřítel je systematicky ničen. Neexistuje možnost ústupku nebo dohody. Nelze pomyslet na soužití s odpůrcem. Rekapitulace je nepřístupná. Neustále je třeba být připraven na útok nepřítele, je důležité nepolevovat. V obyvatelích SSSR je neustále živena nenávist k protichůdným názorům a posilováno násilí. Nepřítel má mnoho tváří a podob. Vedle antikomunistů je jedním z nešvarů, které je nutno bezezbytku odstranit, soukromé vlastnictví, „[...] *to je přece neorganizovaný živel*[...]“⁹⁶ Avšak lidi se bojí nejvíce jiného nepřítele než strana, lidé se obávají: „[...] *zlodějů více než smrti, třesou se pro několik hrnků, pro prošívanou přikrývku a roztrhané prostěradlo.*“⁹⁷ Rusové nemají mnoho a představa, že jim ukradne někdo těžce nabytý majetek, který si museli vysloužit neúnavnou prací, odříkáním, nekonečným čekáním ve frontách, je tou nejhorší.

⁹⁵ WEIL, Jiří. *Dřevěná lžice*. Praha: Mladá fronta, 1992. S. 12

⁹⁶ Tamtéž. S. 20

⁹⁷ Tamtéž. S. 62

Román nám zdůrazňuje především dva podstatné elementy ruského života. Je to boj člověka s přírodou, která ovšem podlehne, je překonána. Zároveň je opět snížena cena lidského života. Hlavní je zápasit prací za myšlenky strany a umřít za stranu je čest a výsada. Lidé mají být hrdí na to, že se stali součástí této přeměny země, že naplnili vůli strany a že pomohli vytvořit novou zemi. „*[Vůle pracujících] bude žít ve věcech, hotových, dobrých věcech.*“⁹⁸ S tímto zápasem souvisí rovněž druhý prvek a to je lidská práce, která je klíčem ke všemu podstatnému v SSSR. Trestanci mohou prací v těch nejtěžších podmínkách dokázat lásku ke straně, napravit svou vinu a vysloužit si odpuštění strany. Mohou získat opět důvěru a stát se znovu platnými členy ruské společnosti. Zároveň je možné si opravdu tvrdou a usilovnou prací vydobýt alespoň nějaké výsady. Vedle jídla, které se stává hnací silou a je snad tím nejdůležitějším argumentem, je také silným motivem pro práci ubytování a další materiální zabezpečení. Současně se strana vyznamenala a také to patřičně zdůrazňuje, že dokáže povahu vyvrhelů země přetavit v zápas s přírodou a prací v přítele proletariátu.

Ženy mají rovněž možnost si usilovnou prací zasloužit nezávislost na manželovi a stát se rovnocennou partnerkou v revolučním boji. Této představě odpovídá příběh Lídy Raisové, která je nadšená pracovnice a je čestnou komsomolkou. V sepjetí s jejím osudem se opět vynořuje i obraz Ruska jako místa, které je otevřené, přístupné všem, kde lze uskutečnit myšlenku pracujícího proletariátu na beztřídní společnost. Lída je součástí československé skupiny, která přijíždí do SSSR vybudovat si nový domov. Přestože byla Lída malá, podílela se na výstavbě nové vlasti. Naplňuje ji pýchou, že dokázala zúrodnit vyprahlou půdu Asie a že Interhelpo se stalo místem, kde lze spokojeně žít. Zatímco ostatní postavy jsou poslány do Balchaše za trest, pro Lídu je to čest, že byla právě ona vybrána jako pracovnice pro náročnou stavbu masokombinátu, protože je samozřejmostí pracovat, všechno ostatní je lhostejné. Je zde, aby pracovala pro všechny, nikoliv aby pracovala jen pro Interhelpo a trávila čas se svými přáteli a rodinou. Osobní život není důležitý, není náplní žití. Estetika každodenního života leží totiž v číslech, grafech a plnění plánů. V úderných krátkých heslech, v revolučních písních, v oslavě práce. Osobní život je pohlcen v kolektivní práci za vzrůst velkolepé ruské země. Jsou vyzdvihovány pozitiva, příjemné záležitosti, vítězství. Na útrapy, nedostatky a nedokonalosti se zapomíná, ty se oficiálně nesdělují.

⁹⁸ WEIL, Jirí. *Dřevěná lžice*. Praha: Mladá fronta, 1992. S. 155

Všechny čtyři postavy se setkávají na Balchaši. Lída dobrovolně a s hrdostí naplňuje plán pětiletky a Balchaš pro ni ztělesňuje svým způsobem Interhelpo. Tj. především nový domov, jenž se prací a pílí promění z pusté země v krásné fungující místo, kde se bude lidem dobře žít a pracovat. Pro Jana Fishera je Balchaš ztracené místo v poušti, daleko od Moskvy, které má být sice „polepšovnou“ pro vězně, ale nepostřehne výrazný rozdíl mezi lidem vzdálené Moskvou a kazašským kouskem země. Stejně jako v Moskvě provolával hesla, stejně hrdě nesl rudé prapory a radoval se z každodenní práce. Práce, kterou vykonává, pro něj znamená hlavně svobodu, cestu domů, do české země.

Objevuje se zde i Alexandr. V sovětské praxi se nelze po pádu z nejvyšších míst již nikdy vypracovat na obdobné místo, může se stát jen jedním z davu pracujících. Alexandr bojuje s těmito myšlenkami. Je mu jasné že už nikdy nedosáhne na Evropu, že nebude již užívat výhod, které měl k dispozici v předcházejícím moskevském životě. Přestože byl mluvčím dělníků, nikdy je neviděl pracovat a pracovat rukama odmítá, práce pro něj znamená hanbu a ponížení. Z mocného muže se tak stává jen stín, kterého si nikdo nevšímá. „*Dostane se na řadu až naposled, když je již všechno maso vyjedeno, a nikdy se mu nepodaří ulovit kousek. Vedoucí a Tony jedí zvlášť, dostávají lepší přiděl, stejně jako nejlepší dělníci na Balchaši.*“⁹⁹ Tony Stricker, který se stal nejlepším pracantem dílny, byl zpočátku rozčarován svým odsouzením, protože byl zavržen za kritiku strany, kterou ale mýnil především srdečně a která rozhodně neměla rozvracet sovětskou vládu. Jeho odsouzení ho uvedlo do politické apatie. Stal se člověkem, který si uvědomuje, že existuje jen jedna jistota. Práce na Balchaši. Tony se stal pracujícím hrdinou. Za svou práci, kterou vykonával výborně, získal výjimečné postavení na Balchaši. A přestože úmrtí nebylo ničím výjimečným, Tonyho smrt byla smrtí „*podobající se oběti*“ a jeho pohřeb se stal veřejným, smutkem všech.

6.3. Shrnutí

V následujícím textu se pokusíme o vyzvednutí některých podstatných jevů, které nemusely vyznít zcela jasně v předchozím rozboru. Bezpochyby vždy je nejdůležitějším prvkem vymezení nepřítele. Je patrné, že nepřítele nelze sjednotit. Setkáváme se totiž s několika stranami a každá z nich svého nepřítele specifikuje poněkud jinak. Začněme nejmocnější složkou, která označuje nepřítele, tedy stranou.

⁹⁹ WEIL, Jirí. *Dřevěná lžice*. Praha: Mladá fronta, 1992. S. 139

Jasně jsme si řekli, že ta určuje každodenní tvář SSSR a má nejrozhodnější slovo. Přivlastňuje si schopnost vytvořit „*nového člověka*“ a „*nový svět*“. Strana ovšem nemá jednoho nepřítele, ale jsou to všechny elementy, které ji mohou ohrozit. Kritika strany je nepřipustná. Nedostatky jsou potlačeny, protože větší význam spočívá ve splněných úkolech. Neustále se volá po bdělosti občanů, aby pomohli v boji proti nepříteli. Je tedy nutno zdůrazňovat kolektiv a kdo se vymyká celku, je nepřítelem. Jelikož úděl „*nového člověka*“ a kolektivu spočívá v každodenní práci, nepřítel je charakteristický tím, že nepracuje pro blaho lidu. Z toho vyplývá, že soukromý majetek se stává zločinem, protože je zdůrazňováno, že všechno je všech. Imperialistická Evropa tedy nemůže být přítelem, jsou vyzdvihovány její nedostatky. Evropa navíc nemůže být ani vzorem, protože je stará a není otevřena novým myšlenkám, které bují v Rusku.

Nepřítel ruských občanů je rovněž ten, který se nezařazuje, ten, jenž odmítá většinu. Všichni si totiž uvědomují, že v porovnání s vůlí strany je jedinec slabý a bezmocný, a proto většina přimyká k silnému vůdci v podobě strany, ačkoliv s ní občas, avšak tiše nesouhlasí. Zatímco je pro stranu největší hrozbou kritik jí samé, pro lid se jím stává zloděj, potažmo nepracující. Protože nepracující nemá nárok na nic, všechno je podmíněno prací. Ubytování, strava, oděv aj. SSSR se potýká s nedostatkem všech základních potřeb, proto jsou prostředky k zabezpečení každodenního fungování to nejcennější. Proto k Evropě vzhlíží buďto jako k vysněnému kousíčku, kde vládne blahobyt, nebo je Evropa vzorem, kterému je třeba se vyrovnat, ne-li předejít jej.

Jinak formulují obraz nepřítele imigranti z Evropy. Zpočátku hledají rovnováhu mezi evropským životem a životem v SSSR, ale nakonec je většinou pohltí nový ruský svět. Ti, co nenašli cestu ke straně, jsou vyvrženci a stávají se kritiky SSSR. Vůle strany a její obraz jsou přijímáni buď zcela nekriticky, anebo přestává cizinec fungovat v ruské společnosti a nepřítelem se stává právě strana, se kterou ovšem nebojuje, ale pokouší se před ní utéct do Evropy. Přidrží se sice kolektivu, ale věří v jednotlivce a jeho osobní život. Pokouší se vymanit z pouček a paragrafů, vykonává jen to nezbytné. Pro ty, co se zcela integrovali, je tedy Evropa špatná a zatrpklá a pracují na tom, aby ji překonali. Druzí nedokážou odhlédnout od ruských nedostatků a Evropa je pro ně mírnější, zábavnější, zámožnější, pravým domovem.

S obrazem nepřítele souvisí jak samotný obraz obyvatel Ruska tak i samotné země. Je jasné, že jedni budou vidět především pozitiva a druzí je budou vyvracet a

budou pohlížet především na nedostatky. Například na příběhu Lídy jsme si demonstrovali, že Rusko se stává pro evropské komunisty vysněnou zemí. SSSR je očekává s otevřenou náručí, poskytuje prostor a možnosti. Umožňuje jim zcela se začlenit do společnosti, přestože jsou cizinci, a stát se jedním z nich. V Rusku se zhmotňují jejich představy o beztržní společnosti, myšlenka na rovnocenný kolektiv, jež nebyla v Evropě uskutečnitelná. Lída, která už vyrostla v československé kolonii v SSSR, si utváří představu o štěstí, které spočívá v práci pro kolektiv a v budování „*nového světa*“. Vzpomínky na Evropu jsou mlhavé a snad proto si nepřipouští myšlenku, že existuje lepší místo, kraj, lidé než v SSSR. Protože lidé zde dokážou čelit protivenství, která jim klade příroda, a není nic lepšího než naplňovat představy, jež spojují všechny v jeden kolektiv, který se podporuje a stojí při sobě. Kolektiv je mocnou a nepřekonatelnou silou, jenž poskytuje pocity bezpečí. Některé její představy nám vyvrací například příběh Alexandra, jenž naopak odhaluje, že vše je pomíjivé, že existuje ještě jiný svět, svět modernější, bohatší a chutnější, svět individualit. Svět, který je v součinnosti s ruským většinovým světem, je světem nedostatků všeho. Z Alexandrova světa ovšem lze propašovat některé malé věci do obyčejného života obyčejných lidí prostřednictvím nadprůměrné práce. Do protikladu k nahlížení Lídy existuje tedy odlišný pohled, jenž Rusko spatřuje jako unavenou, smutnou, šedou zemi. Ruští lidé v této představě rezignovali na vše, co přesahuje vůli strany, na cokoliv osobního, a křečovitě dodržují diktát strany.

Weil nám ve svých románech předkládá jistý druh svědectví o vývoji lidských povah. Čtenáři je v nich nabízen prostor k tomu, aby se přiklonil pro něj k nejpříhodnějšímu osudu, aby se ztotožnil s představou velkolepého ruského života, anebo aby si vybral temnější, nedokonalé Rusko. Nicméně nelze všechny údaje předložit černobíle. Vypravěči se pokouší vypovědět o dobrých i zlých rysech ruského života, pokouší se odhalit psychologii postav. Pokouší se odhalit pohnutky, které lidi přimějí přiřadit se k jedné či druhé skupině. Avšak nám jako čtenářům se jeví nakonec obraz Ruska v jeho prózách jako svět nedokonalý, ve kterém převažují negativní znaky.

7. Analýza reportážní produkce 20. a 30. let 20. století

Následovat budou interpretace přibližně deseti reportážních publikací, které vznikly po osobním setkání spisovatelů s ruským prostředím. Najdeme mezi nimi i dva německy píšící autory, kteří jsou ale nerozlučně spojeni s pražským, potažmo českým prostředím. Na konci kapitoly se pokusíme o komparaci postojů k ruskému prostředí francouzského a českého tvůrce, jejichž polemiku považuji za velmi podnětnou. K jednotlivým knihám budeme přistupovat v časové posloupnosti, tj. podle roku vydání. Před samotnou analýzou knihy se pokusíme ještě zmínit vztah autorů k SSSR a pokusíme se završit analýzu každé knihy jednou či dvěma větami o celkovém dojmu textu na nás jako na čtenáře. Předem je ještě třeba podotknout, že SSSR, Sovětský svaz, Rusko a ruská země, východ apod. zastřešují Rusko, jehož obraz se snažíme odhalit.

7. 1. Ivan Olbracht

Jednu z prvních cest do SSSR podnikl v roce 1920 Ivan Olbracht.¹⁰⁰ O své šestiměsíční cestě vypovídá v cyklu reportáží. Útlé sešitky vycházely pod názvem *Obrazy ze soudobého Ruska* v edici časopisu *Červen* v nakladatelství Fr. Borový. My budeme pracovat s publikací *Cesta za poznáním*, jejíž první vydání bylo vytištěno v roce 1957. Kniha obsahuje vybranou publicistickou tvorbu Olbrachta a základem se staly právě reportáže, které přinesly českému člověku první informace o poválečném dění v sovětském Rusku.

Olbracht samozřejmě očekává konfrontaci toho, co zná z vyprávění s jeho vlastním zážitkem. Na počátku tedy čteme o Rusku z doslechu, jak je prezentováno prvními komunisty, kteří přijížděli ze SSSR do Čech. Ruská země je líčena jako země, kde se odehrál jeden z nejdůležitějších momentů v dějinách, který byl vybojován po ohromnému zápasu mezi rolníky, bezzemky a buržoazií. Šíří se zprávy o sebezapření, o odvaze vytrvat a nepodlehout kapitalistickému útisku. Díky společnému zápalu nastala nová etapa v dějinách. Ruské události rozhýbaly celý svět. Jedním ze symbolů těchto potyček se stává Lenin. Je ztělesněním ideálních vlastností nového člověka

¹⁰⁰ Ivan Olbracht, který už za okupace pracoval v ilegálním vedení komunistické strany, se v roce 1921 stal členem KSČ a začal působit jako komunistický novinář. Avšak přes levicové smýšlení v roce 1929 podepisuje *Manifest 7*, jež vyjádřil negativní postoj k vedení KSČ. Olbracht byl na čas ze strany vyloučen, ale nikdy na ni nezanevřel a po válce se opět hlásí ke komunistické straně.

nových dějin, lidé k němu vzhlížejí a obdivují jej. Olbracht tak odjíždí na východ s přesvědčením, že ruská země je místem, kde byly proletariátu odejmuty okovy, že je zemí, která vydobyla svobodu všech a která nasměruje k triumfálnímu tažení celý dělnický svět. Ruský svět je nový, obratný, svěží oproti zatuchlé, ztrouchnivělé Evropě. Revoluce zbavila Rusko zpátečnických myšlenek.

Olbracht neskrývá nadšení z výpravy na východ, ale cesta není zdaleka tak jednoduchá. Jeho pouť se stává vzrušujícím dobrodružstvím, protože cestou je nutné překonat překážky. Vztahy Evropy a Ruska jsou napjaté, komunistická propaganda zakazována a tak přípravy na odjezd (např. zpráva psaná na hedvábí a všitá do kalhot) připomínají přípravu na tajnou misi. Ruská země se tak stává exotikou, něčím snad až éterickým.

Při zádrhelu v Estonsku se projeví první črty ruské praxe. Ruští úředníci se ujišťují, že Olbracht a jeho kolegové jsou skutečně přáteli SSSR. Byrokracie, která je spojena s jejich vstupem na ruskou půdu, je zdoluhavá a oni jsou nuceni přečkat pár nocí v hotelu, ale nedisponují dostatečnými financemi. Ale jelikož jsou příznivci Ruska, jsou jim náklady proplaceny. Po druhé se sovětský delegát postaví za své české bratry, když je jim z estonské strany zakázáno vstoupit na ruské území. Přítel Ruska je jako jeden z vlastních, jejich záležitost je také ruskou záležitostí a bojují-li za stejnou věc, je třeba si navzájem vypomáhat a projevit solidaritnost. Rysem ruského lidského soužití je bratrství a vzájemná družnost.

První setkání Olbrachta s prostým ruským člověkem je s patnáctiletým negramotným chlapcem, který odřikává Komunistický manifest. Pokud porovnáme evropské chlapce stejného věku té doby s ním, nejspíše by se evropský klučina nevěnoval politickým otázkám, nebojoval by proti pánům za lepší lidský život, nesloužil v Ruské gardě. Už k němu nelze přistupovat jako k bezbrannému nejapnému chlapci, ale jako k člověku, pro kterého je smrt a boj každodenní záležitostí. Chlapec pro nás jako čtenáře ztratil svoji nevinnost, naivitu, dětství a stal se stoupencem "*vyššího ideálu*", příznivcem ideje na rovnoprávný svět pracujícího svobodného lidu.

V následující kapitole Olbracht porovnává evropská a ruská města. Také dochází ke konfrontaci toho, co znal z českých novin a z vyprávění. Moskva a Petrohrad byly vyobrazovány jako mrtvá, šedá města. Olbracht nesouhlasí a popisuje je opačně, jako rušná a svěží města, ve kterých pulsuje život (hrající si děti, bujaré dívky v uniformách).

Mrtvá snad jen proto, že revoluce přinesla smrt kapitalistickému obchodu. Zmizely lákavé výklady, jež vábily bohaté a sužovaly chudší. Štítý hlásají novou skutečnost. Oslavují lid, proletáře, sovětskou republiku. „*Ta písmena si třeba na věky pamatovat, neboť znamenají zítřek světa.*“¹⁰¹ Červená a bílá barva, srp a kladivo, hvězda jsou znamením nového světa. Energie tohoto světa tedy není už v rukou obchodníků, ale přemístila se do továren a dílen. Činorodost se převalila z kaváren, vináren a obchodů do prostředí, jež ovládají dělníci. Postavení člověka už neurčuje jeho šat, ba naopak. Ti, kteří stále lpí na svých honosných róbách, jsou negativně oceňováni. Oni se stávají přítěží, přehlíženým jedincem. Ovšem i člověk uvyklý v carských poměrech má možnost se zařadit do sovětské společnosti, pokud bude disciplinovaný a dobře vykonávat přidělenou práci. Takovýto přerod společnosti zaznamenává příběh princezny. Ačkoliv byla předurčena vládnout, prohlédla a stala se mluvčí proletariátu v zahraničí. Ačkoliv původně „*[...] chtěla pro ideu zemřít. [...] Ale první povinností revolucionáře je poslouchat.*“¹⁰² Princezna odešla za hranice, kde vyvolávala strach. Byla považována za ďáblovu stvoření, za rozvraceče světového řádu, ale nevzdala se, rvala se za své přesvědčení neoblomně a s vášní. Stala se hrdinkou, která obživila v splynutí s kolektivním duchem proletářů. Nicméně ještě neustává v boji, protože stále nebyl dobyt celý svět. Je vyžadována pomoc vykořisťovanému lidu i za hranicemi. Boj nekončí. Padlý život za ideály revoluce není oplakáván, ale oslavován.

Sovětský svaz je v pohybu, je neustále tvořen. Obyvatelé jsou vychovávaní k životu v novém uspořádání. Nová tvář země není ještě vtištěna a jelikož každý občan se podílí na jeho konturách, je jeho povinností se učit, aby se v něm všem dobře žilo a pracovalo. Rusko se honosí výbornou organizací, dokáže využít všechno, co země nabízí. Činorodost především, protože: „*Revoluce jedná rychle.*“¹⁰³ Odpočinek stejně jako jídlo a šat je odměnou za práci. Práce uděluje privilegia, ale práce především přináší uspokojení z toho, že námaha přináší užitek kolektivu.

Ruský člověk se ovšem nerealizuje jen prací a osvětou, ale je rovněž člověk kulturní. Ruská kolektivní duše, která oplývá svěžestí, vnímavostí a vděčností oproti staré měšťanské individualitě, je hýčkána četbou, filmem a divadlem: „*[...] v nichž*

¹⁰¹ OLBRACHT, Ivan. *Cesta za poznáním*. Praha: Československý spisovatel, 1957. S. 50

¹⁰² Tamtéž. S. 108

¹⁰³ Tamtéž. S. 59

nositelkami myšlenek a dějů nejsou už jednotlivci, nýbrž masy.“¹⁰⁴ Avšak nenesou jen funkci zábavnou, ale také vzdělávací a podněcují k dalším úkolům. Umění popularizuje práci a úmysly lidové vlády i tam, kde je těžké působit slovy. Umění kresby, karikatury zpřístupňují ideje proletariátu negramotným a do odtržených míst, které ještě zaostávají za městy.

Nyní se pokusíme ještě vyzdvihnout některé detaily reportáže a pozastavit se nad některými dojmy, které v nás kniha zanechala. Nejprve je třeba zmínit, že pozitivní domněnky, se kterými přijel Olbracht do SSSR, byly potvrzeny a naopak negativní vyvraceny. Ruská země se prudce vyvíjí pozitivním směrem. Především pocítujeme jinost oproti evropskému světu, která je až neuchopitelná smysly zkaženého Evropana. Rusko samotné kloubí v sobě tvrdost a neústupnost s laskavostí a dobrosrdečností. Nezlomnost a odolnost jsou zároveň vlastnostmi, kterými oplývá ruský člověk a jež využívá v boji s kapitalistickým světem. Pohostinnost a dobrota zase upevňuje bratrství. Podstatným rysem je totiž naplnění představ o rovnosti a spravedlnosti. Byl odstraněn pocit zahanbení za tvrdou práci, při čemž neexistuje více či méně ceněné zaměstnání. Všechny pozice jsou nutné pro budování nového světa. K metaři i úředníkovi je přístupováno s respektem. Jeden druhému je společníkem, jež se dělí stejnou měrou (společně jídelny s jednotnou sytou stravou). Není rozdílu mezi vůdcem Leninem a dělníkem. Člověk je úzce spjat s revolučním děním. I ze zdola je mu dostupný prostor pro podílení se na tvorbě dělnického státu. Byla překonána hierarchizace. Slovník se tedy podobně jako člověk a země přizpůsobuje revolučnímu dění. Vymizelo například oslovení pán a paní či madam, protože zanikl princip nadřazenosti a podřadnosti. Všichni jsou si rovni a tuto rovnováhu v postavení odráží nové oslovení soudruh, soudružka.

7.2. Marie Majerová

Marie Majerová, která byla jednou ze zakládajících členek KSČ a která byla podobně jako Olbracht a další za kritiku vedení v roce 1929 ze strany vyloučena, podnikla v roce 1924 svou první cestu do SSSR. Podobně jako jiní upustila Majerová od tradičního románového útvaru a přiklonila se k reportážní dokumentární tvorbě, jež byla v dvacátých a třicátých letech minulého století považována za moderní prózu. Její

¹⁰⁴ OLBRACHT, Ivan. *Cesta za poznáním*. Praha: Československý spisovatel, 1957. S. 125

reportáže z cesty vyšly 1925 v Komunistickém knihkupectví a nakladatelství pod názvem *Den po revoluci* a s podtitulem *Co jsem viděla v SSSR*.

Základním postupem, kterého Majerová užívá, je vyobrazení ruského prostředí v kontrastu s evropským žitím. Na nádraží se ohlíží a Evropa se jí jeví jako bezduchá, netvárná a chladná hmota. Nepořádná, neukázněná a znuděná Evropa s její vírou v Boha nectí člověka, ale potupuje ho. Evropský člověk pozbyl upřímný smích, srdečnou radost. Skutečné štěstí halí zlatem, pudrem, voňavkami, hedvábnými střevíčky atd. Ruská země je naopak vzrušující, dynamická, plodná, naplněná opravdovou radostí. Evropu nelze již vzkřísit, společnost umírá. Nevlídnou Evropu jednou pohltní ruský životodárný duch. Rusko je budoucnost, nový lepší svět. Ruská země je oporou a jistotou dělníků, je nositelkou spravedlnosti a pravých etických zásad.

Rusové jsou národem velice hrdým. Jsou pyšní sami na sebe, že právě oni dokázali pokořit imperalisty a nastolit rovnováhu mezi lidmi. Dožadují se chvály a obdivu ze strany Evropy a pokud například evropské noviny podávají lživé, neuspokojivé informace o ruském rozkvětu, nehněvají se, ale vysmívají se evropskému člověku lapenému v jeho mylných představách. Rovněž se jeví jako národ velmi přátelský. Člověk je okamžitě přijat do kolektivu, není cizincem v jiné zemi, ale je proletářem, který našel cestu mezi své, do své rodiny. „*Úspěchy sovětů pociťuje jako své úspěchy, jejich nesnáze jsou jeho nesnáze...*“¹⁰⁵

Pro reportáže Majerové je také příznačný důraz na symboly, které se propojily a jasně označují změny v revolučním Rusku. Jsou znakem jednoty, dělnického kolektivu, myšlenek proletariátu, jež se zkrátka staly emblémem Ruska. Několikrát je zmiňována píseň Internacionála. Ta charakterizuje odhodlanost a vítězství proletariátu. Odráží úspěšný boj za nový život a sílu dělnictva. Píseň, která rozezvučí vzpomínky na ruskou revoluci. Rudé prapory s revolučními hesly a se srpem, kladivem či hvězdou obklopí celý ruský svět.

Dělník, společná práce a komunistická myšlenka se neoslavují jen při zvláštních příležitostech, ale rudo je každý den. Snaží se podnitit ke společnému budování a vznítit kladný přístup k revoluci a současnému dění. Člověk nemůže uniknout komunistické

¹⁰⁵ MAJEROVÁ, Marie. *Den po revoluci*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1946. S. 258

agitaci, ruský člověk ani nemá potřebu. Sám se snaží zapojit, vytvářet nová hesla, promlouvat k ostatním. Aktivně se podílí na šíření ideálu, jenž osvobozuje. Rusko ztvárňuje především svobodu. Ale těžce vybojovanou svobodu je třeba ochránit. Dělníci jsou stále připraveni se zbraní v ruce ubránit Rusku. Oběť na životě je samozřejmostí, pokud je nutná. Pozornému čtenáři ovšem také neujde paradox ruské propagace, kdy jedna hesla hlásají požadavek odstranění imperialistů a jejich snah o zahájení nové války, ale zároveň jiné oslavují revoluci, která má sice zabránit nové válce, ale jsou ochotni také si revoluční vítězství a mír udržet zbraněmi a s možností, že budou opět umírat.

Agitace a informace jsou podávány jednoduchou formou, srozumitelnou nejširšímu obecnstvu. Početné grafy, kresby, karikatury doplňují přednášky, schůze. Všechny zprávy dokazují pokrok, jakým Rusko prošlo pod lidovým vedením, nikdy nečteme o negativní informaci, o nesplněném cíli. Například rudá a černá tabule jsou v továrním prostředí jakýmsi ukazatelem dobra a zla. Na rudé, dobré tabuli jsou vyjmenovány úspěchy kolektivu i jednotlivců, jejich výkony v práci. Na černé, zlé tabuli jsou vypsáni pouze jednotlivci a jejich nedbalost vůči kolektivu. Jejich lehkomyšlné činy, které poškozují společné dílo. Avšak kolektiv nezklamal, pracuje nad očekávání. Proletář úspěchy kolektivu pak oslavuje prací nebo šálkem čaje. Alkohol a jeho omamující účinky byly odstraněny. Všichni bedlivě sledují revoluční události.

Lidé se nezaleknou žádné náročné práce, protože jsou si vědomi, že pracují rovněž na svém pohodlí. Ačkoliv je stále některých potřebných věcí nedostatek, nikdo si nestěžuje. Sebezapření, výkonnost a svědomitá práce přináší mnohem více než za starého režimu, nestrádají jako za cara. Pracovní nasazení přináší užitek především jim samým. Jejich práce se podílí na prosperitě celé země, umožňuje výstavbu nového Ruska. Země se obnovuje a buduje oproti minulosti a životě v carském Rusku.

Pozitivní obraz Ruska, jeho výkonnosti a prosperity odráží například krátká zmínka o majiteli, který ocenil práci dělníků v jeho bývalé továrně, jež svou výkonností při kratší pracovní době zvládli výrobu lépe. Navíc je postavou, která prohlédla a je ochotna pracovat společně s dělníky, a stane se tedy právoplatným a váženým členem společnosti.

Kolektivní dobro je povýšeno nad vlastní prospěch. Proletariát je spojen jednou duší a neomezuje ho ani hranice, jazyk. Majetek jedince (snubní prsteny a jiné šperky)

je odevzdán: „[...] na Rudou pomoc, pro soudruhy v cizích, kapitalistických zemích, odsouzené pro myšlenky komunismu.“¹⁰⁶ Každý ruský člověk se tak stává součástí boje za šíření ideje a proletářským hrdinou. Zároveň se všichni podílí na obraně této myšlenky a jsou ochránci, správci společného majetku. Přičemž bojechtivost, vytrvalost, statečnost nejsou kvality jen mužské, ale i žena se uplatňuje v zápase za nový svět. Žena je rovnocenným partnerem nejen v boji, ale rovněž v práci. „*Za stejnou práci stejnou mzdu [...] Žena nedělá konkurenci mužů.*“¹⁰⁷

Rovnocenné postavení neproběhlo jen v rovině muž - žena, ale také se odstranily rozdíly v soukromém majetku. Privilegovaná skupina nepracujících se již nemůže vychloubat a povyšovat bohatstvím nad mužiky. Majetek není vážen a neohlíží se na původ. Člověk oceňuje člověka, ne majetek. Práce přináší stejné příležitosti, stejné bohatství, čímž je upevňován mimo jiné pocit pospolitosti. Ovšem rovnost je částečně narušována kritérii, jako jsou dělnické prostředí či členství v komunistické straně. Je přesto udržována představa toho, že ruský člověk nepodceňuje či nepřeceňuje nikoho a ničeho, že neznevažuje předpisy. Zkrátka, že neexistují výjimky.

Veškerá činnost se vykonává s maximálním zaujetím, ale také s rozvahou a spořádaně. Kapitalistické napětí a soupeření vymizelo. Rysem východu je tak trpělivost a čas dostává nejasné kontury. Lidé si přestávají uvědomovat hodnotu času a nedochvilnost je denní záležitostí. Časová přesnost není středobodem. Tato liknavost k času je přirozená, lidé ji přehlížejí, nerozčilují se. Ruský proletariát trpělivě čeká. Čekání se stalo snad potěšením, protože nabízí moment, ve kterém se mohou zastavit, být nečinnými. Lidé jakoby postrádali vnitřní odpor k zaběhlým věcem, kritiku, vzpurnost proti nepříjemnostem.

Nový ruský člověk prochází procesem odosobnění, ať už je to žena nebo muž. U všech odkrýváme stejné vlastnosti a touhy. Příznačná je věcnost a přímost s jakou se vyjadřují. Citovost, rodinná pouta mizí. Preferována je účelnost. Citové pouto matky k vlastnímu dítěti značí sobeckost, je individuálním prvkem. V matkách je pěstována láska ke všem dětem, stejný láskyplný přístup. Kolektiv rovná se rodina. Matka se tak stává především dělnicí, jejíž úkol je budovat nový svět. Typická ženská domácí práce

¹⁰⁶ MAJEROVÁ, Marie. *Den po revoluci*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1946. S. 34

¹⁰⁷ Tamtéž. S. 150

jako vaření byla odstraněna (nová stravovací zařízení), aby se ženy nemusely zabírat malichernostmi každodenního života a naopak se mohly soustředit na vzdělání.

Člověk je převychováván k čisté mysli, odlehčené od zvyků starého režimu. Kladen je důraz na výchovu dětí, budoucí nositele komunistické myšlenky. Dětem jsou vštěpovány komunistické principy od malička. Samostatnost a odpovědnost v rozhodování. Děti jsou samosprávci svých kroužků, kde se učí spolu vycházet. Vyrůstají ke kolektivnímu životu bez zásahu dospělého. Zároveň v nich bují ctižádost a soutěživost. Úkolem je dělat nejlépe, jak dovedou, nezahálet. Nejsou odkládány politické otázky. Už od malička se orientují v tom, kdo je nepřítel proletariátu a kdo je vůdcem. Jsou vedeni k beztřídní odpovědnosti. Zároveň se nevěnují jen otázkám domácí revoluce, ale klade se důraz také na revoluční dění v zahraničí. Ruská výchova dětem odepírá dětský svět. Majerová hodnotí toto odepření klamného dětského světa za pozitivní, protože nezahaluje skutečný svět do lží. „*Idyla hloupého, nevědomého dětství, lež dětského ráje s andělem strážcem je rozbita. [...] jejich meta je revoluce na celém světě [...] Jejich pohádkou je marxistická historie Evropy a boje tříd [...]*“¹⁰⁸ Povinnost se vzdělávat není vlastní jen dětem, ale dělníci jsou rovněž soustavně vzděláváni, především k „*politické gramotě*“.

Majerová se zlehka dotýká i otázky náboženství. Náboženství je přežitek, neužitečná platforma života. Svět náboženství je starý, rozkládající se. Není pro něj místo v rodícím se proletářském Rusku, jež hledí neustále do předu, k budoucím úkolům. Nicméně čtenáři neujde, že víra v Boha byla nahrazena vírou v Lenina, v jeho slova, v komunistickou myšlenku, kterou propagoval. Koutky s ikonami z ruského obydlí sice zmizely, ale místo nich teď ukazují Leninův koutek. Rusové vzkřísili k životu kult Leninovy osobnosti. Lenin při tom není vzdálená, nedotknutelná bytost, ale je to muž, dělník, jeden z nich. Pracující muž, který se zjevem nevymyká jinému muži. V muži v pracovním oděvu třímající v mozolnatých rukou zbraň se odráží ideální vlastnosti proletáře. Energie, díky níž vede nesmiřitelný boj za revoluci, sebekritika a cílevědomost.

Nakonec se pozastavíme nad revolučním uměním a estetikou. Estetika

¹⁰⁸ MAJEROVÁ, Marie. *Den po revoluci*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1946. S. 261

veškerého života a zboží je podřízena účelnosti. Vše je spíše propojováno s průmyslem než s líbivostí výrobků. Také v umění je důležitá především účelnost a obsah, forma je opomíjená. Veškerá ruská kultura procházela obrodou, umění se snaží inovovat. Především se bourá hranice mezi divákem a herci. Divadelní soubory opouští kamenná divadla a vyráží za lidem do ulic a továren. Herci se snaží o kooperaci s divákem, vtáhnout ho do hry. Rozdíl mezi fikcí a realitou se tak stává nepostřehnutelným, s čímž také souvisí, že nerozeznáváme rozdíl mezi propagandou a realitou. Charakter postav je buď to jednoznačně kladný, nebo jen záporný. Černobílé kategorizování je ovšem oproštěno od psychologických a duševních konfliktů. Diváku je většinou předkládána zakonzervovaná postava proletáře, který bojuje s kapitalistickým zlým otrokářem.

Co se týče tvůrčího ducha, je vyvracena genialita jedince. Tvořivý duch vyrůstá z potřeb kolektivu, z jeho energie a jedinec pouze reprodukuje myšlenky a touhy tohoto davu.

Text Majerové není jenom záznamem toho, co viděla, ale je především porovnáváním starého a nového, evropského a ruského, sovětského a carského, kapitalistického a proletářského. Samozřejmě, že když je něco kladeno do protikladu, většinou je nutné k popisovanému zaujmout stanovisko. U Majerové nelze popřít, že se nejedná o nestranné líčení. Spisovatelka hodnotí změny v SSSR pozitivně, neskrývá nadšení ze změn, jež přinesla revoluce. Líčení Majerové tedy podporuje kladný obraz Ruska, s kterým jsme se seznámili v Olbrachtových reportážích.

7.3. Franc Carl Weiskopf

Jak vyplývá se samotného jména, France Carla Weiskopfa řadíme mezi německy píšící autory, kteří jsou ovšem úzce spjati s českým prostředím. Weiskopf, jež měl českou matku, strávil mládí v Praze a dokonce v roce 1921 vstoupil do Komunistické strany Československa. V roce 1926 podniká svou první cestu do SSSR. Postřehy sepisuje do knihy, která vychází téhož roku pod názvem *Do XXI. století přestoupit* (1926). Weiskopfovi reportáže jsou především o setkáních s člověkem. I přes komunistické smýšlení, se Weiskopf stal nestranným zapisovatelem, který vypisuje nejen své pozorování, ale zachycuje také pohledy druhých.

Podobně jako jiní autoři Weiskopf staví do kontrastu evropský svět a sovětský svět. Název knihy nás již nasměroval k myšlence, že ruský svět je pokrokový, že

předběhl Evropu. Hraniční přechod mezi Polskem a SSSR se tak stává dělicí čarou, která odděluje svět starý a nový. Tento kontrast je z počátku podržen vzpomínkami Weiskopfa na cestu Polskem: „*Vzpomeň si [...] na usměvavé duchovní s fialovými šerpami kolem zbožně zakulacených bříšek; na statkáře [...] na vysokých, černě se lesknoucích jezdeckých botách; [...] na rozedrané dělníky, pracující na trati, s tupými očima, v nichž se jen neurčitě, nepřátelsky zaleskne, když kolem nich jede jídelní vůz...*“¹⁰⁹ SSSR je líčen jako možný nepřítel, před kterým je třeba být na pozoru. Polská hraniční čára je připravena na střet, na útok z východu. Avšak po překročení hranice na východ dýchne na čtenáře pocit klidu, mírumilovnosti a spokojenosti. Konflikty se pokouší řešit smířlivou cestou, debatou, s laskavým úsměvem, bez hrozeb. Lidé jsou si vědomi, že jsou součástí jednoho davu, v němž nemá nikdo přednosti, čímž je zajištěn předem pocit, že řešení bude přijatelné pro všechny účastníky sporu, že nebude nikdo zvýhodněn. Tudiž není třeba se rázně dožadovat určitého výsledku.

Ovšem i samotný Sovětský svaz je stále ještě místem, kde lze odhalit odlišnosti. Přestože Rusko buduje a neustále postupuje vpřed, existují diferenciace a stále se potýká s problémy (např. bytová problematika). SSSR si nenárokují to, že je schopna přetvořit staré zaběhnuté zvyky v mžiku. Ale každopádně není skromná v úkolech, které si klade za cíl. Evropský skeptický člověk (podobně i my jako čtenáři) přistupuje k sovětským plánům jako k projektům, které jsou nadsazeny. Naopak ruský člověk je naplněn jistotou. Nepochybuje o uskutečnění těchto velkolepých plánů a zcela se ztotožňuje s přehnanými požadavky, které klade na sebe i na své okolí. Ačkoliv se snaží přetvořit staré prohřešky a zapojit do tvůrčího procesu všechny, zdá se, že někteří odolávají. Po Sovětském svazu se potulují sirotci, jenž se odmítají vzdát života tuláka. Také tyto zdánlivě nevzdělané děti hrdě nesou myšlenku proletariátu a opěvují SSSR. Jak dojemně působí výjev, ve kterém Weiskopf zachycuje střetnutí s jedním takovým sirotkem. Weiskopf při cestě vlakem pořizuje fotografii sirotka a snaží se mu předat peníze, ale sirotek odmítá. „*Pět kopějek mně dáváte za můj obličej, občane..., víte co jste? To jest bídná exploitace vykořisťování pracujícího člověka, lakotné obohacování na újmu pracující třídy, to jest [...] vy chcete mne, chcete bezprizornije koupiti, ale ... (a zde vyrazil posměšný a trumfující smích, ve kterém hořelo všechno jeho bezmezné opovržení a celá jeho nepoddajná pýcha) - ale vy jste se přepočítal: bezprizornije*

¹⁰⁹ WEISKOPF, Franc Carl. *Do XX. století přestoupit*. Praha: Odeon, 1928. S. 6

*nemůžete koupit, bezprizornije nemůžete získat za anglické pytle peněz a americké banky, neboť v jeho duši jest zakotveno vědomí jeho třídy a v jeho srdci plane pochodně revoluce...*¹¹⁰

Děti a mládež jsou uvědomělé, hrdě zastupují revoluční myšlenky. Právě oni jsou nejradikálnější, nejrychleji odpovídají novým potřebám nově rodícího se sovětského světa. Výchova k budoucím úkolům odráží např. už dětské hry. Ty soustředí v sobě témata, jako jsou lidové shromáždění, úkoly milicionáře, povinnosti proletáře, nepřítel pracujícího lidu apod. Mladý člověk je stále udržován v přesvědčení, že směr, jímž se ubírá SSSR, je jediný možný a správný. Mládež přitom není plachá, nemluvná, ale naopak je sebevědomá a odvážně obhajuje proletářskou myšlenku. Neostýchá se vyjádřit nesouhlas se starší generací, s rodiči a ukázat jim pozitiva nového stále se ještě rodícího Ruska. Čtenáři tedy neunikne rozpor mezi mladší a starší generací, jenž je naopak opatrná v přijímání změn. Pochybuje nad probíhajícím vývojem v sovětské zemi. Starší generace sice nepopírá jisté pokroky, ale přesto jsou nedůvěřivější a ostrážitější než mládež. Někteří zkrátka nejsou s novým uspořádáním sžiti a spokojeni.

Tento generační rozpor je patrný také v otázce náboženství. V SSSR je náboženství na ústupu, pozůstatkem carského Ruska. Nový sovětský člověk odmítá podporovat náboženství, jenž mámi člověka. Pouze starší obyvatelé, kteří jsou uvyklí, navštěvují kostely. Nositelem náboženství jsou staří, bývalá buržoazie a žebráci.

SSSR je útočištěm, snovým místem, místem příležitostí pro všechny národy. Zdá se, že xenofobní pocity neexistují. Kdokoliv má možnost bezplatně se vzdělávat a využívat výhody, které pobírá rodilý příslušník SSSR, pokud se podílí na ukotvení myšlenek na beztřídní společnost a spolupracuje na pokroku sovětské země. Práce se najde pro všechny, kteří mají zájem. Tato celosvětová pospolitost se všemi proletáři není tedy omezena jen na země Sovětského svazu, ale na celý svět. SSSR je prezentováno jako obránce slabých a vykořisťovaných, osvoboditelem. Naopak Evropa podlehla imperialistům a prosazování národních kritérií. Zatímco se Evropa tančí a baví se, Rusko pracuje a buduje. Zábavu zprostředkovává četba a debaty, ve kterých se odráží ruská problematika, jako pracovní nasazení, budování, ruský nepřítel atd. Nelze oddělit zábavu a ruské cíle, jsou nerozlučně spojeny.

¹¹⁰ WEISKOPF, Franc Carl. *Do XX. století přestoupit*. Praha: Odeon, 1928. S. 47

Ruská země je vitální, odolná a i přes počáteční nezkušenost byla schopna prosadit revoluční myšlenky a tím vytvořit nový lepší svět, ze kterého můžou čerpat nové podněty všichni jedinci. Ruský člověk je neustále podněcován k lepším výkonům a jsou vyzdvihovány tyto vlastnosti: energičnost, vytrvalost a zdatnost. Sovětská praxe SSSR je vyobrazena jako jediná správná možná cesta: „[...] neboť sověty jsou jedinou mocí, která může znovu zvelebit Rusko a dobýt mu znovu místo, jež mu na světě patří.“¹¹¹

Na závěr ještě krátké zastavení o sovětském umění. Weiskopf líčí setkání s Jacobsonem, Majakovským a vyzdvihuje nové divadelní zpracování Mejerholda. Nicméně všichni tři umělci se shodují, že odzvonilo umění, které fabulovalo. Vystal nový úkol a to zachytit dynamiku SSSR. Sovětská skutečnost je jediná nosná hodnota, cokoliv jiného je přežitek. Divadlo, literatura odstraňuje všechno umělé, nepravděpodobné, protože to je nudné. Herci jsou na divadle v neustálém pohybu, sovětský člověk totiž není statický a neodhaluje vnitřní prožívání, ale cituje Lenina, čte válečné zprávy, debatuje, zajímá se o statistiky, zvolává hesla, zkrátka nepřestává být aktivní. Podle Mejerholda v umění triumfuje skutečnost.

7.4. Egon Ervin Kisch

Následuje opět autor s německým jménem Egon Ervin Kisch. Německy píšící autor, který se patrně ze všech literátů této skupiny s pražským prostředím sžil nejpevněji a jež poznal pražskou společnost důkladně. (Několik knih věnoval pražskému prostředí. Jsou to např. *Pražský pitaval*, *Pražská dobrodružství*, *Z pražských uliček a nocí* aj.) Kisch zkrátka byl celou duší reportér, kterého poháněla touha poznat vše. Již za války se setkal s ruským prostředím a v roce 1919 se dokonce stává členem Komunistické strany Rakouska. (Přesto Kisch nikdy nepřestal být občanem Československa) Jeho práce ho často zavedla do zahraničí a v roce 1927 jako dopisovatel *Lidových novin* podnikl také cestu do SSSR, která dala vzniknout knize *Caři, popi, bolševici* (1927).

Začneme poněkud netradičně, začneme až druhou kapitolou, která vypráví o minulých carských pořádcích. Odkrývá nám staré Rusko, ve kterém existovala určitá privilegia, jež využívala určitá hrstka vyvolených. Ruský Ischl byl nositelem pokroku,

¹¹¹ WEISKOPF, Franc Carl. *Do XX. století přestoupit*. Praha: Odeon, 1928. S. 66

který ovšem znalo jen pár vybraných. Běžný olejový kahan vystřídala elektrifikace, fungovala zde už kanalizace a splachovací záchody. Obrovské zahrady, hřiště a ubytovací prostory sloužily hrstce lidí. Avšak běžná carská vesnice s mužikem a ženou znali jen dřinu, čaj s vodkou a jednoduché nástroje, s kterými žili celý život. Žádná změna, žádný pokrok. I popi nedosáhli do některých vesnic. Ale carská ložnice se stala svatostánkem, s vírou v Boha vstávali i usínali. Sovětský svaz přinesl obrat a otevřelo carské sídlo dětem. Potomci nevolníků se prohánějí po místech, která byla určena jen k carským radovánkám. Ruský lid dokázal svrhnout cara a chopit se příležitosti pracovat pro sebe a pro teologii není v tomhle novém světě místo. Přesto někde tyto dva světy vedle sebe stále fungují a kooperují. Víra v člověka, v Lenina a rudou hvězdu se slučuje s vírou v Boha.

Kisch nezdůrazňuje jen význam revoluce a nepopisuje pouze klady či zápory ve vývoji nového Ruska, ale připomíná také vzdálenou ruskou minulost, jež byla rovněž velkolepou a umožnila vytvořit mnohé úžasné stavby. Kromě pamětihodností je vyzdvihována krása ruské přírody, která je místy divoká a tvrdá. Avšak také příroda musí občas ustoupit sovětskému pokroku. Sovětská snaha vždy končí úspěchem dokonce i v zápase s nevyzpytatelnou přírodou.

Vraťme se, ale na začátek. Podobně jako jiní autoři zaznamenává Kisch své první setkání s Ruskem z vlaku. Vlak stále uchovává rozdělení. Existují stále dva světy, z něhož je jeden lepší, pohodlnější a druhý něco postrádá oproti prvnímu. Měkké vagóny pro úředníky a obchodníky a tvrdé pro zbytek. Lákavější jsou pro Kische cestující z tvrdé třídy. Ruská žena zůstává podobně jako žena evropská ženou marnivou, která usiluje o to, aby se líbila. Rusky planou zájmem o módu, sledují světové trendy v oblékání, ale stále se potýkají s omezeními oproti Evropě, která nabízí větší výběr v módních kouscích. Ruské ženy jsou sice vkusně oblečeny, ale popis je omezen na dva tři opakující se modely. Dělník je člověk politicky aktivní, zaujímá se o politické otázky nejen doma, ale i v zahraničí. Neustále prahne po informacích o vývoji životní úrovně pracujících v evropském prostředí, které samozřejmě porovnává s ruskou situací, jež se zdá povznesenější.

Podobně jako vlaková doprava stále udržuje dva světy, také bytová otázka nese diferenciaci. Existují totiž různé výměry na bytovou plochu u dělníka a lékaře. Zatímco se dělník s celou rodinou tísní v jednom pokoji, lékař má často k dispozici i pracovnu,

jež využívá jen on sám. Kisch v součinnosti s nedostatkem materiálu a pracovní síly považuje řešení nedostatku bytů za časově velmi náročný úkol.

Jeden z dalších oddílů dokládá ruský posun ve výrobě a vzrůstající úroveň dělníkovy života (dovolená, podpora v těhotenství a mateřství, kluby, divadla, kino, koncerty aj.). Seznamuje nás se zpracováním suroviny až po finální výrobek. Nicméně stále je nedostatek, protože se s revolucí zvýšila kulturní úroveň a stouply také nároky. O možnostech zlepšení se jedná v kolektivu, v němž mají zastoupení i ženy. Kisch v jiné pasáži hovoří o „*vůli k superlativismu*“, jež neustále všechny pohání k novým lepším výkonům, k snaze být světový nebo jediní schopní. Superlativismus obsahuje všechna možná odvětví i zábavy a sportu a jeví se jako přehnaný.

Zajímavou kapitolu je ta, ve které Kisch vypráví o soudních procesech s "*carskými katy*". Opět porovnává starý carský režim s novým sovětským uspořádáním. Carské soudy byly soudy za zavřenými dveřmi, občas neměl souzený ani možnost obhajovat se a často rozsudek skončil smrtí. Carské Rusko je vyličeno tedy jako despotické, jež si necenilo lidského života. Naopak soudy v SSSR jsou záležitostí všech. Každý jedinec je totiž součástí kolektivu a kolektiv nese odpovědnost za každého jednoho občana. Procesy bývají přenášeny rozhlasem, aby mohli celý národ posoudit počínání soudu a vyslyšet obhajobu provinilce. Přestože padne původně rozsudek smrti, je nakonec trest zmírněn na několik let žaláře. Ruská vláda oproti carské vyznívá jako milosrdná, spravedlivá a věří, že člověk je bytost omylná, která je napravitelná, pokud je vedena správným (sovětským) směrem. Na toto vyprávění bychom mohli navázat líčením, které zachycuje ruské věznic. Zde se klade do kontrastu ruská praxe s věznicemi v zahraničí, jejíž opatření jsou tvrdá a barbarská. Ruský systém umožňuje naopak matkám být ve výkonu trestu s dětmi, vězeň se pohybuje volně, dokonce má nárok na dny volna, v nichž opouští věznici zcela.

Sovětský člověk je člověk zvědavý, vyhledávající neustále nové podněty k sebezdokonalení. Obecnou tendencí, jež propaguje sovětská vláda, je odstranění negramotnosti. To je nutnost, požadavek, jež je třeba splnit, ale vzdělání je podporováno na všech úrovních. Rozšiřuje se nabídka knih a budují se stále nové knihovny, čítárny, kluby. Nejvelkolepějším se stal institut Marxe-Engelse, v jehož útroběch lze nalézt mezinárodní literaturu, nejen rusky psanou, a také literaturu kritizující SSSR. SSSR je zemí otevřenou kritice, kterou neukrývá, necenzuruje.

Už jsme naznačili vztah k náboženství. Boží slovo mládež nenásleduje. Pro náboženství v jejich životě není místo, důležité je budovat tento pozemský svět a oslavovat revoluci. Kisch zaznamenává oslavy Velikonoc a 1. máje. Sovětský svátek je přehlídkou síly rudé armády, která je silná, dobře vyzbrojena a vyrovná se jakékoliv jiné armádě. Na oslavy proletářů dohlíží Lenin a jeho slova se vnášejí na praporech nad hlavami proletářů. Slavnost není jen záležitostí sovětských občanů, ale jiné národnosti (německá, francouzská, anglická) se také připojily. Ty vyjadřují nadšení nad ruským uspořádáním a zároveň nesou transparenty s hesly kritizující evropský vývoj. Oslava 1. máje je záležitostí všech a každý se vztyčenou hlavou nese rudý prapor. Oproti tomu účast na náboženském svátku je záležitostí určité skupiny lidí (bez mladých), jež svou víru schovávají, stydí se. Jsou terčem posměchu. Kisch v jedné z následujících kapitol přiznává, že nejstarší obyvatelé na vesnici lpí na starých hodnotách a marxistickým nerozumí. Jsou pro ně novotou, snad i vrtochem, jež už nezapadá do jejich odžitého života.

Mnoho dětí bylo bezprizorních, ale sovětská společnost za ně převzala zodpovědnost a vychovává je v marxisticko-leninských zásadách. Děti předškolního věku už ovládají základní pravidla, poznávají hrdiny revoluce a odmítají Boha. Každé dítě prahne, aby se stalo součástí „*elity ústavu*“, byly členy pionýrského klubu. Hry se zakládají na sovětské skutečnosti, ale často je dětským zrakem ještě idealizovaná. Čteme o dětských kresbách, které zachycují člověka nápadně se podobající Leninovi nebo například: „[...] *zlaté traktory, z jejichž součástek prýští chléb, peníze a plody.*“¹¹²

Kischova reportážní práce se odrážela v jeho tvrzení, že reportér nemá tendence, stanoviska, nemá co ospravedlňovat. Jeho žurnalistický přístup k reportáži se nezapře. Jsou velmi podrobné a přesné. Jednoduše zaznamenává. Zdržuje se jakéhokoliv hodnocení. Čtenář zaznamená pozitiva i negativa, nicméně hodnotí ruský vývoj v Kischově podání jako pokrok.

7.5. Josef Kopta

Josef Kopta, který se zapsal do středoškolských učebnic především legionářskou tvorbou, sepsal mimo jiné knihu reportáží *Cesta do Moskvy* (1928). Materiál nasbíral

¹¹² KISCH, Egon Ervín. *Caři, popi, bolševici*. Praha: Nakladatelství svoboda: Praha, 1966. S. 158

v listopadu 1927, kdy se společně se Zdeňkem Nejedlým, Vladislavem Vančurou a Václavem Tillem vydal do Moskvy na oslavy desátého výročí Říjnové revoluce.

Kopta přistupuje k novému ruskému světu jako k světu rekonstruovanému, které se vzpamatovává z válečných let, a tudíž odmítá představu o velkolepém městě, o zjevení jménem Moskva. Nicméně nijak neodmítá uznání sovětům a oceňuje například pokrok v železniční dopravě, její obnovu a rychlost. Avšak důležitějším momentem se pro nás stává, jak zaznamenává přeměnu beztřídních vagónů na měkké a tvrdé. Sovětské Rusko se pyšní tím, že dokázalo odstranit rozvrstvení lidu a společnost se stala beztřídní. Kopta pochybuje, že třídy byly zrušeny. Společnost se nepodařilo přeměnit, jen jí vštípit nový slovník. Lidé si stále nejsou absolutně rovni, odlišnost je pořád zjevná, jen je zahalena do jiných výrazů.

Dynamika Sovětského svazu zasahuje do všech rovin života. Jazyk se přizpůsobuje a vytváří nový slovník. Rovněž se hojně zkracuje, což je bezpochyby odrazem rychlého ruského tempa. Změny v jazyce jsou snad i revoltou proti tradicím. A ačkoliv by měli Rusové jazyk ovládat, nejsou všichni schopni všudypřítomné zkratky rozluštit. Především vesničané přenášejí významy na jiné objekty.

První setkání s ruskou ulicí a lidem není prozářeno úsměvem, přívětivostí a nabitá pozitivními dojmy. Naopak na všem a na všech spatřuje Kopta těžkopádnost a zanedbanost. Postrádá barevnost, vidí jen unylost, jež se odráží nejen v tváři města, ale také v oděvech, v lidech. Odstíny černé a šedé působí teskně. Uniformnost podtrhuje i módní čepice, která je úzce spjata s postavou Lenina, která je vždy vyobrazena s pokrývkou hlavy.

O hladu se každopádně v Rusku nedá hovořit, potravin je dostatek, ale existuje jiný hlad. Ruský člověk nepravne už po potravinách, ale žádá průmyslové výrobky. Ruský občan je stále odsouzen k trpělivému vyčkávání. Avšak tento nedostatek vede Koptu k jinému. Sovětský svaz, který si zakládá na soběstačnosti a kolektivním sdružování, odpouští od svých zásad, stává se pokrytcem, protože: „[...] *je lépe dáti menší objekty do rukou soukromých podnikatelů nežli prositi kapitalistické státy o úvěr.*“¹¹³

¹¹³ KOPTA, Josef. *Cesta do Moskvy*. Praha: Čin, 1928. S. 60

V knize je nám vyvracena představa o přívětivosti ruských občanů. Naopak jsou obezřetní a pečlivě volí témata a místa hovorů. Nakonec se čtenář dovídá, že existuje diference, dva pohledy na ruskou situaci. Mladá a starší generace se rozcházejí v mnohých názorech. Například náboženství není vymýceno. Bůh stále figuruje v životě ruských lidí, pouze mládež upustila od Boha.

Rozdílnost nepanuje jen mezi věkově odlišnými skupinami, ale dočteme se, že funguje nerovnost i mezi dělníkem-komunitou a ostatními. Komunisty (většinou mají okolo pětadvaceti let) si zakládá na utrpení, oběti, které podstoupil, aby se mohli vydat na cestu, jež povede ke komunismu. Toto utrpení je naplňuje pýchou a zároveň pohání vpředu. Svou ochotou k odříkání se vtělují do role mesiáše. Protože se jedná stále o neskonalý úkol, je třeba vychovávat mládež a převychovávat ostatní v duchu komunistickém. Práce komunisty nikdy nekončí. Vyvstává mu úkol buditelský, propagační. Komunisty totiž věří v celosvětovou revoluci, na níž je samozřejmě nutné se aktivně zúčastnit. Jsou přesvědčeni o utrpení evropského dělnictva, o kterém je informuje „[...] povrchové a tendenční zpravodajství sovětských novin.“¹¹⁴ A přestože se Kopta jako Evropan pokouší uvést informace na správnou míru, jeho snaha je skepticky okomentována. Komunisty si brání myšlenku, že spasí svět. Komunisty se tedy stává nositelem kladných vlastností. Je otrokem, který se zbavil okovů, ale zůstává skromným, nenáročným pracujícím člověkem, který se svým odříkáním stává vojákem za štěstí jiných "otroků". Nicméně možnost být komunistou je výsadou. Lidé musí před vstupem do strany projít přísným a bezohledným výběrem. Avšak členství, přestože členy je poskromnu, přináší výsady, které vyvážejí počáteční nesnáze a odříkání.

Rovnost se nedaří udržet ani v pracovních prostředích. Nový režim vyzvednul dělníka, který je povýšen. Dělník dosahuje řídicích funkcí, převyšuje inženýry. (Má rovněž výsady např. tovární auto.) A přestože je zaveden závodní výbor, kde kdokoliv může přednést stížnosti a návrhy, stále je zachována hierarchizace, stále zůstávají lidé, kteří rozhodují, nařizují a kteří poslouchají. Nelze se obejít bez tohoto řádu.

Ruský člověk se snaží zapadnout do davu, neupozorňovat na sebe, stát se jedním z mnoha, odstranit cokoliv, co by ho na první pohled odlišovalo. Různorodost je na obtíž a utajuje se. Vytvořila se tak skupina privilegovaných, tajných spolků. Jestliže

¹¹⁴ KOPTA, Josef. *Cesta do Moskvy*. Praha: Čin, 1928. S. 62

není něco zjevné, neznamená, že se to neděje. Například abstinence je veřejnou záležitostí. V hostincích a v jídelnách se sice popíjí jen čaj nebo pivo, ale Moskva uzavřená v soukromí „flámuje“.

Komunistická idea, která zvítězila u lidí svou představou o míru, je propagandou nakonec představována přesným opakem. Režim stále žádá na svých lidech oběti, ujišťuje neustále o hrozícím válečném konfliktu, který připravuje imperialistický nepřítel toužící podkopat ruský mír. Vládá požaduje po lidech, aby uchovávali v sobě vojenský duch a společně ho také pěstují už v dětech. Evropa je neustále líčená jako stará, shnilá, kterou ovšem ruský člověk dokáže rozpohybovat a uchvátit. Propaganda je důležitým prvkem, který uměle udržuje pozitivní představu o dění v Rusku, o správném směru, ale zároveň označuje nepřítele a to jak domácího, tak i zahraničního. Domácí nepřítel je tedy člověk, který se provinil proti kolektivu, není uvězněn, ale izolován a převychován v dobrého občana.

Dobry občan je také občan, který žije kulturně. Ruské umění je především uměním realistickým, které zachycuje proletáře, revoluci, Lenina apod. Požadavek na skutečnost ovládá veškerou tvorbu, sentimentalita a romantika je zesměšňována. Mladá generace projevuje zájem o moderní tvorbu, ale většina netuší, jak se postavit k novému umění, a je spíše nakloněna klasickým dílům. Ačkoliv jakýkoliv dělník může usednout do divadla, protože již není výsadou bohatých, nedokáže uchopit díla v úplnosti, unikají mu detaily, ve kterých spočívá unikátnost děl.

Na rozdíl od předešlých spisovatelů je Kopta jako bývalý legionář již dostatečně seznámen s ruským světem a přistupuje k nové ruské situaci poněkud střízlivěji a umírněněji. Snad i proto se nepřidrhuje časové posloupnosti návštěvy, nesleduje příliš detaily, ale ve dvaceti kapitolách, do kterých rozčlenil publikaci, se soustřeďuje na stěžejní problémy sovětského Ruska.

7. 6. Václav Tille

Václav Tille podobně jako Kopta podal o jejich společné cestě do ruské země svědectví. Vydal knihu *Moskva v listopadu* (1929), která se do značné míry liší nejen od Koptových reportáží, ale také od všech předchozích reportáží. Nehledě na to, že Tille zachovává tradiční časovou a dějovou posloupnost, rozcházejí se s Koptou hlavně v okamžicích, které zachycují. Tille se během čtrnáctidenního pobytu věnoval především

moskevským divadlům. Značnou část knihy tvoří tedy pro nás ne příliš podnětné informace, protože většinou převládají analýzy divadelních představení. Není však ku podivu, že se staly referáty o představení nedílnou součástí Tillovy výpovědi, jelikož Tille byl divadelním referentem několika periodik. Detailní pasáže o divadle zabírají podstatnou část publikace a jednoznačně v nich Tille sympatizuje s novou sovětskou divadelní tvorbou, která je především kolektivní. „*Zájem jednotlivého herce ustupuje před zájmem celkového dojmu.*“¹¹⁵ Ruský divák umí ocenit divadelní tvorbu, jelikož je podle Tilleho schopný porozumět novému způsobu hry. Ale přestože se Tille oproti předchozím spisovatelům, kteří věnovali pozornost především společenským přeměnám, zaměřil na divadelní kulturu, naskytne se čtenáři i přes jeho zúžený pohled občas příležitost také nahlédnout do praxe ruského života.

Z počátku se čtenář prostřednictvím reportáže setkává s prvními doteky se SSSR, s hranicemi mezi starým a novým světem. První ruské obrysy jsou ve znamení starého, v odlesku baňatých kopulích pravoslavných chrámů. Následovány jsou revolučními symboly, rudými hvězdami, takty Internacionály a samozřejmě úchvatnou ruskou armádou. Když se pak prostřednictvím Tillových slov přiblížíme k Moskvě, všude vládne čilý ruch. Moskva především staví a spěchá. Navíc je otevřená, multikulturní. Všechny národy světa spolupracují a vytváří novou lepší budoucnost.

Sláva ruského umění např. zlatnictví ustoupila a byla nahrazena jiným uměním, uměním literárním. Velkolepé ruské výklady ustoupily skromnosti a ruská duše touží po duševní potravě, protože hlad člověka už nesužuje. Potravu je dostatek. Rovněž alkohol vymizel ze života ruských občanů, ale objevuje se jiný nešvar. Všichni kouří, mladí i staří, muži i ženy.

Ruský člověk je sebevědomý, pracující a jde vstříc nové budoucnosti, která bourá staré uspořádání, soukromé vlastnictví a vše podřizuje kolektivu. Již u dětí je pěstován tento kolektivní přístup spolu s dalšími komunistickými zásadami. Učitel je jim druhem, nikoliv vůdcem. K dětem se přistupuje jako k dospělým. Podílejí se na obraně křehkého nového režimu. Jsou jim dány do rukou (nefunkční) zbraně, předstupují před davu a vedou plamenné projevy za mladou generaci. Děti se staly součástí politického boje, podílejí se na utváření nového ruského světa. Nejsou

¹¹⁵ TILLE, Václav. *Moskva v listopadu*. Praha: Aventium, 1929. S. 20

odstrkovány, opomíjeny. Naopak jsou jejich projevy všemožně podporovány a je v nich vzbuzována hrdost, že jsou nositeli beztřídních myšlenek.

Vězeň v SSSR je především člověkem, který splácí dluh společnosti svou činností. Není jím opovrhováno, není přehlížen, není vyvrhelem, ale je povzbuzován, aby se začlenil do kolektivu, v němž jeho prohřešky budou zapomenuty. Neponese si tak hříchy do dalšího života, nebudou ho omezovat. Zkrátka se přerodí v nového člověka, v proletáře.

Komunistické zásady jsou neustále vystavovány a požadovány. Neexistuje místo, odvětví, ve kterém by nebyla zdůrazňována idea proletariátu. Opoziční názory nejsou vůbec k dispozici. Propagace jediné oficiálně schvalované myšlenky prorůstá všemi vrstvami a člověk je vmanipulován do kolektivu. (Například předrevoluční knihy jsou oproti novým, komunisticky laděným publikacím velice drahé.) Tato náležitost k jednomu obrovskému kolektivu a boj za beztřídní společnost, a to u dětí, pracujících i vězňů, je podporována především vizuálními podněty. Obrazy, plakáty společně s filmařským a divadelním uměním znázorňují sbratření občanů, které doplňují mravní nápisy a značka SSSR, zkřížené kladivo se srpem s rudou barvou. Navíc se může na tvorbě nového umění podílet každý, protože má sloužit zásadám proletariátu, které znají nejlépe právě samotní pracující. Nicméně i umělci se přizpůsobují diktátu a stará díla se upravují, aby mohla sloužit nové potřebě, tj. aby se stalo: „[...] *prostředkem šíření komunistických ideí a spolutvůrcem nové sovětské kultury*.“¹¹⁶ Rovněž filmové umění se v Rusku rozmohlo. Svě uplatnění našel především na venkově, kde jeho účelem není vydělávat, ale vzdělávat a propagovat. Ovšem rovněž má stmelující funkci. Jeho úkolem je propojit myšlení venkova a města.

Tille si zachovává odstup od informací o běžném ruském životě, který líčí přímočaře, bez jakéhokoliv náznaku, že by jej vylepšoval či něco zamlčoval. Ale jakoby svět mimo divadelní prostředí nebyl, jakoby byl jenom nevýznamnou kulisou. Pro Tilleho bylo při cestě do Ruska zkrátka divadlo vším.

7.7. Adolf Hoffmeister

Ačkoliv Adolf Hoffmeister pocházel z dobře situované rodiny, vyrůstal v rodině významného právníka, nadchl se pro komunistickou myšlenku. Byl v této věci velmi

¹¹⁶ TILLE, Václav. *Moskva v listopadu*. Praha: Aventium, 1929. S. 110

činný. Stal se členem mnohých kulturně-politických organizací například Společnosti pro kulturní a hospodářské sblížení s novým Ruskem nebo Levé fronty. Dokonce sám založil po odchodu do zahraničí, do Paříže v roce 1939 centrum pro exilové kulturní pracovníky. Nicméně na počátku třicátých let minulého století také podnikl společně s několika přáteli cestu do Sovětského svazu, z které vznikla kniha reportáží s názvem *Povrch pětiletky* (1931).

Kniha je rozčleněna do několika kapitol. Každá z kapitol zpracovává jedno téma. Přičemž polovina kapitol je psána ve formě dopisů, které jsou adresovány konkrétním osobám. Avšak úplně první kapitola oslovuje čtenáře a odkrývá mu všeobecné informace o dělníkovi a ruském životě. Na pár řádcích je pro nás nahuštěno značné množství podstatných informací, z nichž jsou některé ještě dále rozváděny v následujícím textu.

Sovětská společnost je vylíčena jako činorodá. Revoluční aktivita neustála, transformovala se do pozitivně zaměřené práce. Komunistická společnost je společnost pracujících lidí, z níž je nezaměstnaný člověk vyloučen. Existuje svět výhod (především v rovině zásobování), který pramení z rozvrstvení lidí na lehce a těžce pracující. Avšak i tato oblast je omezena. Těžce pracující je sice přednostně zásobován a to za nejnižší ceny, ale je omezena svoboda výběru. Kolektiv tak čerpá společně. Individualita, touha se odlišit je draze vykoupěna, tudíž chybí. Dělník pod vlivem komunistické výchovy má totiž za to, že má nárok na potřebné věci bez přílišných výdajů. Evropanovi je v SSSR umožněno okamžitě se zapojit do pracovního procesu. Dokonce je zprvu zvýhodněn oproti sovětskému člověku, protože část platu dostává v cizí měně. Ale tento přístup k cizinci je časově omezen a: „*Po dvou letech bývá cizincům položena otázka , bud' se sem odstěhuj s rodinou anebo jed' domů.*“¹¹⁷ Cizinci jsou tedy přinuceni se přizpůsobit komunistické ideji. Nejvyšší mravní hodnoty zastávají členové komunistické strany. Zároveň je nutností, aby byly ochraňovány, protože zbytek světa stále pochybuje o ruském vývoji.

První dopis s ironickým nádechem je věnovaný Ferdinandovi Peroutkovi. Hoffmeister se vysmívá zastrašování a podávání zkreslených informací, jež evropský tisk distribuuje o Rusku. Cesta do SSSR se v jejich podání stává nebezpečnou

¹¹⁷ HOFFMEISTER, Adolf. *Povrch pětiletky*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 8

výpravou, při níž existuje riziko, že člověk zemře. Překroční hranice se Sovětským svazem je pak jen cesta za iluzemi, jež cizinec vstřebává pod přísnou kontrolou „zvěďů“. Rovněž vyvrací informace o nedostatku potravin. Připouští, že některé věci je obtížnější získat, ale vždy je nemožnost si jídlo obstarat. Druhá část dopisu vypráví o velkolepé výstavbě v SSSR, v němž není zatím místo pro detail. „*Všechno hotové je nedodělané.*“¹¹⁸ Avšak Hoffmeister neskryvá nadšení z tohoto vývoje. „*Jen velké věci stojí za život a smrt.*“¹¹⁹ Evropa ustrnula, nebuduje, přežívá ve starém a pomalém koloběhu věcí. Ruský svět tepe vzrušením, nezastavuje se „*[...] a začínají nové, čas letí a pětiletka má jen 4 roky.*“¹²⁰ Středobodem je Moskva, která ztělesňuje proletářské ideály v praxi.

Následují dopisy, které zpracovávají otázku bydlení, jídla a módy. Ubytovací kapacita je nedostačující. Přestože jsou výjimky. „*Vynikající osobnosti*“ mají k dispozici celé budovy. Avšak: „*Nikdo na tato zařízení a dávání přednosti jedincům nehubuje, je samozřejmá a dávno byla vysloužena zásluhami.*“¹²¹ Protože jsou důležitější otázky, tj. uskutečnění revolučních ideálů než osobní pohodlí. Zatímco bydlení je neuspokojivé, jídlo je postačující. Každodenní ruská strava je oproti evropským standardům horší, ale k Sovětskému svazu přistupujeme jako k revolučnímu, novému státu, jež překonal Rusko minulé, a tudíž učinil obrovský pokrok. Ovšem existují v stravování různé stupně. Jsou k dispozici jídelny drahé, v nichž se stravují bohatí cizinci. Pak také několik druhů jídelen (mimo jídelen při továrnách) pro sovětské občany, v nichž kvalita sice pokulhává, ale na druhé straně jsou cenově dostupné všem. Neustále narážíme u Hoffmeistra na oblasti, které jsou určitými způsoby odstíněny. Nikdo nepovažuje toto rozlišování za nedostatky, protože každý má možnost do jedné ze škatulek zapadnout. A i když jsou některé větší a lepší, ruský člověk je spokojen, že má některou k užívání. Žádná není zavřená a nedostupná. To je vyzdvihoáno jako úspěch.

Překvapivě v módě na sobě naráží stará a mladá generace a pak samozřejmě opět evropský život a sovětská praxe. Evropská móda si zakládá na okázalosti. Pracující

¹¹⁸ HOFFMEISTER, Adolf. *Povrch pětiletky*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 15

¹¹⁹ Tamtéž. S. 16

¹²⁰ Tamtéž. S. 15

¹²¹ Tamtéž. S. 21

umouněný člověk je přehlížen. Na východě jsou si rovni. Nestydí se za pracovní šaty. Naopak je nosí s patřičným sebevědomím. Přesto zůstává v starší generaci touha být dobře oblečen. Nicméně přepych je plýtváním časem, pro který není v pětiletce prostor. Především mladí si zakládají na jednoduchosti, přirozenosti. Krásu odhalují ve skutečných rysech člověka. Nesnaží se je zahalovat šperky, šminkami, róbami i proto, protože nejsou k dostání a není čas je uplatnit.

Další tři kapitoly jsou o dětech, vojácích a trestancích. Hoffmeister v nich podporuje obraz, na který jsme již několikrát narazili v reportážích předchozích autorů. V ruském prostředí jsou budoucností děti, které vyrůstají v kapitalisticky nezátížené zemi. Ony se tak stávají nositelem čisté komunistické ideje. Jejich dětský svět není světem princezen a draků, ale žárovek, strojů, továren aj. Armáda je v neustále pohotovosti zasáhnout. Vystihuje ji nejen fyzická zdatnost, ale také kolektivní duch, který bojuje za ruský nový svět. Případná smrt by byla čestnou záležitostí. Trestanec je k těmto ideálům, které nesou děti a armáda, převychován. Jeho přečin vůči společnosti je chápán jako projev nemoci, jenž lze vyléčit v podnětném prostředí. Vězňové se tak učí pracovat v kolektivu, nést odpovědnost jeden za druhého a spolurozhodovat. Také je mu umožněno se vzdělávat, aby se mohl vrátit do společnosti a budovat Sovětský svaz, jak nejlépe dovede. Trestanec se navrácí do běžného života, aniž by byl zatížen svou zločinnou minulostí. Čtenář začne pochybovat, zda existuje jiná cesta, jak se osvobodit. Trestanec se totiž buďto adaptuje, anebo je jeho svoboda ohrožena, protože kolektiv rozhoduje o propuštění jedince.

Oddíl, který má v sobě název reklama, není překvapivě o reklamě na zboží, ale o reklamě komunismu. Plakát je vylíčen jako jedna z nejsilnějších zbraní komunistické propagandy. Moskva je plakáty přímo přesycena. Všude vlaje rudá barva, Leninovy a Marxovi citáty, hesla, výzvy, sliby a přísahy. Plakát hovoří k občanům s cílem, aby vyvolal diskuzi, poučení, úctu k osvoboditelům, ale rovněž aby vyburcoval k činnosti. Plakát nejen oslavuje a podporuje kladné hodnoty, ale funguje také plakát s karikaturami popů, opilých dělníků, nepracujících apod. Tyto pojmenovávají nedostatky a nepřítel, sehrávají tedy i jakousi roli výchovnou a formují obraz nepřítel. Hoffmeister se zpočátku zmítá mezi obdivem a zatvzlostí nad sovětskou agitací. Nakonec převáží uznání, protože k SSSR zkrátka patří rudé prapory, rudá armáda, plakáty, hesla, Leninské koutky.

Hoffmeister, který mimo jiné spolupracoval s Devětsilem a s Osvobozeným divadlem, inklinuje k lehkému, nevázanému vyprávění. Jeho reportáže v celku vyznívají lehce komicky. Komika vyvěrá především ze situací, v nichž se střetává starý ruský svět s pokrokovým (zmínka o veřejných toaletách). Tento zábavný tón podporuje Hoffmeister také několika originálními karikaturami, jež doprovází text společně s fotografiemi. Hoffmeisterovy reportáže vyčnívají mezi ostatními, protože pro nás jako čtenáře byly potěšením a hlavně zpestřením od předchozích těžkopádnějších textů. Avšak i přes vtipné ladění, je to kniha, která vnímá Rusko pozitivně a která témata nijak zásadně nevybočuje od již zmíněných publikací. Snad je jen první reportážní publikací, z níž čtenář získává pocit, že Hoffmeister odhaluje bodrý ruský obraz zcela přirozeně a bez příkras.

7.8. Julius Fučík

Julius Fučík je neodmyslitelně spojen s ruským prostředím a nelze jeho reportážní tvorbu v této práci opomenout. Ačkoliv koketoval v už v dětském věku s herectvím, jeho kroky nakonec vedly do nejedné redakce (např. *Rudé právo*, *Tvorba*, *Haló noviny*). Fučík ve svých článcích vystupoval jako neoblomný stranický propagandista. Vždyť už v sedmnácti letech se stal členem marxistické levice sociální demokracie a v roce 1921 vstoupil do komunistické strany. A přestože mnozí tvůrci propagovali nekritické psaní o SSSR (Olbracht či Majerová), Fučík se nezdráhal vypovědět i o ruských nedostatecích. Avšak ty vnímal jako jednu z fází pokroku, které budou překonány. Fučík poprvé odjíždí na čtyřměsíční pobyt do sovětského Ruska v roce 1930, ze kterého vznikl cestopis s názvem *V zemi, kde zítra již znamená včera* (1932) a ve které právě odhaluje počáteční nesnáze, jež byly ovšem překlenuty. Fučíkovi nelze upřít nadšení z velkolepé ruské myšlenky, jež je patrné již z titulu, který zvolil pro svůj soubor reportáží.

Podobně jako tomu bylo například u Olbrachta, i ve Fučíkově knize se výprava na východ stává nebezpečnou záležitostí, protože je ilegální. Cesta tak dostává punc zakázaného a vzrušujícího. Avšak cesta do SSSR je spíše než cestou do neznáma návratem domů. Domov, který přináší úkryt před útrapami a tíhou nesvobody v cizí a zaostalé Evropě. Jediná ruská země neustále stoupá, rozvíjí se, posunuje hranice, jednoduše řečeno - stále pracuje, tvoří. Je pěstí, která drtí kapitalistický svět, jež upadá do nečinnosti. USA, Německo, Československo zpomalují a proto je jim předurčen

zánik. Naopak ruský člověk, který sice proléval krev, nabývá neustále nových sil. Ty zužitkuje při budování nezávislého Ruska. Odehrává se nový boj, novými zbraněmi. Znalosti, schopnosti a zkušenosti jsou hlavními zdroji v nové průmyslové válce.

Fučík se z počátku ve svých reportážích často snaží vyvracet nepravdivé informace o SSSR, které kolují evropským tiskem a jsou obecně přijímány jako reálné a zastupují veřejné mínění. SSSR je za hranicemi prezentována jako země, která omezuje projev člověka, pokud není v souladu se stranickým oficiálním postojem. Sovětská vláda se tak stává krvelačnou stvůrou, jež vyžaduje nepřiměřené úsilí, vyvolává strach a omezuje lidského ducha. Avšak tato propagace hrozeb a obav z ruského vývoje se ve Fučíkově reportáži zdá jako překonaná. Další šíření nepříznivých zpráv o sovětském Rusku se mívá účinkem a naopak poskytuje prostor pro údiv nad klidnou a přívětivou tváří Ruska a popularizuje jeho hospodářské úspěchy. A i když byly ambice sovětské hospodářské politiky zpočátku (pětiletka za čtyři roky) brány s nadsázkou, jako neuskutečnitelný sen, ruské nadšení a troufalost zároveň ohromovaly. Zbytek světa se nakonec musí vyrovnat s nepopíratelným ruským pokrokem, kterého dosáhlo v rekordním čase. Kapitalistický svět je degradován z mocného a obávaného protivníka v žáka, ke kterému je třeba přistupovat shovívavě, vyvézt jej z omylů a s úsměvem mu ukázat správnou cestu.

Ruského pokroku bylo dosaženo především díky téměř až nadlidských výkonů v nejsložitějších podmínkách a v součinnosti zaostalých a moderních metod práce. Ruský dělník totiž nezná slovo nemožné a jeho slovník postrádá výraz zázrak. Zázraky odešly s vírou v Boha a tvůrcem se stal člověk a jeho práce. Ruský heroismus jde v ruku v ruce se „*socialistickým soutěžením*“, které ovšem, jak jsme výše naznačili, již postrádá význam rivality, ale je „*[...] nejnázornější, nejpatrnější, nejhmataelnější svědectví nového řádu.*“¹²² Ruský dělník se učil od kapitalistických odborníků, aby je mohl překonat a následně jim mohl ukázat, jak pracují oni.

Zatímco dříve byl v zápolení zdůrazňován kolektivní duch, v novém typu soutěži se odehrává boj mezi jednotlivci. Motivací pro úspěch v soutěži jednotlivců není získat výsady, ale dělník je ovládán „*uvědomělým entusiasmem*“. Člověk sice pracuje na svém, ale mé je propojeno s hospodářstvím všech. Neplní příkazy jiných, ale plní svá

¹²² FUČÍK, Julius. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha: Svoboda, 1951. S. 73

přání. Úderníkova (tj. nejlepší pracovník) iniciativa pramení z lásky k práci, a přestože jeho snaha je oceněna, největším uznáním mu je, že poukázal na možnost zlepšení, že stále existuje prostor pro sebezdokonalení. Úderník tak není postaven pouze na piedestal, ale stává se především učitelem. Neměl by vymizet prvek solidarity s kolektivem, s přítelem v práci, ale těžko si představit takovouto uvědomělost. Toto soutěžení odráží jeden podstatný fakt. Po ruském člověku je stále požadována touha po zdokonalování schopností a vynalézavost, tvůrčí duch, sebekritika. To reflektuje například boj člověka s přírodou, s dispozicí vlastního těla nebo požadavek vzdělávání. Přesto zůstává SSSR laskavé k neúspěchu jedince, protože kolektiv je nejdůležitější prvkem při budování nového světa a protože Rusko má možnost čerpat ze znamenitého fondu plného odhodlaných lidí. Pokud ale hovoříme o produkci továren, je třeba překonávat plán pětiletky. Nenaplnění plánu je hanba, ale i stoprocentní plnění je nedostačující. Sovětská země vyžaduje více, člověk je jejím věčným dlužníkem a musí ji rozvíjet, jak nejlépe dovede.

Novén Rusko se ovšem nepotýkalo jen z vnějším nepřítelem, ale zápasilo a stále se potýká i s vnitřními odpůrci. Protivník zahalený do bílé barvy (bělogvardějec) byl rozmetán. Byl to silný protivník, který často byl v převaze, ale postrádal sílu myšlenky, upřímný zájem o vítězství, revoluční nadšení. Nepřítel, který ničil lidské výtvořky a ztěžoval obyčejnému člověku život. Druhým stále aktivním protivníkem je člověk, který postrádá důvěru v ruský pokrok, odmítá se podílet na kolektivní práci a vyhledává nedostatky. Je líný, neustále nespokojený, neinformovaný, schází mu pracovní morálka, holduje alkoholu. K těmto dvěma hlavním vnitřním nepřítelům je do kontrastu postavem ruský dělník. Proletář se nevzdává, přijímá s radostí každou výzvu. Nepříjemnosti překonává s houževnatostí a trpělivostí, protože si je jist pozitivním vývojem. Postrádá smysl v nečinnosti a utrhováním se nad nedostatky, které stejně budou jednou zapomenuty, protože nové Rusko neustále buduje a rozkvétá.

Rusko se rve nejen s předsudky z ciziny, politickými nepříteli, ale také s církví, která brání pokroku. Církev je nejsilnější na vesnici, kam přichází vliv proletářů se zpožděním, a která ještě nemá zkušenost s novými výdobytky, jež změna přinesla. Propaganda církve je silnější a ta stylizuje nové vymoženosti jako ďáblova pokušení. SSSR je v tomto případě opět učitelem, vůdcem, který jemně odkrývá skryté. Ukazuje shnilost náboženství, překrucování faktů, manipulaci s lidmi a především sám sebe neupřednostňuje, nevyzdvihuje své klady na úkor církve.

Fučík se v předmluvě stylizuje do posla, jehož úkolem je jen zaznamenávat a předkládat důkazy. Fučík tak podlehl při sepisování ruské vášni v číslech a grafech, jež je občas na úkor čtivosti reportáží. Přesto dokáže zaujmout a jeho reportáže srší nadějí, jsou příslibem něčeho velkolepého, něčeho životaschopného, odolného vůči všemožným negativním podnětům zevnitř i zvenčí. Jeho reportáže jsou příběhy lidského strádání, odhodlanosti, pracovitosti, úspěchu a radosti. Jako bychom nečetli ani výpověď o skutečném životě, ale pohádku, ve které je zlo poraženo a dobro i přes překážky vždy vítězí, pokud jej doprovází kvalitní pohnutky. Fučíkovy bojechtivé reportáže nedočkavě a s optimismem vzhlížejí k budoucnosti.

7. 9. Marie Pujmanová

Marii Pujmanovou řadíme mezi spisovatele, v jejichž tvorbě byl hlavním tématem život proletariátu a revoluční dění. Proto není divu, že také tato představitelka socialistického realismu podnikla cestu do SSSR. Zkušenosti ze zájezdu, který se uskutečnil v roce 1932, sepsala do knihy *Pohled do nové země* (1932). Kniha je rozdělena do pěti částí, které odpovídají na nejstěžejnější problematiku nového ruského uspořádání.

Sovětský svaz je zemí zaslíbenou, rájem pracujících. Ačkoliv si připouští, že stále jsou oblasti, které nefungují bezchybně a které je třeba ještě vylepšit, zůstává Ruská země prosperující a dynamická. Rusko se tak stává útočištěm, v němž najdou všichni dělníci světa, kteří byli nuceni strádat v imperialistickém prostředí, nový domov, příležitost vést klidný a spokojený život. Na Západě trpěli nezaměstnaností, vedli neutěšený život bez pozitivního výhledu do budoucnosti, ale ruské prostředí je vítá, oceňuje, nabízí nové možnosti, příležitosti k radosti.

Život ruského proletáře je životem v duševním i materialistickém blahobytu. Avšak také žena je tvorem aktivním, který se na spokojeném rodinném životě podílí. Není odsouzena k západnímu stylu života, kde je žena podřízena muži a je omezoována rolí matky. Sovětská společnost je naopak navyklá, že žena má rovnocenné postavení s mužem. Především v profesní oblasti. Její role matky a manželky ovšem zůstává, ale není nejpodstatnější náplní žití. Není upoutána jen k typickým ženským úkolům. Její roli částečně přebírá společnost, která jí poskytla zázemí (mateřská dovolená, jesle, stravovací zařízení), aby se mohla podílet na budoucnosti, na budování SSSR.

Každému občanu, bez ohledu na pohlaví, národnost, původ, jsou dány příležitosti vyniknout a zařadit se do skupiny sovětských hrdinů. Podstata hrdinství spočívá v nadlidském výkonu. Heroického výkonu lze dosáhnout v pracovním nebo sportovním prostředí. Podstatné je, že člověk předčil sám sebe, zdánlivá lidská či přírodní omezení. Překonání domnělých mezí je patřičně propagováno a odměněno. Jméno se objeví v tisku, člověk získává ocenění v podobě diplomu úderníka, hmotné přilepšení, ale je například i zvětšen na fotografii či se stane předlouhou sochy, kresby. Jeho iniciativa, sebezapření a dřina také inspiruje ostatní. „*Lidé tady v mnohém posud strádají. [...] Ale věří v to, co dělají a vědí, co se děje. Mají vyburcovanost lidí velikého poslání.*“¹²³

Dělník je především komunista, který pracuje a žije v kolektivu a na kterého jsou kladeny vysoké požadavky. Mladí dělníci spolupracují a čerpají zkušenosti od starší generace a zároveň naopak. Důležité je se neustále školit, snažit se o pokrok, rozvíjet své schopnosti. Ale, jak jsme naznačili výše, touhu po sebezdokonalení a vědomostech je nutné předávat dál. Hlavním úkolem vedle budování nové sovětské společnosti je předávat její hodnoty okolí. Majerová také poukazuje na to, že dělník nežije pouze v kolektivu, ale že má možnost i fungovat mimo společnost, že se může uchýlit do samoty (např. čítárny, parky kultury a sportu).

V Rusku se zřizují místa jako jsou kina, divadla, čítárny, parky kultury a sportu, ozdravovny, kde může pracující člověk odpočívat aktivně i pasivně, a jež jsou neomezeně přístupné. Životní úroveň dělníků, jejich sociální zázemí se značně zlepšilo oproti carskému režimu. Proto se nijak nikdo nebrání úloze bojovníka. Důležité není jen si udržet zdatného ducha, ale rovněž tělo se musí cvičit, protože povinností ruského proletáře je bránit výdobytky sovětské vlasti proti všem možným narušitelům také fyzicky.

Budoucnost národa leží na bedrech dětí a mládeže. Péče o děti je jeden z předních úkolů ruské společnosti. Ty jsou vychovávány především pro nadcházející revoluční úkoly. Dětem jsou vštěpovány myšlenky na beztřídní společnost, pracovní morálka a je v nich pěstována národní hrdost. Hranice mezi výukou a zábavou jsou rozrušeny, překrývají se. Dětem jsou odepřeny fantazijní pohádkové příběhy a hry.

¹²³ PUJMANOVÁ, Marie. *Pohled do nové země*. Praha: Levá fronta, 1932. S. 41

Podstatné je naopak to, aby vycházely z praxe. V dětech se i ve volném čase pěstuje láska k národu, respekt k pracujícím člověku a zodpovědnost za hospodářský rozvoj. Mládež je nezatížená starým režimem, ale je „nenávratně komunistická“ a schopná. Ruská země je tedy především mravním učitelem, který učí „*lidské důstojnosti rovných lidí*“ a nenásilně ukazuje pravou a jedinou cestu ke klidnému životu.

Stalin, Lenin, pětiletka, východní čas, kladivo a srp, červená barva, hvězda jsou základní emblémy, které se vypálily do povědomí všem, které jsou propagovány veškerým dostupným uměním (nejčastěji výtvarným a filmovým). Reprezentují ruskou zemi, jež je v reportáži spojována s pozitivními přívlastky jako jsou velkolepý, ohromný, bezuzdný, přátelský, cílevědomý, moderní. Pujmanová vytváří pozitivní obraz a ačkoliv připouští v druhé kapitole, že i úchvatné Rusko má problémy, se kterými se potýká, a nijak nejsou před delegacemi zastírány, mlčí a o žádné konkrétní nesnázi se víceméně nedočteme.

Pujmanová se v knize nejspíše pokouší vyjasnit především mlhavé, neúplné informace o Rusku, které kolují v českém prostředí, a proto se zaměřuje na vybrané, nejožahavější témata, která rozpitvává do detailu. Podobnou tendenci můžeme sledovat už u předešlých reportáží (Kopta, Tille). Pujmanová tedy odpouští od formy reportáže, která si kladla za cíl vypsát každou složku života, každý moment cesty a nasměrovala své postřehy konkrétněji. Nelze jí upřít nadšení, které přímo vyvěrá z jejích reportáží, a důvěru v ruského člověka, ale čtenář ztrácí pocit, že si uchovala objektivní pohled.

7. 10. Géza Včelička

Géza Včelička (vlastním jménem Antonín Eduard Včelička), který pocházel z dělnické rodiny a sám měl možnost si vyzkoušet práci dělníka v továrně, si dobře uvědomoval sociální nerovnost ve společnosti a snad proto politickým přesvědčením inklinoval k SSSR.¹²⁴ Géza Včelička značnou část svého života procestoval, neboť si to vyžadoval jeho zdravotní stav, který mu to ovšem posléze už neumožňoval. Avšak v roce 1934 odjíždí jako jeden z členů československé delegace do Ruska na kongres sovětských spisovatelů. Odrazem jeho cesty po SSSR je publikace s názvem *Dvě města*

¹²⁴ Mohli bychom se domnívat, že i jeho volba pseudonymu, je znakem uvědomění si sociálních problémů. Geuza (jméno časem zfonetizovalo na Géza) totiž původně znamenalo žebrák a v 17. století se takto také označovali nizozemští vlastenci, kteří bojovali proti španělské okupaci.

na světě, která vychází o rok později, v roce 1935. V následujícím textu vyzdvihneme několik podstatných momentů reportáže.

Nové hlavní město Moskva je centrem celého sovětského snažení, je úlem, ve kterém se něco neustále děje. Moskva mění svou tvář, dřevo mizí a nahrazuje je beton, mohutné, nezdolné betonové stavby. Dostává tvář, která lépe připadne proletářské zemi. Zatímco staré hlavní město Leningrad má přídomek něčeho evropského tj. starého, zpátečnického. Leningrad je především stálou připomínkou starých časů. Je zakonzervovaný památník, jehož podobu mu vtiskla stará doba, doba carská. Označení bělogvardějec, jež označuje právě to staré, nepřítel proletáře, dokonce nabylo negativního, hanlivého významu a přinejmenším označuje hloupého člověka.

Avšak nemysleme si, že Moskva jako centrum je světlým bodem, ve kterém se soustřeďuje veškerá pýcha SSSR, a všechny vymoženosti ruského pokroku si nárokuje pro sebe. Kolektiv je jeden a snaha dopřát všechno všem se vztahuje i na nejuvzdálenější kouty Sovětského svazu. Ovšem jsou někdy cesty náročnější, ale člověk dobývá celou širokou zemi, podrobuje si ji a zavádí dopravu, elektřinu, přináší obraz a zvuk do mongolských stepí, stejně jako do Moskvy.

Sovětský občan je dlužníkem, který splácí svůj dluh úžasné sovětské zemi, jež mu umožnila žít a pracovat v míru. Při tom je kladen důraz na disciplínu. Ta je jedním z nutných elementů, aby ruská společnost fungovala a aby byl zaručen rozvoj země. Odrazem rozkvětu země je právě probíhající pětiletka, v níž se nezvyklým tempem dosahuje pokroku ve všech myslitelných sférách. Probíhá industrializace, kolektivizace v zemědělství, podporuje se vědecká činnost. Sovětský svaz se stává nositelem pokroku. Rusové jsou hrdí, že jsou schopni neustále přinášet nové vymoženosti, ulehčit člověku práci, zvýšit produkci. Obdivují sami sebe, vychloubají se. Oslavují výsledky, jež jsou schopni dosáhnout v rekordně krátkém čase, a především schopnost konkurovat evropským a americkým výrobkům.

Úderník, nejlepší z nejlepších, pracuje za nejhorších podmínek, nevzdává se, překračuje výrobní plán a vypomáhá ostatním, nedbá na svůj vlastní zájem. To je novodobý sovětský hrdina, jehož úsilí sledujeme od prvního okamžiku, bojujeme spolu o každý krok vpřed. Jsme s ním až do konce a prožíváme s ním radost z dobře vykonané práce. Pak je tu hrdina revoluce. Vydržel všechna muka (chlad, hlad, bití) carských žalářů a přesto nepolevil, snášel utrpení za proletářskou ideu. Nicméně na největšího

hrdinu je pasován Vladimír Iljič Lenin, který „[...] *dal svoje všechno za osvobození ruského dělníka.*“¹²⁵ Sice fyzicky opustil proletáře, ale pro ně není mrtvý, není třeba jej oplakávat a smutnit nad jeho smrtí. Naopak! Stal se přívětivým průvodcem dělníkovým životem, který ukazuje správný směr a inspiruje.

Avšak ruský člověk se umí i radovat z jiných záležitostí, ne jen z práce. Člověk se učí novým věcem, které nebyly dříve dovoleny, byly nedostupné. Jsou vystavěny parky, v nichž se učí tancovat, zpívat, ovládat nové sporty (kolečkové brusle, parašutismus, létání, box aj.). Se stejnou radostí a s elánem jako k sportovním aktivitám přistupují také ke vzdělání, které není nikomu odepřeno, všichni mají stejné příležitosti. Neexistují žádná kritéria, není podstatná národnost, původ ani pohlaví. Žena se může chopit jakékoliv činnosti, pro kterou se rozhodne, stejně jako muž.

Přestože je neustále propagována jedna mysl, jeden kolektiv, jsou jedinci, kteří hledají cestu k novému systému hůře a narušují jej kriminální činností. Sovětská společnost se je snaží nasměrovat, převychovat. Je kladen důraz na nenásilné zapojení do pracovního procesu, ve kterém učí disciplíně a formují charakter člověka, a do kolektivu, v němž se učí zodpovědnosti za svá rozhodnutí. Nakonec se takto převychovaný jedinec připojuje k proletářské myšlence a za svůj nový sovětský svět pracuje jako jeden z nejlepších. Vyvrhel se proměnil na pýchu společnosti.

Náboženství je záležitost „reakční“ a ačkoliv je SSSR oficiálně liberální zemí v otázce víry, nábožensky založený člověk s biblí je postaven do pozice možného nepřítele. Církev je ohavná a nedůvěryhodná, ztrácí svůj lesk. Církví zbyli žebráci a ostudní popi. Pro cokoliv božského v nové sovětské skutečnosti není místo a staré dřevěné kostely musí ustoupit betonu a často dokonce protináboženskému muzeu. Náboženství je tedy přežitkem, které ovšem stále představuje nespécifické nebezpečí. Nejúčinnějším prostředkem v boji s náboženstvím je osvěta. Pokusit se vyvrátit církevní univerzální pravdu.

Včelička svoje reportáže píše vzletně a i ty nejbanálnější věci popisuje poetickým jazykem. Ruské prostředí se stává omamným oparem, v němž se ovšem pohybujeme lehce a zmocňuje se nás pocit bezpečí s štěstím. „*Šestina světa*“ v člověku vyvolává pocit čisté radosti ze života a práce v sovětském prostředí, zatímco ve zbytku

¹²⁵ VČELÍČKA, Géza. *Dvě města na světě*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 29

světa se člověk zmitá mezi zoufalstvím a nejistotou. Je „jedinou zemí“, která je stvořena pro spořádaný život. Včelička nahlíží na sovětskou zemi zcela nekriticky a reportáž přirovnáváme k ódě, jež opěvuje vitalitu nového ruského světa.

7. 11. Gide vs. Neumann

V následující části se budeme zabývat knihou Stanislava Kostky Neumanna *Anti-gide*, ale abychom publikaci uchopili správně, je třeba se nejprve seznámit s autorem, se kterým Neumann polemizuje. Proto zde předkládáme obraz Ruska, tak jak ho vidí francouzský prozaik a dramatik André Gide v knize *Návrat ze Sovětského Ruska* (1936). Spisovatel Gide (1869-1951) na počátku třicátých let dvacátého století usiloval o sociální změny ve společnosti. Okouzil ho komunismus a v roce 1936 dokonce navštívil Sovětský svaz. Po návratu sepisuje knížku, jež vypovídá o rozporu mezi jeho představami a sovětskou skutečností. Reportáž byla po vydání ostře kritizována a levicově orientovaní intelektuálové považovali Gidovu knihu za protisovětský pamflet.

7.11. 1. André Gide

V úvodu Gide upozorňuje na praxi, která je v jeho očích uplatňována při tvorbě reportáží o SSSR. Je přesvědčen, že přívrženci v Evropě z lásky k sovětskému Rusku odmítají vidět nebo si připustit pravdu o této zemi. Odmítají kritizovat velkolepou ruskou zemi a dopouštějí se lži. Rovněž Gide viděl v evropském prostředí Rusko jako úžasnou zemi, jako vůdce. SSSR bylo zemí, kde se utopie stává skutečností.

Všechny kapitoly jsou jednoduše označeny číslicí, v první z nich čteme především o ruském lidu. Gide je mile překvapen srdečným přijetím a nekonečným úsměvem, který na něj vrhají všichni okolo a prolamují nedůvěru a cizost. Ruský člověk je vyjeven jako velmi přátelský, jenž probouzí v druhých pocity sounáležitosti. Hovoří o velkém bratrství mezi soudruhy i mezi cizincem a Rusem. Nicméně Gide zdůrazňuje, že k životu nepatří jen bezelstný smích, ale musí být v něm i místo pro posměch, aby z člověka vyrostla osobnost, protože: „Z děcka neschopného posměchu vyroste mladík důvěřivý a podřizující se, na němž vy, posměváček, budete kritizovat konformismus.“¹²⁶ Zdá se, že ona přizpůsobivost začíná v Rusku převládat. Napadne čtenáře, když čte, že každý trpělivě čeká v řadách, v klidu, bez hádek. Nebo když čteme pasáž, ve které profesor přednáší běžným lidem odborné přednášky o historii, geografii, anatomii. Či

¹²⁶ GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 13

o pohřbu Maxima Gorkého, při němž se lidé sejdou na Rudém náměstí a při němž se jim v tvářích zrcadlí zármutek. Gide si klade otázku, kým byl Gorkij, že děti, ženy i starci vyjadřovali smutek. Ovšemže Gide obdivuje, jak se slušně a bez nátlaku k sobě všichni navzájem chovají, jak poslouchají náročné přednášky s grafy, ale pokud nahlédneme na situace z jiného pohledu a v součinnosti se zmíněným konformismem, napadá nás, jestli se nejedná právě jen o bezmyšlenkovité plnění úkolu. O povinnost, kterou je třeba si odbýt, protože je očekávána.

Velmi pozitivně vnímá Gide i mládež, se níž se setkal při cestě vlakem. Nejprve je sice rozčarován, že mají k dispozici speciální vagon jako hosté z ciziny, že je oddělován od prostého ruského života. Gide se ale pokouší poznat Rusko, proto si vydobude návštěvu jiného, obvyklého vagonu. V mládeži je zakořeněn pocit, že neexistují překážky. „*Komsomolec se nikdy nepokládá za poraženého.*“¹²⁷ Na Gide působí mládež svěže, hovoří o prodlouženém mládí. Porovnává francouzskou a ruskou mládež: „*Mládí hýří sliby; u nás jinoch přestane velmi brzy slibovat a sliby plní. Už od čtrnácti let všechno tuhne. Z obličejů už nevyčteš úžas před životem, ani nejmenší naivitu. Děcko se stává skoro ihned mladým mužem.*“¹²⁸ Čtenáře může sdílet nadšení s Gidem a pozitivně přistupovat k tomu, že mládež je ještě nadšená bytím a převládá u ní pocit nepřemožitelnosti, ale rovněž se může čtenář ptát, jestli tato naivita, snad dokonce až neinformovanost není chybou.

V druhé kapitole jsou některé postřehy z první prohlubovány a jsme v nich utvrzováni. Avšak nejprve se Gide zmiňuje o dvou městech. Pěterburg je zástupcem starého a Moskva odráží novou, budoucí tvář Ruska. Z porovnání vychází lépe to staré. Gide píše: „*Neznám krásnějšího města; harmoničtějších zásnub kamene, kovu a vody. [...] Duch se tam pohybuje lehce a radostně*“¹²⁹ Moskva je opakem, svým chaosem a neuspořádáním působí tíživě na ducha. Dokonce i u nových budov postrádá krásu. Avšak Gide se soustředí na dav. Hovoří o negativech, které přináší beztřídní společnost. Pozoruje, že se vytratila různorodost a potřeby byly shrnuty do jednoho možného požadavku. Jedinci se nijak od sebe neodlišují, individuum splývá s davem. Rusko nestíhá vyrábět. Všeho je nedostatek, na všechno se čeká nesmírně dlouho. Proto nelze

¹²⁷ GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 16

¹²⁸ Tamtéž. S. 17

¹²⁹ Tamtéž. S. 19

hovořit o kvalitě či líbivosti výrobků, obojí převyšuje požadavek kvantity. Gide se pozastavuje nad schopností ruského lidu tiše a klidně čekat, navíc častokrát bezvýsledně. Z pohledu čtenáře jednoduše rezignovali. „*Ale Rus je něčím více než člověk rezignovaný: zdá se, že nachází radost v čekání a udělá vám z čekání potěšení.*“¹³⁰, pozoruje Gide. Narážíme na konfrontaci ve vnímání mezi Rusem a Evropanem. Zatímco Rus obdivuje ruský pokrok ve kvalitě potravin, Evropan běduje nad jakostí jídla. Ujasněme si, jak lze vnímat tento postřeh. Rusko hodnotíme záporně, pokud budeme porovnávat s evropskou nabídkou a kvalitou pochutin, kterou Gide jako Evropan zná. Avšak jestli bychom porovnávali úroveň stravy před revolucí a po revoluci a z pozice běžného Rusa, nejspíše bychom ji hodnotili rovněž jako úspěch. Důležitými prvky v ruském životě jsou práce a továrna. Ruský lid rád předkládá cizincům pokroky, jichž docílil usilovnou prací. „*Jak mi říkali, docílil toho, že vykonal v pěti hodinách práci osmi dnů [...]. Odvážím se otázky, neznamena-li to, že s počátku potřeboval osmi dnů, aby vykonal práci pěti hodin? Ale otázka nebyla pochopena a raději mi neodpověděl.*“¹³¹ Dostáváme se k myšlence velkolepého Ruska, které překonává nemožné, ale Gide si klade otázku, zda v porovnání s jinými spíše nedosáhli standartu. Žádoucí jsou tedy pozitiva, nepříznivé myšlení je potlačeno. Soutěžení a překonávání zdánlivě nemožného se stalo nedílnou součástí ruského pracovního života, protože zdar přináší výhody a „*[...] každý kolchoz je autonomní a vzájemná pomoc neexistuje.*“¹³² Jedinec existuje jen skrze kolektiv. Štěstí není otázkou naplnění osobních tužeb, ruský život je naprosto odosobněn. „*Štěstí všech lze dosáhnouti jen odindividualizováním každého. Štěstí všech lze dosáhnout jen na útraty každého. Abyste byli šťastní, buďte konformní.*“¹³³

Zdá se, že se konformismu nedá vyhnout a ovládl všechny. Lid je totiž vychován k jednotnému názoru, který přijímají zcela nekriticky. Výchova k němu začíná v dětství a nikdy nekončí. „*Každého rána je Pravda informuje o tom, co se sluší vědět, myslit, věřit. A nevyplácí se vybočit z tohoto rámce.*“¹³⁴ Jelikož jsme si řekli, že individualita je

¹³⁰ GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 20

¹³¹ Tamtéž. S.23

¹³² Tamtéž. S. 24

¹³³ Tamtéž. S. 25

¹³⁴ Tamtéž. S. 26

zničena, nelze očekávat diferenciaci v názorech. Podobně je totiž osobitost myšlení odsunuta, zakázána. Lidem je předepisováno, jak mají o věcech smýšlet. „*Jejich štěstí je uděláno z naděje, důvěry a nevědomosti.*“¹³⁵ Gide na pozadí těchto požadavků postrádá jakoukoliv kritiku. „*O linii samé se nediskutuje.*“¹³⁶ Uměle je udržován odstup od informací ze zahraničí a zároveň je interpretována cizina jako místo, kde se nedosahuje výsledků Sovětského svazu. „*Nedbají-li ostatně o to, co se v cizině děje, starají se mnohem více o to, co si cizina o nich myslí. Hlavně jim záleží na tom, aby věděli, zda se jim dostatečně obdivujeme. Hlavně se bojí, že nejsme dostatečně informováni o jejich úspěších. Nepřejí si ani tak, abychom je informovali, jako abychom je chválili.*“¹³⁷ Gide sleduje podobné smýšlení už u dětí. O Rusku hovoří pouze v superlativech. Cokoliv mimo Sovětský svaz je temné a dělníci nešťastní, protože štěstí se kloubí s revolucí. Gide píše o „*komplexu superpriority*“. Vystavují tedy svoje úspěchy a krásy SSSR na obdiv a dožadují se uznání.

Náboženství je odstraněno a je nahrazeno kultem osobnosti Stalina. Stalin je mocný, vznešený, všudypřítomný a nedosažitelný pro obyčejný lid. Přesto Gide vyjadřuje kritiku tohoto nedotknutelného vůdce. „*Říkat, že Stalin má vždycky pravdu, znamená říkat, že Stalin má právo pro všechno i důvod. [...] diktatura jednoho člověka, nikoliv sjednocených proletářů, sovětů.*“¹³⁸

V předposlední kapitole Gide rozebírá otázku umělecké tvorby. Podle něj spočívá síla spisovatele v jeho revolučnosti, ve snaze být nekonformní, avšak v ruském literárním světě funguje jeden typ tvorby. SSSR podporuje autory, kteří píšou díla, jež jsou srozumitelná pro široké masy. Obsah je v ruské praxi povýšen nad formu, ale pokud je nakloněn určitým směrem. Hodnota díla spočívá v tom, jestli odpovídá generální linii, tj. jestli je konformní. Jelikož lidé jsou nasměrováni k jednotě sdílení, čtenář ani nevyhledává jinou tvorbu, i ve „výběru“ se podřizuje straně. Podle Gida autor může sepsat výrazné dílo jen tehdy, pokud není nijak svázán.

¹³⁵ GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 26

¹³⁶ Tamtéž. S. 27

¹³⁷ Tamtéž. S. 28

¹³⁸ Tamtéž. S. 39

Gidova reportáž zpočátku osciluje mezi obdivem a zpochybňováním ruské země a jejích myšlenek. Postupně převažují negativní postřehy, ale jak píše v poslední kapitole: „*Sovětský svaz nás stále ještě učí a udivuje.*“¹³⁹ Nezanevřel nad touto zemí a jejím lidem, ale poukazuje na jevy, které mohou ještě stále velkolepou myšlenku beztrždní společnosti ohrozit. Kritizuje především dva jevy, které ovlivňují různou mírou všechny sféry života. Konformismus a komplex superpriority.

7.11. 2. Stanislav Kostka Neumann

S Gidovým obrazem Ruska nekoresponduje obraz českého spisovatele Stanislava Kostky Neumanna, který se angažoval v komunistické straně od počátku, a ačkoliv byl v roce 1929 vyloučen ze strany pro kritiku její bolševizační orientace, zůstal nadále věrný základním myšlenkám komunismu a pokusil se obhájit svoje vidění Ruska například v knize *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a ilusí* (1937). Neumann si vybral formu vyprávění, v němž odkrývá svému „*mladému kamarádovi*“ Rusko, tak jak on je vidí, a ve kterém polemizuje obzvláště s „*naivním a domýšlivým sobcem*“, s Andrém Gidem. Neumann se pokouší vytlačit Gidův obraz, snaží se ho označit za přelud. Vždyť samotný titul knihy zaznamenává Neumannovo úsilí odrazit Gidovy předsudky a odhalit, co je skutečně shnilého a co je naopak půvabného na ruské zemi. My nahlédneme do druhého vydání z roku 1946. Neumann se odvolává také k jiným Gidovým textům, nikoliv pouze k výše uvedenému. Ovšem to nic nemění na tom, že zmíněná kniha je dostačujícím náčrtem postoje francouzského spisovatele k ruské látce.

Neumann vyzdvihuje pospolitost ruského lidu, jeho odvahu, zdůrazňuje kolektiv, který je silný a zdravý. Lidské štěstí spočívá v sounáležitosti, v bratrství. Štěstí nelze měřit hmotnými statky, nelze na Rusko aplikovat měřítka ziskuchtivé a hýčkané Evropy. Podporuje boj ruského lidu, který se rozhodl vzbouřit se hrabivosti. Neumann napadá Gida, jeho nedostatečnou informovanost. Pro subjektivitu není místo. Štěstí se odráží v práci a v boji za blaho všech, nikoliv v množství a líbivosti materiálních věcí. Štěstí lze odhalit v každém i v nejobyčejnějším okamžiku. Avšak Evropan navyklý na to, že se štěstí kloubí s jeho osobním blahem, majetkem, ztěžka porozumí ruskému prostému smíchu.

¹³⁹ GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937. S. 48

Podobně jako majetek vytvářel po staletí bariéry mezi lidmi a stal se hrozbou, stejně tak náboženství ztělesňuje nebezpečí, protože vyrůstá z nevědomosti. Avšak osvobozený lidský duch a schopnost člověka intelektuálně se vyvíjet, člověka přivádí k jednotě, ke kolektivu, v němž je ukryta všechna tvořivá síla. Individuum této tvůrčí energie nemůže dosáhnout, bůh ztratil moc a nelze ho nahradit jiným; náboženství jedno nelze převléci do jiného, protože lid se již nepotřebuje dovolávat spravedlnosti. Pro individua, božstva už není místa, všechna moc náleží kolektivu, jenž slova přeměňuje v činy. Bourá hranice toho, co se zdálo být nemožným, což bylo dříve nesprávně žádáno po Bohu.

Svoboda se odráží rovněž ve svobodě ducha, který je povznesen nad všechna třídní kritéria. Intelektuál buržoazie, individualista ducha byl osamocen. Izolován ve svém světě, který byl odříznut od pracujícího lidu. Pro Neumanna je Gide stále zástupcem uzavřeného intelektuála, jenž se nepodílí na chodu společnosti a na jeho blahu, jenž chrání pouze své zájmy. Intelektuálštinou, slovy a obrazy mocně vzdáleným slovům a obrazům pracujících, mluví církev a páni. Využívají svá slova k tomu, aby pracující lid odklonili od zájmů bojovat za lepší pozemský svět, aby umlčeli pobuřující hlasy, revoluci. Lidu je bližší skutečnost, než svět kreslený slovy intelektuálů.

Svoboda člověka se často slučuje s majetkem: „*To je ta slavná svoboda, za které shnilý Rockefeller rozhoduje o miliardách a mladý, zdravý, silný dělník s rukama v kapsách hledá po ulicích špačky nebo se ohlíží po housce, kterou by z hladu ukradl.*“¹⁴⁰ Svoboda není v tomto případě dostupná všem, ale jen pro ty, kteří disponují penězi. Svoboda se stala kusem papíru. Nicméně silný lidský proud, jejich vzpoura je schopna rozmetat onen kus papíru a vydobýt svobodu pro celé lidstvo. Nová svoboda, nový řád mohou vyvstat z lidské pospolitosti a rovnosti. „*Socialismus nemůže dovolit, aby kdokoli hlásal, co mu napadne, aby kdokoli psal a tiskl, co mu napadne...*“¹⁴¹ Při tomto procesu je důležitá kázeň a odsun individuality. Zatímco Gidova svoboda je vlastní, osobní svoboda a taková nikdy neexistovala a nemůže ani existovat. Gide „*[...] musí viděti v Sovětském svazu počátky nové, pravé, skutečné svobody lidstva.*“¹⁴² Uniká

¹⁴⁰ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Praha: Nakladatelství svoboda, 1946. S. 55

¹⁴¹ Tamtéž. S. 59

¹⁴² Tamtéž. S. 64

mu jedna z největších myšlenek, které radostně bují v sovětském Rusku. Konformismus je „[...]sjednocení myslí k velkému dílu.“¹⁴³ Je třeba odhlédnout od drobných chyb, pokud se směřuje vpřed, ale je místo také pro kritiku. Už zdánlivě obyčejný vzdech nad kvalitou polévky se stává hodnocením vládní linie, protože tím je vyjádřen nesouhlas s úrovní sovětského života, která je jednou z hlavních náplní práce ruské vlády. Avšak čteme rovněž, že politické kritiky není vlastně ani třeba, protože se nestřetávají různé třídní zájmy. Z toho vyplývají radostné životy dělníků, kteří jsou srozuměni s tím, že ačkoliv dnes pokulhává jejich blahobyt za evropským standardem, mají jistotu, že zítřek bude lepší než dnešek. „*Jak by nebyli šťastnější než dělníci francouzští [...], kteří se dřou pro cizí na cizím, nemajíce ještě svou vlast osvobozenou od vyžírání...*“¹⁴⁴ Proto neustává zápas. Rusko je neustále v pohybu, protože ruský člověk, jako součást kolektivu, usiluje svou činností o pravdu, spravedlnost a pravou svobodu. Toto úsilí ještě není završeno.

Zajímavým se pro nás stává, jakými přívlastky je častováno Rusko. Ty nám vypovídají o tom, jak je v knize ruské prostředí vnímáno. V jedné z kapitol je nositelem jara. Jaro přeneseně vyvolává pocity očisty. Staré, nepotřebné věci odnesl sníh a probouzí se něco nového, velkolepého, životaschopného, plodného. Zároveň něco ještě v rozpuku, citlivé, co je příslibem něčeho dobrého. Pozoruhodné je i sledovat Rusko v pozici protivníka. Odpůrce Ruska ztělesňuje velká západní demokracie, která nabývá samozřejmě negativních vlastností. Je krátkozrakým nepřítelem, zbabělcem, který není ve svém počínání jednotný. Kdežto realistický Sovětský svaz oplývá trpělivostí, lpí na svých zásadách a usiluje o rovnost. Rovněž se nezalekne a je schopný ubránit svůj lid. Sovětský dělník je dělník ozbrojený. „*Především lid sám musí být na stráži, lid, který nestrpí, aby s ním bylo žertováno.*“¹⁴⁵(s. 100) Moc je dána lidu. Avšak je dbáno, aby lid zůstal obezřetný, aby „*nezpychnul úspěchy*“ a aby se „*oddával sebeklamu*“. Všichni se zajímají o všechny a neexistuje diferenciací na mužské a ženské úkoly. Stávají se rovnocennými partnery v životě i práci. Důraz je kladen na sebevzdělávání, protože kvalifikovaní lidé dokážou posouvat hranice. Nečinnost není tolerována.

¹⁴³ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Praha: Nakladatelství svoboda, 1946. S. 68

¹⁴⁴ Tamtéž. S. 73

¹⁴⁵ Tamtéž. S. 100

7.12. Shrnutí

Na závěr kapitoly se pokusíme o krátké zhodnocení těchto na sebe narážejících obrazů. Byli jsme svědky toho, že na některé podněty pohlížejí stejně, berou je na vědomí, neschovávají je před čtenářem, ale přesto se v hodnocení těchto jevů liší. Základní rozkol mezi Gidem a Neumannem spočívá v celkovém nahlížení na stav ruské skutečnosti. Gide zmínil, že jeho představa byla, že se utopie uskutečnila, ale došel k závěru, že se mýlil. Neumann si je vědom, že revoluce a nový ruský řád jsou ještě nehotoví. Ale je nutné na ně nahlížet jako na proces, který ještě není završen. Uvědomuje si potřebu pracovat na stavu věcí, vštěpuje nutnost být vytrvalý. Myšlenka beztržní společnosti je rozhodně naplňována, ale je třeba více trpělivosti na to, aby se realizovala zcela.

Přes nedostatky, které panují v zemi, postrádá Gide kritiku a sleduje pouze konformismus, potlačení individua. Ztrátu různorodosti vnímá negativně, jako záležitost, která oslabuje Rusko. Neumann si uvědomuje také tuto jednotnost, ale naopak ji vyzdvihuje. Jednotnost je velká výhra revoluce. Právě propojení jedinců v jeden kolektiv, v jednotu smýšlení, jenž se odráží i v maličkostech, je skutečné štěstí a svoboda. Jedinec nedosáhne štěstí, protože je vždy na úkor jiných. Proto ani není místa pro kritiku, poněvadž jedinec není definován a kolektiv je celistvý. Není nutné vznášet námitky, vybírat z nepřebných možností a hledat kompromisy. U Neumanna není radost spojena s rozvojem jedince a s úrovní kvality materiálního zabezpečení, ale s každodenní prací, v boji za kolektiv a v překonávání zdánlivě nemožného.

U francouzského autora se vtírá pocit, že náboženství nebylo ukončeno, ale nahrazeno. Diktát církve a cara byl nahrazen diktátem Stalina a vůle proletariátu udušena. Navíc se také utlumuje různorodost smýšlení ruského národa tím, že jsou publikovány jednolitě texty. Jiný, individualistický pohled je uměle umlčován. Neumann naopak vkládá důvěru do ruského lidu a zdůrazňuje ruskou duši jako duši prahnoucí po informacích. Vzdělaný lid nemůže věřit v Boha a neskutečný svět, který dříve vytvářeli lidé, jež sami sebe před revolucí označovali za intelektuály. Tito jedinci vytvářeli svůj vlastní nereálný svět, prahli po vlastním štěstí. Avšak ruský lid žije ve skutečném světě, který jako kolektiv utvářejí, a proto už nelze nahradit vůli Boha za vůli jiného Boha, jedince. Nicméně aby byla myšlenka pospolitosti, svobody lidstva a tedy beztržní společnosti vykonána, nemůže si psát kdokoliv cokoliv. V tuto chvíli se

opět dostáváme zpět k Neumannově tvrzení, že proces ještě není u konce a je křehký, tudíž je nutné, aby jej všichni společně chránili.

8. Shrnutí analýz reportážní produkce

Na závěr kapitoly se pokusíme o shrnutí analýz. Vyzdvihneme několik opakujících se prvků, které občas mohou i obsahovat třecí plochy a narušovat jednohlasný postoj. Protože jsme si mohli povšimnout, že čtenáře zaplaví většinou pozitivní reportáže, ale našly se i takové publikace, které je narušovaly. Ale jejich negativní postřehy se víceméně ztrácejí. Už teď lze říci, že se na idealistickém obrazu podílela mohutná sovětská propaganda, která využívala mnohých prostředků k názorovému ovlivňování. Bylo to především divadlo, film, rozhlas a tisk. Zvolila si několik témat, která posléze v médiích předkládala svým občanům na každém kroku. Kladný přístup k ruskému vývoji podporuje i fakt, že v reportážích téměř postrádáme přímou kritiku a jakoukoliv domácí politickou konkurenci. Zahraniční postoj (delegací) často uznával pokrok SSSR a tím také vynikal nový režim v očích veřejnosti. Přesto sovětská vláda vyzdvihuje možnost kritiky a její úlohu jako pozitivního elementu při rozvoji proletářského státu. Avšak často se setkáváme s tím, že kritici nového režimu přehodnocují svůj postoj a stávají se součástí procesu na obhajobu SSSR. Rusko se totiž stává dynamickou zemí, jež si podrobuje zemi, vzduch i vodu, a v kontrastu se stagnující Evropou, která symbolizuje starý, nemocný, nesvobodný svět, je sovětský svět rájem.

SSSR je zcela určitě prezentováno jako ráj pracujících. Zatímco jiné země se potýkaly s nezaměstnaností, Rusko ještě postrádá pracovní sílu. Sovětský svaz je strmě na vzestupu v celé řadě průmyslových odvětví, ale zároveň se pouští do nových projektů, které také ovládne. Kolektivizace a nástup nové techniky je totiž cestou k vyšším výkonům. Inovace je celý ruský svět. Neustále se buduje, vynalézá a vylepšuje. Infrastruktura se také zlepšuje. Ať už je to rozšíření vlakového spojení, používání nových dopravních spojení (letectví), rozvoj automobilismu nebo výstavba komunikací v odlehlých částech země. Zdůrazňuje se hlavně fakt, že sovětský průmysl je schopný něco takového vyrobit podobně jako Evropa nebo USA a dokonce vytvářet i nové světové rekordy. Často sice naráží při realizaci na nesnáze (např. střetnutí starých postupů s novými, boj s přírodou, nedostatek materiálů), ale lidé nepodléhají a jejich snažení je vždy korunované úspěchem. Sociální a materiální zázemí dělníků (kulturní a stravovací zařízení,

zázemí podniků, výchovné instituce aj.), které se značně zlepšilo oproti původnímu životnímu stylu za cara a jež se sebou přináší vývoj porevolučního Ruska, zefektivňuje jejich pracovní nasazení a podporuje jejich kladný postoj k probíhající pětiletce.

Sovětská kultura je líčena jako nástroj vlády, jež má za úkol utvářet a podněcovat kladný přístup k sovětskému vývoji. Několikrát jsme v analýze reportáží naznačili, že fungovala jakási cenzura, která vybírala vhodné údaje (výběr údajů, jež vrhají dobré světlo na komunisty či kolektiv) a kontrolovala přístup k jiným informacím (oficiální tisk). Umění samotné se snažilo pak strhnout hranice mezi životem a tvorbou, umění mělo odrážet sovětskou skutečnost. Umění tak často neslo kromě umělecké funkce, také propagační a výchovnou. Například výtvarné umění, přesněji plakátové umění propagovalo vítězství revoluce, technické novinky, komunistické zásady, ale zobrazovalo také nepřítele národa a škůdce sovětského pokroku.

SSSR je také jednou obrovskou školou, která vštěpuje svým lidem komunistické zásady, a jejím úkolem je vytvořit nového člověka. Všechny státní instituce, ať už výchovné ústavy, dělnické odbory nebo rudá armáda především vzdělávají. Neexistuje učení bez ideologického zabarvení, které vštěpuje pozitivní komunistické hodnoty a vědeckotechnický pohled. Snahou je očistit starou generaci od buržoazního myšlení a mladou před ní uchránit. Na státu leží zodpovědnost za výchovu dítěte. V mládeži a dospělých se pěstuje sebekorekce a zájem o druhého.

Revoluce přinesla rovnost, která neměla jen smazat rozdíly mezi společenskými třídami, ale také přinést rovnocennost mezi ženou a mužem. Postavení ženy jednoznačně prošlo výraznou změnou. Bylo osvobozena od domácího otroctví, ve kterém je závislá žena na muži a pečuje o děti. Rusko vybudovalo vývařovny, jesle, školky, aby mohla žena vykonávat zaměstnání a stát se plnoprávným členem společnosti a podílet se na budování nového řádu. Otázkou zůstává, jak se podařilo vymýtit třídní rozdělení. Ruština prošla změnou, některá označení zmizela a jiná byla zavedena. Změny se prosadily, protože bylo třeba označit nové skutečnosti a změnit pohled na věci, které v sobě nesly označení jedné či oné třídy. Avšak během analýz nás napadalo, že v některých oblastech nastala pouze jazyková změna, ale společnost stále žije v kastách. Nicméně odpor k nim

odpadl, pod tíhou radosti nad pozitivním vývojem, jež se dotýká všech. Každý si mohl totiž urvat svou část oproti předešlé carské době. Anebo ruský člověk přivykl konformismu, který zmiňoval ve své reportáži Gide a o který jsme se otírali už při předešlých analýzách.

Definice nepřítele a obrana před ním je výrazným tématem reportáží. Vnější nepřítel je vlastně zbytek světa, který neuznává Sovětský svaz a jež zotročuje své dělníky. Jelikož můžeme hovořit také o tradici v ozbrojeném boji (první světová válka, revoluce, carská tažení), není překvapující, že je kladen důraz na bojovou připravenost. Voják se prezentuje jen jako fyzická zbraň, ale také je uvědomělým obráncem sovětské politiky. Armáda společně s proletáři, kteří mají rovněž povinnost v sobě rozvíjet bojového ducha a udržovat fyzickou sílu, je plně připravena bránit výtěžky své vlasti. Vnitřní nepřítel je člověk stojící mimo zaběhlá pravidla, člověk vymaňující se z kolektivu, člověk individualista. Je vyžadováno, aby se všichni zapojili do pracovního procesu, aby se zařadili do davu, nerozvraceli kolektivního ducha a nepodřývali jeho pracovní úspěchy. SSSR takovéto delikventy nenásilně obrací a zapojuje do kolektivu. Často jsme odkryli idealizovaný obraz chuligána (děti, vězni, individua, imperialista aj.), který se transformuje pod vlivem převýchovy v úderníka, jež převyšuje plány o X procent.

Diplom úderníka získává nejlepší z nejlepších. Je novodobým sovětským hrdinou. Kloubí v sobě ty nejlepší kvality a často několikanásobně převyší běžného člověka. Často tedy vyvine nadlidské úsilí při plnění úkolů, nebo na vlastní kůži nese nástrahy prostředí, pracuje v extrémních podmínkách a nasazuje vlastní život. Dalším typem hrdiny je člověk vědec (I.P. Pavlov v reportáži E. E. Kische), který celosvětově uspěl. Zároveň je to vědec, který není uzavřen a odtržen od kolektivu. Posledním hrdinou je typ revoluční, voják, někdo, kdo významně přispěl k rudému vítězství. Hrdinou proletariátu se může stát i žena. Avšak nejvyšším hrdinou, ke kterému vzhlíží každý z hrdinů těchto třech skupin a který nahradil snad i Boha, je Lenin.

Otevřeli jsme téma náboženství. V náboženství se také nejčastěji rozchází stará a mladá generace. Náboženství je stálým symbolem carského Ruska, který ještě stále funguje. Starší generace vzhlíží k Bohu, ačkoliv pro mladé je přežitkem, jež jen člověka omezuje a brzdí. Víra zahaluje skutečnost do lži a

proletáři už nechtějí být klamáni. Odmítají spoléhat na Boha, na jeho spásu. Člověk v kolektivu tvoří a bourá, společně budují pozemský ráj. Starší generace nesdílí takovéto nadšení z revoluce, těžko opouštějí své tradice a staré osvědčené postupy.

Nový ruský člověk nepodlehł ovšem jen nadšení, ale superlativismu. Hrdost z progresivního vývoje, z revolučních událostí a životaschopnosti komunistické myšlenky. Ruský proletariát byl národem vyvolený. Byl předurčen k tomu, aby ukázal cestu všem proletářům trpícím v imperialistickém světě, aby ukázal, že změny, které nastartovala revoluce, nejsou hradem z písku, jež se po čase promění v prach. Ale že dokonce funguje lépe než jakékoliv jiné systémy a je nezničitelný a spravedlivý. Celý svět zjistí, že neexistuje jiná cesta, než cesta, kterou se vydal ruský lid. Rudá hvězda pohltí zatuchající Evropu a přerodí se v nový silný západ.

9. Závěr

Z historického kontextu je patrné, že jedním z témat české společnosti byly a i ve dvacátém století zůstávají česko-ruské vztahy. Zájem o Rusko byl podnícen českou snahou vymanit se z područí Němců. Rusko představovalo svébytného slovanského bratra, u kterého jsme hledali oporu. V literatuře nalezneme tedy řadu děl, které vystihují atmosféru doby a poměry v Rusku. Avšak nelze v rámci jedné práce zachytit takto zaměřenou tvorbu v celistvosti a proto jsme se omezili při analýze na několik vybraných děl, převážně na reportážní tvorbu, jejíž autoři měli s Ruskem osobní zkušenost.

V práci jsme poukázali, že v první polovině dvacátého století nastal prudký rozvoj tvorby založené na faktech. Umění, které hledalo nový přístup k poválečnému světu doma i v zahraničí, totiž především reflektovalo tehdejší společenské a politické požadavky. Přestože někteří autoři odmítali spojení umění a politiky, mnozí naopak tvořili pod vlivem požadavku, aby literatura zaznamenávala hlavně skutečnost. Reportážní tvorba odrážela tuto tendenci a stala se významnou složkou při utváření veřejného mínění. Nastal prudký rozvoj reportáží, které zahlcovaly periodika, a mnohé z nich se dočkaly knižní podoby. Reportáže společně s legionářskou prózou, která sice zachycuje převážně válečné Rusko, ale vychází až v meziválečném období, jsou dobrým základním pramenem pro poznání obrazu Ruska v české meziválečné literatuře.

Důležité je vždy určení toho, kdo reprezentuje my a kdo oni. Každá skupina se definuje v určitých tématech jinak. V teoretické části jsme si uvedli, že obraz druhého určuje také to, jak vnímám sám sebe a jak se vymezuju vůči ostatním. Kritéria, které jsou hlavní při určení fungování těchto stereotypů. Avšak občas je toto určení složité, protože už v legionářských prózách narážíme na mnohovrstevnost Ruska, která částečně zasahuje následně i do dalších analýz. Existují totiž stereotypní vnímání carského Ruska, bolševického Ruska a komunistického Ruska. Každá z těchto vrstev zahrnuje i jiného ruského člověka. My se tak setkáváme s rudými, bílými, proletářem a komunistou. Odhalujeme tedy jistou stereotypnost výše vyjmenovaných skupin. Nejprve se ovšem setkáváme pouze s ruskou stranou ve válečném konfliktu, kde Rusko obecně zastupuje spíše

přítele Čechů a nepřítele Němců. Pak nastává zmíněná diferenciace. Carské Rusko reprezentuje minulost, z kterého vyvstalo bolševické Rusko. Minulost, která je nenávratně ztracena a vnímá se negativně. Bolševické Rusko je naopak nositelem kladných hodnot. Tomuto chápaní předcházelo napětí, které panovalo mezi bílým a rudým Rusem a s následnou změnou hierarchizace. Rudý porazil "otrokáře v bílém rouše" a převrátil staré zákony a začal tvořit nové, své vlastní. Pozitivní vnímání Ruska je založeno už v legionářských prózách. Český legionář se ztotožňuje s jeho ideály a s vedením války proti zdánlivě silnějšímu utlačiteli, carovi. Kořeny hledejme v českém boji s Německem a v legionářské snaze přispět k osamostatnění Čech. Hledali totiž na ruské straně možnost přeběhnout a bojovat s německou stranou, která je jim cizí, zatímco Rusové jsou bližší českému člověku, protože jsou slovanští bratři. Propagování samotného slovanství mělo už dlouho historickou a kulturní tradici. Příklon k bolševikům lze spojovat se snahou vymanit se z područí zdatnějšího německého utiskovatele a získat svobodu. Do třetice je kladný stereotyp podmíněn hospodářským vývojem v Čechách, které podobně jako celou Evropu zasáhla hospodářská krize a lidé trpí nezaměstnaností. To se už ovšem spíše dostáváme ke komunistickému Rusku (SSSR), které volně navázalo na bolševické. SSSR se díky revolučním změnám a novému řádu, který se výrazně liší od zbytku světa, stává rájem pracujících. SSSR pak sám sebe identifikuje jako zemi, kde se utopie stala skutečností. Porovnává se s celým světem a zaujímá místo nejvyšší. Tento přehnaně pozitivní ruský autoobraz vytváří prostor, aby se formuloval záporný a zároveň i kladný heteroobraz. Česká literatura sice zachycuje obě nuance, ale převažuje hodnocení, ve kterém autoři potvrzují velkolepost ruského vývoje. SSSR se totiž jeví jako hospodářsky zdatnější země, která je rovněž na sociálním vzestupu. Pokud se detailně podíváme na texty, Rusko nese většinou pozitivní přívlastky a jestliže se uvádí nelichotivé pasáže, je jejich úkolem vyzdvihnout progresi a tím ukotvit pozitivní obraz.

Velice často se objevují slova emocionální, které přispívají k zařazení k jednomu či druhému stereotypu. Heteroobraz Ruska dostává zcela určité pozitivní emocionální náboj. Čtenář je při recepci textů zavalen kladně hodnotícími adjektivy, které mají tendenci zvyšovat frekvenci. Ve vztahu k heteroobrazu Evropy, který obsahuje negativně hodnotící výrazy, se tak črty ruského kladného obrazu ještě zvýrazňují.

Podobné kolísání a upevnění v pozitivní rovině můžeme sledovat u několika dílčích složek, které podtrhují celkový kladný obraz. Stereotyp kolektivismu je jeden z nich. V legionářské próze se setkáváme s kolektivismem jako prvkem, který se spíše začíná formovat. Jeho utváření podnítila politická situace. Odehrávající se válka mezi bílými a rudými totiž vyžadovala, aby se ruský člověk zařadil do jedné ze skupin. Avšak už u Zemana a posléze třeba i u Weila jsme měli možnost odhalit, že nebyl vždy zájem o zařazení. S podobným naléháním se setkáváme i v pozdějším sovětském Rusku, ve kterém je stmelujícím prvkem komunistická idea. Příslušnost ke kolektivu je nevyhnutelností. Člověk se jinak stává nepohodlným a nefunkčním ve společnosti. Okolnosti mu neumožňují, aby se stal individualitou, protože ta je v kolektivním světě odsouzena k zániku. Mohli bychom nabýt dojmu, že se jedná o negativní stereotyp, protože omezuje svobodu jedince, ale česká literatura spíše vyzdvihuje opačný názor na kolektiv. Kolektiv je tvůrčí jednotka. Je stylizován do protektora zájmů jedince. Kolektiv ztělesňuje sílu a bezpečí. A v neposlední řadě vyzdvihneme jeho nezávislost. Kolektivismus se přibližuje snu o české svébytnosti a také podává pomocnou ruku v řešení aktuálních hospodářských potíží, ale také je odpovědí na vyostřenou situaci s Německem, která si vyžaduje právě takové vlastnosti, jež se sebou přináší kolektivismus.

Jednotlivec národa je ztotožňován s ostatními a vlastnosti jednoho se generalizují na všechny. Ruský člověk ale není neměnná veličina a prochází určitým vývojem. Odhalili jsme, že existovali v rámci Ruska bílý a rudý. Ačkoliv byli zpočátku v legionářské póze více méně oba neutrálními postavami, označení bílý dostává nakonec hanlivého nádechu, protože zastupoval cara. Rudý prochází transformací z jedince, jehož součástí byly také nepříznivé vlastnosti, na jedince s jednoznačně kladnými rysy. Ještě jako rudý je Rus slabý, bojácný, nevzdělaný, skeptický, podřízený a necivilizovaný. Proletář pozbyl tyto vlastnosti. Sovětský občan se vzdělává, objevuje kulturu. Pěstuje v sobě statečného ducha. Přijímá náročné úkoly, ke kterým přistupuje s nadšením. Odmítá protěžování, zasazuje se za rovnoprávnost. Nový ruský člověk je všestranně založený. Pozitivní stereotyp ruského jedince podporuje kladný heteroobraz Ruska a podtrhuje také negativní stereotyp carského Ruska, protože až extrémně příznivý vývoj jedince je dán do protikladu s prostředím, které nebylo dostatečně podnětné pro pracujícího člověka.

Silným stereotypem je vylíčení Ruska jako ráje pracujících. SSSR se stává průmyslovou a zemědělskou velmocí, což umožňuje vybudování lepšího sociálního zázemí pro proletáře a jejich materiální zabezpečení. A ačkoliv se objevují nedostatky, stávají se mobilizačním prvkem, čímž je na ně vržen pozitivní pohled. Občas se v ráji vyrýsuje i čistě záporný jev, jako je zdánlivé překonání světa privilegovaných nebo elitářství komunistů, ale jsou to hlasy, jež se pod tíhou ostatní argumentů a v součinnosti s negativním stereotypem carského Ruska ztrácí.

Objevili jsme několik dílčích prvků, které spolupracují s dalšími a vytváří podpěru pro nadřazený stereotyp, který následně dokumentuje pozitivní obraz Ruska. Opakující se složky jako překonání víry v Boha, výstavba institucí a jejich dostupnost, překonání třídní společnosti, rovnoprávnost ženy a muže, inovace, převýchova, postava sovětského hrdiny, ideologie zastřešují nejvýraznější pozitivní stereotypy kolektivismu, ruského jedince a ráj pracujících. Například překonání náboženství souvisí s přístupností vzdělání a s působením ideologie, která zase ukotvuje nového ruského jedince v kolektivu. Převýchova a působení ideologie uvrhá člověka do kolektivu. Inovace, překlenutí třídní společnosti a rovnoprávnost podporuje stereotyp ráje pracujících. Jedná se tedy o složitý systém, který jsme se snažili poctivě rozložit a předložit v práci.

Na závěr vyjmenujme i pár negativních stereotypů. Konformní chování už nese legionářská literatura, kdy se lidé nechali vmanipulovat do kolektivu, přestože neměli výrazný zájem ani na jedné straně. Posléze se Rusové schovali do komunistického konformismu, který byl podpořen absencí odpůrce a kritiky. To nás přivádí k negativnímu postoji ke komunistické ideji, která si nárokovala všezahrnující pravdu. Potlačení individuality a uzavření se v kolektivu. Iluze zdolání třídní společnosti a světa výhod. Avšak každý z těchto stereotypů byl soustavně vyvrácen a čtenář byl atakován pozitivními stereotypy. Každý negativní stereotyp se rozplynul nebo byl při nejmenším zasunut do temnoty a rudá světla nás navedla jinam.

Při detekci obrazu Ruska jsme odhalili, že v české literatuře se jedná převážně o obraz pozitivní, který se zakládá více méně na pevném základu. Základ obsahuje několik dílčích složek, z nichž některé prošly určitým vývojem. Stereotyp často varioval, než se upevnil. Odhalili jsme také, že obraz vznikl pomalu a je

častokrát silně ovlivněn historickými a kulturními vztahy. Vyjmenovali jsme si také některé negativní stereotypy, které si v české meziválečné literatuře sice našly místo a ačkoliv byly relativně stabilní a dlouhodobé, pod převahou pozitivních neuspěly.

10. Použitá literatura

Primární literatura:

FUČÍK, Julius. *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Praha: Svoboda, 1951.

GIDE, André. *Návrat ze Sovětského Ruska*. Praha: Družstevní práce, 1937.

HOFFMEISTER, Adolf. *Povrch pětiletky*. Praha: Sfinx, 1931.

KAPLICKÝ, Václav. *Gornostaj*. Praha: Naše vojsko, 1982.

KISCH, Egon Ervín. *Caři, popi, bolševici*. Praha: Nakladatelství svoboda: Praha, 1966.

KOPTA, Josef. *Cesta do Moskvy*. Praha: Čin, 1928.

KRATOCHVÍL, Jaroslav. *Prameny*, díl 1. Praha: Čin, 1934.

MAJEROVÁ, Marie. *Den po revoluci*. Praha: Komunistické knihkupectví a nakladatelství, 1925.

NEUMANN, Stanislav Kostka. *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a iluzí*. Praha: Nakladatelství svoboda, 1946.

OLBRACHT, Ivan. *Cesta za poznáním*. Praha: Československý spisovatel, 1957.

PUJMANOVÁ, Marie. *Pohled do nové země*. Praha: Levá fronta, 1932.

TILLE, Václav. *Moskva v listopadu*. Praha: Aventium, 1929.

VČELIČKA, Géza. *Dvě města na světě*. Praha: Karel Borecký, 1935.

WEIL, Jiří. *Dřevěná lžíce*. Praha: Mladá fronta, 1992.

WEIL, Jiří. *Češi stavějí v zemi pětiletok*. Praha: Družstevní práce, 1937.

WEIL, Jiří. *Moskva - hranice*. Praha: Mladá fronta, 1991.

WEISKOPF, Franc Carl. *Do XX. století přestoupit*. Praha: Odeon, 1928.

ZEMAN, Adolf. *Sibiřské obrázky*. Praha: Legiografie, 1922.

Sekundární literatura:

- Avantgarda známá a neznámá. Generační diskuze 1929-1931.* Praha: Svoboda, 1970.
- Avantgarda známá a neznámá. Od proletářského umění k poetismu.* Praha: Svoboda, 1971
- Avantgarda známá a neznámá. Vrchol a krize poetismu 1925-1928.* Praha: Svoboda, 1972.
- Dějiny české literatury IV.* Praha: Victoria Publishing, 1995.
- Lexikon české literatury A-G.* Praha: Academia, 1985.
- Lexikon české literatury K-L.* Praha: Academia, 1993.
- Lexikon české literatury P-Ř.* Praha: Academia, 2000.
- Lexikon české literatury S-T.* Praha: Academia, 2008.
- Slovník literárních směrů a skupin.* Praha: Panorama, 1983.
- BĚHOUNEK, Václav. *Světlo z východu.* In: *Z dějin českého myšlení o literatuře.* Praha: AV ČR, 2001. S. 49-54.
- BÍLEK, PETR A. *Hledání jazyka interpretace.* Brno: Host, 2003.
- CORBINEAU-HOFFMANNOVÁ, Angelika. *Úvod do komparatistiky.* Praha: Akropolis, 2008.
- ČAPEK, Karel. *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha: Československý spisovatel, 1990.
- DOUBEK, Vratislav. *Česká politika a Rusko (1948-1918).* Praha: Academia, 2004.
- FIGES, Orlando. *Natašín tanec.* Praha - Plzeň: Pavel Dobrovský - BETA a Jiří Ševčík, 2004.
- GEISS, Imanuel. *Dějiny světa v souvislostech.* Praha: Ivo Železný, 1999.
- HAMAN, Aleš. *Nástin dějin české literární kritiky.* Jinočany: H&H, 2000.
- HOLÝ, Jiří, JANÁČKOVÁ, Jaroslava, STICH, Alexandr, LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátku k dnešku.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.
- ISER, Wolfgang. *Representation: A performative act.* In: *The Aims of Representation.* Stanford: Stanford University Press, 1993.
- KLIMEK, Antonín. *Velké dějiny země koruny české.* Praha: Paseka, 2002.

- KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard. *Československá zahraniční politika 1918-1938: kapitoly z dějin mezinárodních vztahů*. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa. *Stereotyp nebo obraz druhého?* In: *Obraz druhého v historické perspektivě*. Praha: Karolinum, 1997. S. 6–8.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, KRÍŽOVÁ, Markéta, KUBIŠ, Karel, ŘEZNÍK, Miloš, TINKOVÁ, Daniela. *Namísto úvodu. "My" a "oni" - náčrt teoretické reflexe problematiky*. In: *Obraz druhého v historické perspektivě*. Praha: Karolinum, 1997. S. 11-26.
- KROKOVIČOVÁ, EVA. *Mezi autoobrazem a heteroobrazem* In: *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: AV ČR, 2001. S. 17-25.
- KUNDERA, Milan. *Nesmrtelnost*. Brno: Atlantis, 1993.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: H&H, 2002.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004.
- NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: AV ČR, 2006.
- PAVERA, Libor, VŠETIČKA, František. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.
- PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998.
- PYTLÍK, Radko. *O literatuře faktu*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H&H, 1994.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Český národněpolitický stereotyp Rakouska, Němce a německého Žida před sto lety. Pohled etnologa*. In: *Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů*. Brno: AV ČR, 2001. S. 49-63.
- ŠTORKÁN, Karel. *O reportáži prakticky i teoreticky*. Praha: Novinář, 1985.
- VLAŠÍNOVÁ, Drahomíra. *Prameny*. Praha: Československý spisovatel, 1978.
- VLČEK, Jaroslav. *Dějiny české literatury III*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.
- VŠETIČKA, František. *Tektonika textů. O kompoziční výstavbě české prózy třicátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 2004.
- ZIMA, Petr V. *Literární estetika*. Olomouc: Votobia, 1998.

Internetové zdroje:

KOSATÍK, Pavel. Všechno je dovoleno. Julius Fučík. [online] *Respekt*. Dostupné z: [http://respekt.ihned.cz/index.php?p=R00000_d&&article\[id\]=40226120](http://respekt.ihned.cz/index.php?p=R00000_d&&article[id]=40226120)

LOMNÍČEK, Jan. Časopis SSSR na strojce jako pramen ke studiu témat sovětské meziválečné propagandy. [online] *Časopis pro humanitní a společenské vědy*. Dostupné z: <http://clovek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008121503>

www.slovníkceskeliteratury.cz

www.solera.cz

www.wikipedie.cz